

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

POZİTİVİZMİN TÜRK SOSYOLOJİSİNİN KURULUŞ

SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

Uğur KORKMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

ISPARTA, 2012

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS JÜRİ RAPORU

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Uğur KORKMAZ tarafından hazırlanan “Pozitivizmin Türk Sosyolojisinin Kuruluş Sürecindeki Etkileri” başlıklı bu çalışma, 14/6/2012 tarihinde *Süleyman Demirel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddesi uyarınca yapılan Tez Savunma Sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak, jürimiz tarafından (Felsefe ve Din Bilimleri) Din Sosyolojisi bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

Üye: Doç. Dr. Ramazan UÇAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ümit AKCA

İMZA

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS TEZ
SAVUNMA SINAV TUTANAĞI**

Tez Savunması 1

Tarih: 14/6/2012

Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve s aylı kararıyla oluşturulan jürimiz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyoloji Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Uğur KORKMAZ'ın "Pozitivizmin Türk Sosyolojisinin Kuruluş Sürecindeki Etkileri" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 14/6/2012 tarihinde saat 14.0'da toplanmış ve aday tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 90 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ **Tezin kabul edilmesine**
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ **Tezde düzeltme verilmesine**
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ **Tezin reddedilmesine**
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ	
Üye :	Doç. Dr. Ramazan UÇAR	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Ümit AKCA	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

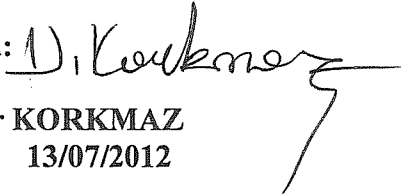
T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Pozitivizmin Türk Sosyolojisinin Kuruluş Sürecindeki Etkileri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza:
Uğur KORKMAZ
13/07/2012

ÖNSÖZ

Bilimsel düşünce, Batıda Aydınlanma dönemiyle birlikte dinin baskısından kurtulmuş ve bağımsızlığını elde etmiştir. XIX. yüzyılda ortaya çıkan pozitivizm, gerek doğa bilimlerinde gerek sosyal bilimler alanında kullandığı yöntem ve tekniklerle adından sıkça söz ettirmiş ve bilim koltuğuna oturarak döneme damgasını vurmuştur.

XIX. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren pozitivizmin etkileri ülkemizde de kendisini hissettirmiştir. Türk sosyolojisine özellikle metodolojik açıdan oldukça önemli katkılar sağlayan pozitivizm, ülkemizde Ziya Gökalp ile sistematik bir hale gelmiş ve II. Dünya Savaşı döneminden sonra daha da ivme kazanarak tek geçerli bilim geleneği olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada pozitivist paradigmanın Türk sosyolojisinin kuruluş sürecinde ne gibi etkilerinin olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve problemine, araştırmanın amacı ve önemine ve araştırmanın metoduna ilişkin bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, pozitivizmin Batı’da ortaya çıkış süreci, ilk temsilcileri ve sayıltıları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, pozitivizmin Türkiye’ye giriş sürecinde yaşanan değişimlere, Türkiye’ye girişinde rol oynayan faktörlere ve ilk temsilcilerine, Türkiye’deki en büyük temsilcisi Ziya Gökalp’e ve Gökalp sonrası gelişmelere, Türk sosyolojisine metodolojik etkilerine yer verilmiş ve Türk sosyolojisi üzerindeki belirtileri eleştirel bir perspektiften değerlendirme yoluna gidilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmayla ilgili genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, araştırma konusunun belirlenmesinden sonuç kısmına kadar geçen süreçte yapmış olduğu katkılarından dolayı değerli hocam *Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ*’a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışmamın ortaya çıkmasında yaptıkları katkılardan dolayı *Arş. Gör. H. Hüseyin AYGÜL*’e ve *Arş. Gör. Muhammed ÖZDİL*’e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı hayatım boyunca üzerimden emeklerini hiçbir zaman esirgemeyen *ANNEM*’e ve *BABAM*’a hediye ediyor, ellerinden öpüyorum.

Uğur KORKMAZ

ISPARTA, 2012

ÖZET

POZİTİVİZMİN TÜRK SOSYOLOJİSİNİN KURULUŞ SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ

Uğur KORKMAZ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, 158 Sayfa, Haziran 2012

Danışman: Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

Bu araştırma, özellikle sosyal bilimler alanında egemen olan pozitivist sosyoloji geleneğinin Batı'daki ilk temsilcilerini, tarihsel gelişimini, sayıltılarını ve Türk sosyolojisinin kuruluş sürecindeki etkilerini konu edinmektedir. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerini esas alarak bir kimlik arayışı içerisinde olması araştırmacıları pozitivistliğe yönlendirmiştir. Batı'da Aydınlanma dönemiyle başlayan bilimsel hareketler insanları daha çok bilimle uğraşmaya yönlendirmiştir. XVII. yüzyılda felsefi bir disiplin olarak ön plana çıkan pozitivistizm, XVIII. yüzyılda sosyolojinin akademik bir kimlik kazanmasıyla sosyal bilimlerde bir geleneğe dönüşerek döneme damgasını vurmuştur. Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim ile başlayan bu süreç, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında etkisini ve önemini arttırarak sürdürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu Batı'da XV. yüzyılda coğrafi keşiflerle başlayan bilimsel ve teknolojik gelişmelere kayıtsız kalmış; XIX. ve XX. yüzyıllara gelindiğinde bir dağılma sürecine girmiştir. Osmanlı aydınları, devletin içinde bulunduğu krizden kurtulmak için Batılılaşmayı gerekli görmüşler ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Batı'dan nelerin alınıp, nelerin alınmaması gerektiğini kestiremeyen Osmanlı aydınları, Batı'nın sosyal hayat tarzını, kültürel faaliyetlerini taklit etme yoluna gitmişlerdir. Batılılaşma yolunda yaşanan sosyal değişim sürecinde pozitivist gelenek daha çok kültürel faaliyetlerle birlikte Türkiye'ye girmiştir. Bu noktada Osmanlı aydınlarının katkıları görmezden gelinemez. Ziya Gökalp'in Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) sosyoloji kürsüsünü kurmasıyla birlikte pozitivistizm Türkiye'de bir gelenek haline dönüşmüş; 1980'li yıllara kadar Türk sosyolojisini yoğun bir şekilde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Paradigma, Pozitivistizm, Auguste Comte, Emile Durkheim, Türk Sosyolojisi, Ziya Gökalp.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF POSITIVISM ON THE FORMATION PROCESS OF TURKISH SOCIOLOGY

Uğur KORKMAZ

Süleyman Demirel University, Institute Of Social Sciences, Department Of Philosophy
and Religious Sciences

Master Thesis, 158 Pages, June 2012

Supervisor: Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

This survey, discusses the first representatives of positivist sociology that is ascendant especially in the field of social sciences in the West, its historical process, hypotheses and its effects on formation process of Turkish Sociology. The identity search of social sciences grounding on natural sciences led researchers to positivism. Scientific movements in the West starting with the age of enlightenment directed people more to deal with science. Positivism, appearing as a philosophic discipline in XVII. Century, made its mark on the period by turning into a tradition in social sciences in XVIII. Century. This period starting with Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim maintained its existence increasingly in the end of XIX. Century and at the beginning of XX. Century.

Ottoman Empire was negligent in scientific and technological developments starting with geographical discoveries in the west in XV. Century. And it entered into a fall period in XIX. and XX. Centuries. Ottoman intellectuals thought Westernization was essential to get rid of the crisis of the state and they acted according to this. Ottoman intellectuals who couldn't decide what should be taken and shouldn't be taken from the West, copied social life style and cultural activities in the West. In social change process on the way of Westernization, positivist tradition entered in Turkey with particularly cultural activities. At this point, contributions of the Ottoman intellectuals cannot be neglected. With the establishment of the chair of Sociology in Dar'ül Fünun (İstanbul University) by Ziya Gökalp, positivism became a tradition in Turkey and had a deep influence on Turkish Sociology until 1980's.

Key Words: Paradigm, Positivism, Auguste Comte, Emile Durkheim, Turkish Sociology, Ziya Gökalp.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
3. Araştırmanın Metodu	5

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİST PARADİGMANIN BATI'DAKİ GELİŞİM SÜRECİ,BAŞLICA TEMSİLCİLERİ VE DAYANDIĞI TEMEL İLKELER

1. Batı'da Pozitivizme Zemin Hazırlayan Sosyal, Siyasal ve Bilimsel Gelişmeler	7
1.1. Rönesans ve Reform Hareketleri	8
1.2. Aydınlanma Çağı	12
1.3. Bilimin Gelişimi.....	15
1.4. Fransız İhtilali	17
1.5. Sanayi Devrimi	19
2. Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Başlıca Temsilcileri	20
2.1. Auguste Comte.....	30
2.2. Herbert Spencer	40
2.3. Emile Durkheim.....	44
3. Pozitivist Paradigmanın Sayıltıları.....	55
3.1. Ontolojik Sayıltılar.....	57
3.2. Epistemolojik Sayıltılar	60
3.3. Metodolojik Sayıltılar	63

İKİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZMİN TÜRK SOSYOLOJİSİNİN KURULUŞ AŞAMASINDAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

1. Batı'da Pozitivizmin Ortaya Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Genel Yapısı ..	67
1.1. Osmanlı Devleti ve Sosyal Değişme	70

1.2. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Faaliyetleri.....	74
1.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti Siyasi Düşünce Akımları.....	76
2. Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisindeki İlk Etkileri	79
2.1. Pozitivizmin Türkiye'ye Giriş Sürecinde Rol Oynayan Faktörler	82
2.2. Pozitivist Düşüncenin Türkiye'ye Girişine Katkı Sağlayan Önemli İsimler....	84
3. Pozitivizmin Türkiye'deki İlk Büyük Temsilcisi ve Sistematik Türk Sosyolojisinin Kurucusu: Ziya Gökalp	98
3.1. Türk Modernleşmesinin Mimarı Olarak Ziya Gökalp	99
3.2. Türkiye'de Pozitivizmin ve Sosyolojinin Öncüsü Olarak Ziya Gökalp	104
3.3. Ziya Gökalp'in Din Olgusuna Bakışı	110
4. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Türkiye'de Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi.....	120
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	136
ÖZGEÇMİŞ	153

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Düşünen bir varlık olarak insanın var olduğu günden beri gerek yakın çevresini gerek evreni gerekse de kendini keşfetme serüveni insanda merak duygusunu ve araştırma isteğini uyandırmıştır. Çağlar boyu süren bu uyanış, özellikle Batıda Aydınlanma Dönemi ile bilimsel bir niteliğe büründürülmüş; bu etkinliğin de ilk olarak görüldüğü yer “doğayı deney ve gözlemle açıklama çabası içerisinde olan” doğa bilimleri alanı olmuştur. Kendini bilimsel faaliyetlerin son basamağı olarak gören, toplum ve toplumsal olayları da doğa bilimlerindeki gibi determinist bir metotla açıklama çabası içerisinde olan temel yaklaşım “pozitivizm”dir.

Aydınlanma döneminde felsefi bir etkinlik olarak ön plana çıkan pozitivizm, sosyolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimler alanında da kendine yayılma alanı bulmuş ve bilgi ortamını oluşturan çıkarların örgütlendiği sistematik yapısıyla paradigma olarak kabul edilmiştir.

Paradigma kavramı, son yıllarda bilim alanında üzerinde çokça durulan ve de tartışılan bir konu olmuştur. Bilimsel çalışmalarda paradigma kavramına gizli ya da açık olarak atıfta bulunmaksızın bilime ait herhangi bir şeyden söz edilmesinin neredeyse imkânsız olduğu ileri sürülebilir.¹ Paradigma; bir dünya görüşü, bir algı dayanağı, bir izlenceler bütünü, bir perspektif, bir kuram olarak görülebilir. Diğer bir ifadeyle paradigma, bir bilim adamı topluluğunun üyeleri tarafından paylaşılan inançları, değerleri ve tekniklerin birleşimini yansıtan bilimsel bir modeldir.²

Paradigma kavramını ilk kez 1959 yılında “*Temeldeki Sürtüşme: Bilimsel Araştırmadaki Gelenek ve Yenileşme*” adlı makalesinde Thomas Samuel Kuhn kullanmıştır.³ Ona göre bilimde değişim kesintili ve devrim şeklinde meydana gelir. Belli bir dönemde belli bir bilimsel çalışma alanına egemen olan paradigma (kuram,

¹ Beylü Dikeçligil, “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2010, s. 54.

² Yücel Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, No: 1, 2005, s. 1,2; Nurşen Adak, “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış/ Ege Academic Review*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2010, s. 373.

³ Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, 8. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 26.

dünya görüşü) zamanla önemini yitirir ve düşme eğilimi göstermeye başladığı için bu paradigmanın zamanla bir yenisi ile yer değiştirmesi gerekir.⁴ Böylece yeni paradigma, bir süre sonra kendi egemenliğini kurmaya başlar.

Ortak bir paradigma üzerinden hareket eden insanlar, bilimsel uygulamada aynı kurallara ve ölçütlere bağlı kalırlar. Bilimle uğraşan insanlar, bir paradigmayı varsaydıktan sonra, artık en önemli çalışmalarını yaparken olanı baştan aşağı yeniden kurmaya, başlangıç ilkelerinden hareketle ortaya attığı her kavramın kullanılmasını haklı göstermeye çalışmak zorunda değildir.⁵ Gerek paradigma öncesi dönemlerde, gerek paradigma değişikliklerine yol açan bunalımlar sırasında bilim adamları genellikle sağlam temeli olmayan kuram üretebilirler.⁶

Bir paradigmanın sağladığı kavramsal araçlar yine aynı paradigmanın belirlediği sorunları çözümlemekte yeterli olduğu sürece, bu araçların güvenli kullanılmasıyla birlikte bilim, en hızlı ilerlemesini gösterir ve sorunların kaynağına nüfuz edebilir. Bunu biraz daha açarsak; bilimsel bir kuram, bir kez paradigma konumuna geldikten sonra ancak hazırda yerini alabilecek bir başka paradigma adayı varsa geçersiz kılınabilir. Doğaya bakış açımızı belirleyen ilk paradigma bulunduktan sonra, artık paradigma olmadan araştırma yapmak diye bir şey söz konusu olamaz. Bu nedenle bir paradigmanın reddi, bir diğer paradigmanın yerini almasıyla eş zamanlı değilse, reddedilmiş olan paradigma değil, bilimin kendisi olur. Çünkü bir paradigmanın reddedilmesi demek, aynı anda bir diğer paradigmayı kabul etme kararıdır.⁷

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin Avrupa kaynaklı olduğu bilinmektedir. Özellikle Fransız düşünürlerin ve filozofların etkisiyle pozitivist düşünce tüm dünyaya yayılma imkânı bulmuştur. Tüm dünya Batıda görülen bu gelişmeleri yakından takip ederken Osmanlı İmparatorluğu'nun da buna kayıtsız kalmasını düşünmek doğru değildir. XIV. ve XV. yüzyıllarla birlikte Batı'da görülmeye başlanan çeşitli ekonomik, siyasal, toplumsal ve bilimsel gelişmeler karşısında Osmanlı her ne kadar kayıtsız kalsa da, bu gelişmeleri Avrupa'nın bir iç sorunu olarak düşünse de veya Batı'daki bu

⁴ Hasan Şimşek, *21. Yüzyılın Eşiğinde Paradigmalar Savaşı ve Kaostaki Türkiye*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 2.

⁵ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 82-93.

⁶ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 147.

⁷ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 166-168.

gelişmeleri görmezden gelmek istese de XVII. yüzyıla gelindiğinde Batı'daki özellikle bilimsel gelişmeler Osmanlı'yı da etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya başladığı dönemde imparatorluğu içinde bulunduğu toplumsal kriz durumundan kurtarmak için Batı'ya yönelmek tek çözüm yolu olarak görülmüştür. Bu dönemde Batı'dan daha çok askeri, kültürel alanda etkileneilmiş ve bu doğrultuda Batı taklit edilme yoluna gidilmiştir. Bu Batılılaşma çabaları içerisinde pozitivistimin Türk aydınları tarafından ülkeye girişi sağlanmıştır. Batılılaşma yolundaki gelişmeler her ne kadar eski olsa da bu gelişmeler yoğun bir biçimde Tanzimat Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu dönemle birlikte ülkemize giriş yapan pozitivism, XX. yüzyılın son çeyreğine kadar neredeyse tek egemen sosyoloji geleneği olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de halen varlığını sürdüren pozitivist geleneğin gelişimi, üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir konudur. Asıl dikkat çekilmek istenen noktalar, pozitivist sosyolojinin ülkemizde niçin gereğinden çok ilgi gördüğü, neden büyük bir taraftar kitlesine sahip olduğu ve neden Türk sosyolojisi üzerinde etkinliğini yoğun bir şekilde hissettirdiğidir. Yukarıdaki bu sorulara cevap vermek, sadece Türk sosyolojisinin tarihini analiz etmeyle elbette mümkün değildir. Dolayısıyla Türk sosyolojisinin niteliğinin bilinmesi gerektiği kadar pozitivist sosyolojinin de tarihsel gelişiminin iyi analiz edilmesi gerekir.

Bu çalışmada ilk olarak pozitivistimin Batı'daki ortaya çıkışı, gelişimi, ilk temsilcileri ve sayılıları üzerinde durulacaktır. Daha sonra pozitivistimin Türkiye'ye giriş sürecinde görülen değişimler, ilk temsilcileri ve uygulayıcılarına yer verilecektir.

Araştırma süresince pozitivist sosyolojinin ne'liği ve niteliği üzerinde durularak bunların Türk sosyolojisine yansımaları belirlenmeye çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, pozitivist sosyoloji geleneğinin ülkemizdeki sosyoloji geleneğine yapmış olduğu etkiler bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bilimsel araştırmanın aşamalarından birisi de araştırmanın amacı ve önemini belirlemektir. Bir araştırmada genel ve özel olmak üzere iki amaç vardır. Araştırmanın genel amacı, toplumu rahatsız eden ve çözümünde yarar umulan bir sorun ya da konuya geçerli ve güvenilir çözümler, öneriler getirmek ya da bu alanda yeni bilgiler üreterek

doğru olanı bilimin ve insanlığın genel hizmetine sunmaktır. Araştırmanın kendisi ile ilgili olan özel amacı ise araştırma konusu ya da olgusunun araştırılma nedenlerini ortaya koymak; kavramları, sayıltıları, kuramları ve bilgileri uygulayabilme yeteneği ve alışkanlığı kazandırmaktır.⁸

Bir konunun açıklığa kavuşturulabilmesi ve doğru bir veriye ulaşılması öncelikle araştırmadaki sebep-sonuç ilişkisinin iyi anlaşılması ile mümkündür. Bu da ele alınacak konunun amacının ve öneminin iyi bilinmesiyle sağlanabilir. Dolayısıyla özgün ve bilimsel bir niteliğe sahip çalışma ortaya koymayı amaçlıyorsak bunun için mutlaka konumuzun amaç ve önemini iyi kavramamız gerekir.

Pozitivist paradigmanın sosyal bilimlerdeki yeri ve önemi tartışma götürmez bir konudur. Bilindiği gibi Batıda pozitivist bilimsel bir kimlik kazanmasında Auguste Comte ve Emile Durkheim gibi sosyologların katkıları oldukça fazladır. Batı merkezli bu pozitivist sosyoloji geleneği ülkemize aktarma yoluyla girmiştir. Özellikle Emile Durkheim'ın fikirlerinden yoğun bir biçimde etkilenen Ziya Gökalp, ülkemizde pozitivist bilimin en önemli temsilcisi olmuştur. Bunların yanında Fransız kaynaklı tercümelerin ve bizdeki çeşitli derneklerin ve de kuruluşların da pozitivist bilimin ülkemize aktarılmasında önemli bir yerinin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Ziya Gökalp'in Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) bünyesinde dünyadaki ikinci sosyoloji kürsüsünü kurmasıyla birlikte ülkemizde sosyoloji alanına ilgi duyulmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki sürece kadar ülkemizde Batıdaki pozitivist sosyolojinin özellikle kuramsal alanda yoğun etkileri görülmüştür. Bu dönemden sonra ise sosyologlarımızın alan araştırmalarına yönelmeleriyle birlikte pozitivist sosyoloji, kuramsal çerçevenin yanında uygulamalı araştırmalarda da sosyologlarımıza kılavuzluk yapmıştır.

XX. yüzyılın son çeyreğine kadar ülkemizde pozitivist sosyoloji etkinliğini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Nitekim hem kuramsal hem de uygulamalı araştırmalarda pozitivist sosyoloji geleneğinin metot ve tekniklerinden yararlanıldığı görülmektedir.

⁸ Sabri Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006, s. 105.

Bu araştırmanın genel amacı, pozitivist sosyolojinin Türk sosyolojisi ve sosyologları üzerinde, temel olarak kuruluş döneminde ne gibi etkilerde bulunduğunu gösterebilmek ve pozitivistizmin Türk sosyolojisinin gelişiminde ne gibi katkıları olduğunu ortaya koyabilmektir. Araştırmanın özel amacı ise hem alandaki literatüre katkı sağlaması ve hem de bu alanda çalışacak diğer araştırmacılara yararlı olabilme çabasıdır.

3. Araştırmanın Metodu

Belli bir yoldan, belli bir plandan ya da belli bir metottan bağımsız olarak yapılan çalışmalar bilimsel bir nitelik taşımazlar. Metot, araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut bilimsel kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelmektedir.⁹ Başka bir tanıma göre metot, bilinmeyen bir şeyin bulunup ortaya çıkarılması ya da bilinen bir şeyi başkalarına gösterip bunun doğruluğunu ispat etmek için düşüncelerin iyi bir şekilde sıralanması ve kullanılması sanatıdır.¹⁰ Dolayısıyla bir araştırmacı araştırmasına başlamadan önce bu araştırmaya uygun bir metot seçmelidir. Çünkü araştırma için seçilen uygun bir metot, zihinsel faaliyetlerin daha sistemli çalışmasına imkân tanır. Araştırmacı inceleyeceği konu hakkında çok fazla bilgi sahibi olabilir, fakat bunları düzenli bir şekilde kullanamadıktan veya uygulayamadıktan sonra bu bilgilerin fazla bir değeri yoktur.

Metot, eksik-tam, doğru-yanlış yargısı alabilen, kendine kural konabilen, nasıl olması gerektiği ya da nasıl olmaması gerektiği söylenebilen bir alandır. Çünkü metodun amacı, bilim etkinliğinin eksiksiz ve doğru bir biçimde gerçekleştirilebilmesini sağlamaktır. Günümüzde genel olarak metot, belirlenmiş bir amaca doğru gerek yürüme faaliyeti, gerek uzanan yolun kendisi anlamında düşünülebilir.¹¹

Her bilimin kendine özgü bir metodu vardır. Sosyal bilimlerde de problem alanlarına göre araştırma metot ve tekniklerini -güvenilir ve geçerli bilgi toplama teknikleri ile aynı şekilde toplanan verilerin belirlenen ilkeleri çerçevesinde işlenmesi esas alınarak- problem ve alanlarına göre çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür.

⁹ Amiran K. Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 3.

¹⁰ Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 63.

¹¹ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 131.

Bu çalışmada, *dokümantasyon metodu* kullanılmıştır. Bu metot, resmi veya özel kayıtların toplanıp, sistematik olarak incelenip ve değerlendirilmesinden sonra veriler elde edilmesinde yararlanılan bir metottur.¹² Dokümantasyon metodu adını, görüldüğü gibi doküman ve kayıtların incelenmesiyle yeni olay ve ilkelerin öğrenilmesindeki araştırma faaliyetlerinden almaktadır. Bu araştırma türünün her akademik alanda yoğun bir biçimde kullanılabilmesine ve kullanılmasına karşın -özellikle tarih, literatür, dilbilgisi ve sosyoloji araştırmalarında- genel olarak sosyal bilimler alanında kullanılır.¹³ Diğer bir ifadeyle, dokümantasyon metodu, daha çok tarihsel arka planı geniş olan bilimler tarafından kullanılır. Bu anlamda dokümantasyon metodu, olmuş, bitmiş olayların araştırılmasını ifade eder.

Esas olarak dokümantasyon metodu, çeşitli doküman ve kayıtlardan elde edilen delillerin tutarlı bir biçimde bir araya getirilmesi ve bu delillerden ya şimdiye kadar bilinmeyen gerçeklerin oluşturulması ya da geçmiş veya şimdiki olaylara, insan güdülerini, özelliklerini ve düşüncelerine göre güvenilir ve sağlam genelleştirmelerin sunulduğu sonuçların oluşturulmasını kapsar.¹⁴

Bu çalışmada, pozitivist sosyolojinin Türk sosyolojisinin kuruluş aşamasındaki etkileri bağlamında imkân dâhilinde kaynak taraması yapılmıştır. Daha çok birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmakla birlikte pozitivist konuları alan çeşitli makalelere, kitaplara ve tezlere başvurularak pozitivistin Türk sosyolojisinin özellikle kuruluş aşamasındaki yeri ve önemi elden geldiğince aydınlatılmaya çalışılacaktır.

¹² Durmuş Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 70.

¹³ Birgül Karataş, *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1984, s. 68.

¹⁴ Karataş, *Araştırma Teknikleri*, s. 68,69.

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİST PARADİGMANIN BATI'DAKİ GELİŞİM SÜRECİ, BAŞLICA TEMSİLCİLERİ VE DAYANDIĞI TEMEL İLKELER

Her bilimsel düşüncenin ortaya çıktığı, geliştiği ve yayıldığı bir dönem bulunmaktadır. Sosyal bilimler alanının başlangıcını felsefî düşüncenin ortaya çıkışı ile başlatsak da sosyal bilimlerin bilimsel anlamda gelişmesi Batı'da Rönesans ve Reform dönemiyle başlayan bir Aydınlanma sürecinde kendini gösterir. Aydınlanma dönemiyle dinin bilim üzerindeki hâkimiyetinde gerileme yaşanmıştır. Yükselişe geçen bilim ve bilimsel düşünüş doğa bilimleri alanında olduğu gibi sosyal bilimler alanında da oldukça büyük bir etki yaratmıştır. Bu bölümde pozitivistizmin oluşumuna zemin hazırlayan gelişmeler, ilk temsilcileri ve sayıltıları üzerinde durulacaktır.

1. Batı'da Pozitivizme Zemin Hazırlayan Sosyal, Siyasal ve Bilimsel Gelişmeler

Tarihe boyunca toplumlarda ortaya çıkan herhangi bir yenilik veya gelişme daha sonra ortaya çıkacak olan başka bir yeniliğin veya gelişmenin de tetikleyicisi olabilmektedir. Çünkü toplum dediğimiz yapı içerisinde görülen sürekli bir yenilik veya değişim bu yapının tamamını etkileyebilmektedir. Toplumda ortaya çıkan her bir yenilik, her bir buluş, her bir olay vs. birleşerek “toplumsal”ı oluşturmaktadır. Ancak tarihsel süreçte bu yenilik veya gelişme dönemlerini birbirinden kesin hatlarıyla ayırmamız mümkün değildir. Bir toplumu etkileyen bir olay başka bir toplumda, başka bir şekilde ya da başka bir zamanda ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle her toplumu ve her dönemi kendi tarihsel bütünlüğü içerisinde değerlendirmemiz gerekir. Dolayısıyla bu tür sosyolojik araştırmaları yaparken özellikle tarih biliminden yararlanmamız gerekir.

Her toplumsal olgu aynı zamanda tarihsel bir olgu; her tarihsel olgu da aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Bu nedenle toplumsal olguları ele alırken sosyolojiye olduğu kadar tarihsel olgulara da ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyoloji, ancak tarihsel sürecin kendi içerisinde değerlendirilmesiyle daha da somut bir hale dönüşebilir. Bunun gibi tarih, olguları basit bir biçimde belirlemenin ötesine geçmek isterse, zorunlu olarak

açıklayıcı yani az çok büyük bir ölçüde sosyolojik olacaktır.¹⁵ Sosyoloji ve tarih ilişkisini göz önünde bulundurursak, Batı’da meydana gelen hareketleri ve değişimleri daha rahat anlaşılır hale getirebiliriz.

Günümüz Avrupa’sının gelişiminde ve ilerlemesinde en etkili olan olaylar şunları verebiliriz: Rönesans ve Reform Hareketleri, Aydınlanma Çağı, Bilimin Gelişimi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi. Tüm bu etkenler Avrupa’da, bilime ve bununla birlikte pozitivizmin gelişimine ışık tutmuşlardır. Bu olayları birbirinden ayıran kesin tarihler belli olmamakla birlikte bu olaylar, bir etkileşim içerisinde ilerleyerek mikro anlamda Avrupa’nın, makro anlamda da dünyanın bugünkü düşünsel ve bilimsel temellerinin atılmasına neden olmuştur. Şimdi Avrupa’yı derinden sarsan bu gelişmeleri kısaca açıklamaya çalışalım:

1.1. Rönesans ve Reform Hareketleri

Kelime anlamı “*yeniden doğuş*” olan Rönesans, temel olarak, Yeniçağ’ın başlamasıyla Avrupa’da özellikle edebiyat, güzel sanatlar ve bilim alanlarında yaşanan gelişmeleri açıklamak için yapılan genel tanımdır. Batılılara göre Rönesans ile insanlık, dinin baskıcı yapısından kurtularak, kendisine akli rehber edinmiş ve bunun sonucunda da başarıya ulaşmıştır. Daha yalın bir şekilde ifade edersek, dinin yerine bilim geçmiştir.¹⁶

Rönesans deyimi, XIV. asırda İtalya’da başlayıp diğer Avrupa şehirlerine yayılan bir kültür hareketinin adıdır.¹⁷ İlk tohumları XIV. asırda atılan Rönesans’ın, eğer bilimsel çalışmalar kriter olarak alınırsa, XVII. yüzyılın ortalarına yani modern bilimin doğuşu demek olan Newton’a kadar sürdüğü kabul edilir. Newton’un buradaki önemi ise bilimde yeni bir dönemi başlatmış olmasıdır. Dolayısıyla Newton döneminde günümüz anlamında başlamış olan bilimsel çalışmalarla birlikte eski dönem sona ermiş olmaktadır.¹⁸

¹⁵ Lucien Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çev. Afşar Timuçin-Fusun Aynuksa, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24-26.

¹⁶ Otfried Höffe, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Çev. Okşan N. Aytolu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 157.

¹⁷ Şafak Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 9.

¹⁸ Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 15,16.

Rönesans düşüncesinin doğmasında en büyük etkiyi bilimsel düşüncede meydana gelen gelişmeler göstermiştir. Bu bilimsel gelişmelerin kökü çok eskilere kadar uzanmaktadır. Avrupa’da VIII. yüzyıl sonları ve IX. yüzyıl başları önemli ölçüde düşünsel eylemlerin görüldüğü dönemler olmuştur.¹⁹ İtalya’da başlayan Rönesans önce skolastik düşüncenin otoritesine başkaldırarak eski zamanların sanat ve edebiyat klasiklerinden esinlenerek gelişim göstermiştir. Rönesans, bu düşüncenin baskı altına alınmasına karşı yapılan bir çeşit aklın isyanıdır denilebilir. Almanya’da doğan reform hareketi de bir dinsel Rönesans’tan başka bir şey değildir; diğer bir ifadeyle dinin kilise tarafından makineleştirilmesine karşı kalbin bir çeşit isyanıdır.²⁰ Hümanistlerin eğitim ve kültür alanındaki katkıları, Ortaçağ’dan farklı yeni bir zihniyetin doğmasına yol açmıştır. Bu zihniyetin aynı zamanda bilimsel çalışmalarda yeni bir bakış açısının oluşmasında ve dolayısıyla modern bilimin doğuşunda önemli bir rolü olmuştur.²¹

Rönesans’ı daha geniş bir şekilde ele aldığımızda Rönesans’ın kesin bir başlama noktası veya yerinin olmadığını söyleyebiliriz. Fakat az önce de değinildiği gibi genel kabule göre, Rönesans orta İtalya’da, özellikle de Floransa şehrinde başlamıştır.²² İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte bu şehirden özellikle İtalya’ya göç eden bilim adamı ve sanatçılar, Rönesans’ın oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Ayrıca Haçlı Seferleri ile birlikte Avrupalılar, İslam dünyasının medeniyetini tanıma fırsatı bulmuşlardır. İslam medeniyetini oluşturan zenginliklerin özellikle Endülüs Emevileri vasıtasıyla Avrupa’ya geçmesi, İslam âlimlerinin doğa bilimleri alanında verdikleri eserlerin Avrupa dillerine çevrilmiş olması ile Batı’daki bilimsel gelişmelerin temeli atılmıştır.

Avrupa Rönesans’ı adı verilen şey, Doğu kaynaklı üç icadın Batı’ya girişinin bir ürünüdür. Bunlar, *barut*, *matbaa* ve *pusula* üçlüsüdür. Bunlardan birincisi, feodal düzenin sağlam kalelerini yıkmak için kullanılmış ve dolayısıyla ruhban sınıfının yönetimini bu güçle tehdit eden yeni milliyetçilik ruhunun en güçlü tetikleyicisi olmuştur. Matbaa ise bilginin yayılımını hızlandırmış, bilgi ve eğitimi sekülerleştirerek, ruhban sınıfının tekeline kırmış, Yunanlı ve Romalıların edebi ve felsefi klasiklerine itibarlarını iade etmiştir. Buna ek olarak pusula da denizciliğin güvenliğini arttırıp,

¹⁹ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2008, s. 330.

²⁰ A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 109.

²¹ Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 11.

²² Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 330.

sınırlarını genişletmiş, bir yandan Amerika'nın keşfiyle sonuçlanan seyahatlere zemin hazırlarken, diğer yandan ve esas olarak yeni bir fiziki macera ruhunu ve doğal dünyanın yapısına dönük yepyeni bir bilimsel ilgiyi sembolize etmiştir. Hayli geniş kapsamlı kültürel sonuçları olan bu icatların her biri, değişen politik ve sosyal çevre içinde, yeni birtakım entelektüel problemlere ve felsefe için de yepyeni birtakım görevlerin belirlenmesine neden olmuştur.²³

Rönesans'ı Ortaçağ'a bir karşıtlık gibi gösteren, bu dünyaya dönük bir hayat anlayışının kökeni, doğa ve insanlık hakkındaki yeni görüşle düşünüş ve amaçların oluşturmuş olduğu sistemli düşünce akımında yatmaktadır.²⁴ Rönesans'taki amaç, Avrupa'yı bilimden sanata, felsefeden edebiyata ve daha birçok alanda güçlü kılmaktır.

Rönesans'ın eski çağlara ait değerleri taşımayı sürdürmesinin nedeni, Yunan ve Roma'nın, yeni hümanistlere referans sağlayabilecek bir büyük hümanist kültürün temsilcileri olmalarıdır.²⁵ Eğer Rönesans, kolayca İlkçağ dünyasından çıkarılabilen bir akım olsaydı, dünya tarihinin akışından doğan bir zorunluluk olmaktan çıkardı.²⁶ Rönesans'ın büyük uğraşlar neticesinde yeniden canlandırılmaya çalışılması onu evrensel kılmıştır. Rönesans, *“bilgin için, Eskiçağ bilgilerinin yenileştirilmesi, hukukçular için de eski adetlerimizin hercümerci üzerinde nurun parıldamasıdır”*.²⁷ Buna ek olarak Rönesans kültürü, insanı bir bütün halinde keşfederek ilk kez meydana çıkarmakla, dünyayı keşfetmekle kazandığı başarıya daha büyük bir yenisini eklemiştir.²⁸

Avrupa Aydınlanması'nda insanlığın fikirsel eylemlerinin akışında Rönesans ve Reform'un özel ve önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Çünkü bu iki fikir devrimi, Ortaçağ'ın Skolastik düşünce anlayışına birer darbe vurmuşlardır. Bu iki büyük gelişmeden sonra, insanların fikir yapısı özgür düşünce yolunda önemli bir adım atmış, değişim geçirmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki, Rönesans ve Reform gibi bu iki

²³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihine Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 74.

²⁴ Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, Çev. B. Sıtkı Baykal, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2010, s. 524,525.

²⁵ Alev Alatlı (Der.), *Batı'ya Yön Veren Metinler -II-*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya MYO, Nevşehir, 2010, s. 419.

²⁶ Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, s. 213.

²⁷ Jules Michelet, *Rönesans*, Çev. Kazım Berker, 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3.

²⁸ Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, s. 339.

büyük gelişme ve değişme, siyasal düşünce ile siyasal kurumların yapısını etki alanı içine alamamıştır.²⁹ Aslında Reform, Rönesans'tan farklı bir yapıya sahip değildir, birbirinin tamamlayıcısıdır diyebiliriz. İkisi arasında pek çok ortak noktalar bulunmaktadır. Örneğin skolastik düşünceye ve kilise baskısına karşı durmasında, insana verilen değeri yüksek tutmakta her iki hareketi aynı düzlemde değerlendirmek mümkündür.³⁰

Rönesans sonrasında bilim adamlarının getirmiş oldukları yenilikler, daha kesin gözlemlerin, deneylerin, tasarım aşamasında daha yaratıcı bir hayal gücünün, doğa fenomenlerini ölçmek için uygun bir şekilde geliştirilen araçların bir toplamıdır.³¹ Rönesans düşüncesiyle birlikte kilisenin dogmaları terk edilip deney ve gözleme başvurulmaya başlanmıştır.³² Rönesans'ın doğurmuş olduğu en önemli sonuç, kilise egemenliğinin yerini pozitif düşüncenin, bilimin almasıdır. Aklın rehberliğinde insanlar düşünen, eleştiren ve kendi düşüncelerini rahat bir biçimde ortaya koyan varlıklar olması gerektiği düşüncesi inancı yaygınlık kazanmıştır. Bunu takiben dinde de Reform hareketleri baş göstermiş, din adamlarının ve kilisenin halk üzerindeki otoritesi sarsılmıştır. Bilim ve teknikteki gelişmeler hızlanmış, buradan elde edilen yenilikler yardımıyla Sanayi Devrimi'ne zemin hazırlanmıştır.

Salt bilginin sınıflandırılması; doğa bilimleri, toplum bilimleri ve insan bilimleri şeklinde yapılmıştır. Fakat Rönesans'ta bilim dalları arasında böylesine belirgin ve keskin bir ayrımlaşma o dönem için henüz kesinlik kazanmamıştır; çünkü, söz konusu sınıflandırmaların her biri Rönesans felsefesinin oldukça geniş ve de kapsamlı alanı içinde ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın, dinin egemenliğine, kilisenin baskıcı ve skolastik otoritesine karşı çıkışı birey, toplum ve doğa problemlerine yönelik ilginin giderek artmasına neden olmuştur. Bu ilgi, Rönesans felsefesinin üç etkin alanında tam ve eksiksiz bir şekilde ifade edilir. Bu alanlar; politik teori, hümanizm ve doğa bilimleridir.³³

²⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 19.

³⁰ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 109.

³¹ Alatl, *Batı'ya Yön Veren Metinler -II-*, s. 717.

³² Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 11.

³³ Cevizci, *Felsefe Tarihine Giriş*, s. 75.

1.2. Aydınlanma Çağı

Aydınlanma düşüncesi ve hareketi, toplumların –özellikle Avrupa toplumlarının– tarihi gelişim sürecinin en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle aydınlanma, insanlığın son üç yüzyıllık yaşamına damgasını vurmuş bir harekettir.³⁴

Batı tarihindeki en önemli bilimsel, zihinsel gelişme Aydınlanma dönemi ile gerçekleşmiştir. Günümüzdeki çoğu düşünce, kaynağını bu dönemden almaktadır. Aydınlanma, Avrupa Uygarlığı’nın tarihinde XVII. yüzyılın son çeyreğinde başlayıp, gelenekçi ve dinci anlayışa karşı ilerlemeciliği, “katı usçuluğa” karşı “duygu-us” dengesini savunan³⁵, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir döneme işaret etmek veya gönderme yapmak için kullanılan bir kavramdır.³⁶

Her şeyden önce Aydınlanma XVIII. yüzyılda, bireylerin bir şekilde yaşadıkları veya hayata geçirdikleri bir sürece, gerçekleştirdikleri birtakım etkinliklere gönderme yapmaktadır. Bu etkinlikler arasında, akli ve eleştirel bir sorgulama olarak felsefi bilginin, hurafelere, bâtıl inanç, din ve metafiziğe; daha sonra doğa bilimleri, insan bilimleri ve toplum bilimleri diye nitelendirilecek olan bilimler bütününe uygulanmasını gösterebiliriz.³⁷ Bu düşünce sistemi ile başlayan yeni döneme ise “*Aydınlanma Çağı*” denilir. Bu dönemde “*aklın kullanılması ile doğru bilgiye ulaşılabileceği*” düşüncesi belirleyici olmuş ve yine bu dönemde deney ve gözlem önem kazanmış, doğa bilimlerinde büyük ilerlemeler görülmüştür.³⁸

Aydınlanmanın kökeninde Rene Descartes’la birlikte ortaya çıkan eleştirel bakış açısı yer alır. Aslında Aydınlanma düşünürleri, Rönesans’la birlikte başlayan “*insana dönüş*” eylemlerinin, bu eylemlerle gelen hümanist ve pozitif bakışın, tüm dogmalardan kurtulmak isteyen ve düşünceyi yeniden topluma indirgemeye çalışan tüm yeni bakış açılarından yararlanmışlardır.³⁹ Bunlarla beraber, XV. yüzyılda yapılan coğrafi keşifler sonucunda kilisenin dogmaları sarsılmaya başlamıştır. Özellikle Amerika’nın

³⁴ Sezgin Kızılcılık, *Frankfurt Okulu*, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 125.

³⁵ Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 432.

³⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa, 2008, s. 11.

³⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 12.

³⁸ Kızılcılık, *Frankfurt Okulu*, s. 130.

³⁹ Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 432.

keşfedilmesi ve dünyanın yuvarlak olduğunun ispatlanması kiliseye olan güvenin zayıflamaya başlamasında etkili olmuştur.⁴⁰ Çoğu Aydınlanma düşünürü, gerçek aydınlanmanın, vahye ve imanın sırlarına başvurmadan ziyade, bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine akıl ve felsefi yöntemleri uygulamak anlamına geldiğini söyler. Buna ek olarak, Aydınlanmanın din, hurafeler, batıl inançlar ve kilisenin destek verdiği eski politik yapıya karşı sergilediği negatif, yıkıcı ve eleştirel tavır ile yeni bir dünya ve düzen tesis etme amacına yönelik pozitif ve kurucu tutumundan oluşan ikili boyutu bulunduğunu unutmamalıyız. Hemen hemen bütün Aydınlanma düşünürleri din adamlarına, rahip ve papazlara ve en sonunda da Hristiyanlığa başkaldırmış, klasik inanışın veya Hristiyanlığın yerine ya deizmi -yani akıl yoluyla reformdan geçirilmiş bir yeni dini- ya da ateizmi geçirmişler ve de dünyayı büyüden kurtarmayı, mitosları yıkıp yerine bilimi koymayı amaçlamışlardır.⁴¹ Bundan dolayı Aydınlanma düşünürleri, gerçeklik ve bilgi probleminde ampirik yaklaşım dışındaki bütün yaklaşımların ancak hatalı ve de kötü niyetli olabileceğine inanmaktadırlar.⁴² XVIII. yüzyıl “*Aydınlanma Çağı*” veya “*Akl Çağı*” olarak bilinir. Buradaki “*aydınlanma*” deyimini, aydınlatan ya da aydınlanan insan veya insanlara değil, dayanaklarını önceki dönemlerden alan çeşitli etkinliklere, özellikle de zihniyet ve fikir değişimine işaret etmektedir.⁴³ Bu çağ aynı zamanda önemli sosyal ve ekonomik olayların meydana geldiği bir dönemdir. Bu olayların başında ise Fransız İhtilali ve Amerika’nın bağımsızlığını kazanması, yeni makinelerin geliştirilmesiyle ağır sanayinin kurulmaya başlaması ve ticaret hayatındaki canlanma gelmektedir.⁴⁴

XV. yüzyıldan itibaren yapılan keşifler ve icatlar, Aydınlanma’nın hızını arttırmış, bunun sonunda da “*Karanlık Çağ*” olarak nitelendirilen Ortaçağ sona ermiştir. Deney ve gözlem, aklın uygulama araçları olarak bu dönemde bilimsel yöntemin ilkeleri olarak ortaya çıkmıştır. Dinin etkisiyle meydana gelen yenileşme hareketleri de dinsel düşüncenin giderek arka plana itilmesi ve Aydınlanmacılıkla birlikte kuruculuk ve egemenlik gücünü kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Rönesans ve Reformla başlayan bu gelişmeler, aydınlanmacılıkla birlikte en üst noktaya ulaşmış ve bundan sonra

⁴⁰ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 111,112.

⁴¹ Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 122.

⁴² Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 13-25.

⁴³ Höffe, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 193.

⁴⁴ Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 69.

“Modernizm” dönemi başlamıştır. Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno’nun dediği gibi, “*aydınlanma bir kez dış baskılardan kurtulup gelişme olanağı buldu mu, dur durak bilmez.*”⁴⁵

Aydınlanma düşüncesinin merkezinde, eşitsizlik ve fakirliğin kader olmadığı; değişmeyen sosyal konumlar ile cinsler arası ilişkilerden doğan ve doğal veya ilahi düzenden kaynaklandığı iddia edilen adaletsizliklerin insan için kader olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Kısaca Aydınlanma, insana insan olduğu için değer verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca insanın özgürleşmesinin önünde yer alan büyük engeller olarak bilinen eski feodal ve geleneksel topluma özgü durağan güç ilişkileri ile dini ideoloji ve kısıtlamaların kaldırılmasını amaçlayan Aydınlanma, sadece halk arasındaki değil; uluslar, hatta kadın-erkek veya diğer ırklar arasındaki eşitsizlik ilişkilerinin de kader olmadığını öğretmektedir.⁴⁶ Aydınlanma, aslında XVIII. yüzyıldaki siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerden beslense de, onun esas ilham kaynağı XVI. ve XVII. yüzyıllarda görünen bilimsel devrimdir.⁴⁷

Aydınlanma dönemiyle birlikte din anlayışında da değişimler meydana gelmiştir. Kilisenin egemenliği, aydınlanmayla birlikte etkisini kaybetmeye başlamıştır. Kilisenin toplum üzerindeki baskıcı tutumunun azalmasıyla birlikte din, kendini dar bir alana hapsetmiştir. Dolayısıyla dine büyük bağlılık duyan bireyler gün geçtikçe dinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Bilim, toplumun her alanına nüfuz ettiği gibi dinin alanına da nüfuz etmiştir. Her ne kadar dinin -özellikle bilim üzerindeki- üstünlüğü azalmış olsa da din, bu üstünlüğünü tekrar elde etmeye çalışmıştır. Fakat bilimsel düşünce buna fırsat vermemiştir. Aydınlanma ile birlikte din, bilimin bir başka inceleme alanı haline gelmiştir. Kısaca, Aydınlanma döneminde yaşanan bilimsel ilerleme süreci, bilimin bağımsız olmasına neden olduğu gibi, *kutsal evren anlayışının* terk edilmesine bunun yerine *pozitivist bilimin* benimsenmesine neden olmuştur. Dinsel bilgi, bilimsel bilginin ilerlemesiyle birlikte eski önemini kaybetmiştir. Nesnel bir bilgiye sadece deney ve

⁴⁵ Max Horkheimer-Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner-Elif Ö. Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 22.

⁴⁶ Nazım İrem, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Doğu Batı Yayınları, Yıl:10, Sayı:39, 2006-07, s. 172.

⁴⁷ Jonathan H. Turner, vd. , *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 20.

gözlemle ulaşılabileceği kabul edilmiştir. Din de bu epistemik gelişmeler karşısında gücünü koruyamayıp sadece ahlaki bir etkinlik haline gelmiştir.⁴⁸

1.3. Bilimin Gelişimi

Batı Avrupa'nın düşünsel hayatında ve özellikle Fransa'da daha önceleri felsefenin tutmuş olduğu ideolojik yeri sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlere almaya başlamıştır. Yüzyıllardan beri, değişik sosyal gruplarda kendini sürdüren ve ortak olan bir değer, yani doğaya egemen olmanın ortaya çıkışı, hem tarih dışı diyalektik olmayan hem de son derece etkin ve işlemci bir fizik-kimya bilimlerinin bütününe oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fiziki dünya için yeni düzene kadar geçerli olan düşünce şudur: Pozitif bilimlerde bir bilgi alanı ortaya konmuştur, tabi bu bilgi alanı her felsefi müdahaleden kurtulduğu ölçüde.⁴⁹ XVII. yüzyıldaki önemli deneysel çalışmalar sayesinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. XVII. yüzyılda öncelikle bilimsel çalışmaları ve aynı zamanda düşünce hayatını etkilemiş olan diğer bir etken, bilime katkı sağlayan toplumlardır. Bu toplumlar bilimsel çalışmaların yaygınlaşmasında, bilimsel bir zihniyetin oluşmasında önemli bir rol oynamışlardır.⁵⁰

XVIII. yüzyıl düşüncesi, Rene Descartes'ın akılcılığını temel alarak, fakat İngiliz filozofu John Locke'un deneyciliğinden de etkilenecek şekilde ortaya çıkan aydınlanma felsefesinde kendisine yer edinmiştir.⁵¹ Bilimsel yöntemle ilişkin sağlam ve tatmin edici bir inceleme, kesinlikle hem bir ampirik ilkeyi ve hem de matematiksel açıklamayla beslenen bir inancı ihtiva eder ve bu ikisi arasında bir çatışma olması gerekmez.⁵² Artık akıl, otoritenin ve geleneğin tersine bir hal aldığı gibi, yavaş yavaş, çevremizdeki doğa olaylarının da denemeyle anlayıp bilemediğimiz şeylere inanmayı kabul etmemeye başlamıştır. Dinin dogmatik düşüncelerini kabul etmeye ise hiçbir şekilde yer verilmemektedir.⁵³

Tüm bu bilimsel ya da zihinsel gelişmelerin yaygınlaşarak geniş bölgelere yayılmasında şüphesiz matbaanın yeri tartışılmaz. Bu nedenle matbaanın bilim ve din

⁴⁸ Ergun Yıldırım, "Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945)", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2004, s. 119,120.

⁴⁹ Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, s. 9-21.

⁵⁰ Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 46,47.

⁵¹ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 235.

⁵² Cevizci, *Felsefe Tarihine Giriş*, s. 82.

⁵³ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 235,236.

üzerindeki etkisini unutmamak gerekir. Matbaaya karşı kilise pek olumlu bakmamıştır. Matbaanın kilise tarafından hoş görülmemesine en büyük neden çoğalan kitaplar nedeniyle kilise kürsülerinin önemini kaybetmeye başlamasıdır. Çünkü o döneme kadar bütün bilgiler papazların ağzından alınıyordu; bundan sonra ise isteyen istediği bilgiye kitaplar vasıtasıyla çok rahat bir şekilde ulaşma fırsatını elde etmiştir.⁵⁴

Ortaçağ, kesin olarak XV. ve XVI. yüzyıllarda, matbaacılık, Yunan ve Roma medeniyeti, Amerika, doğu ve gerçek dünya sisteminin keşfi, göz kamaştıran ışıklarını kendi üzerine çevirdiği zaman kilisenin otoritesi sarsılmaya başlamıştır.⁵⁵ Çünkü kilise tüm kontrolleri tekelinde bulundurmaktaydı. Kilise bu gücünü ne paylaşmak ne de kaybetmek istemiştir. Derken gazetelerin çıkmaya başlaması, kitap sayılarındaki önemli artışlar nedeniyle kilise matbaaya daha fazla ilgisiz kalamamış ve sonunda basına sansür yasağı koymak zorunda kalmıştır. Bu uygulama, Fransa’da büyük devrime kadar, İngiltere’de XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Buna ek olarak kilise, ruhsatsız yayın yapanlar için idam cezası bile çıkartmıştır. Kilise böylece çeşitli yollardan düşünme özgürlüğünü kısıtlamaya çalışırken Reform hareketi ortaya çıkmıştır. Bu olay için şu noktaya dikkat etmek gerekir: Martin Luther’in 1521 yılında, Wittenberg Kilisesi kapısına papanın buyruklarına karşıt doksan beş tezi içine alan tezini yapıştırmasıyla başlayan bu Reform hareketinin temeli, papa ve kilisenin emirlerinin değil; sadece *İncil*’in bildirdiklerinin geçerli ve kabul edilebilir olacağını savunmaktan ibarettir.⁵⁶

Kilisenin bilimsel çalışmalar üzerine olan baskıcı tutumu XVII. asırda da devam etmiştir. Roma Katolik Kilisesi’nin Rene Descartes’in eserlerini yasaklamış olması, bu dönemde geçerli olan resmi görüşü ifade etmesi bakımından önemli bir noktadır.⁵⁷ Modern düşüncenin kurucusu Rene Descartes özgür olabilmek ve özgür düşünebilmek için Fransa’dan ayrılmıştır. Çünkü kilisenin takibinden kurtulması gerekmektedir. Bilindiği üzere dönemin engizisyon mahkemeleri her türlü bilimsel araştırma çalışmalarını yasaklamıştır. Victor Hugo 15 Ocak 1850’de Yaşama Meclisi’nde verdiği ünlü söylevinde bu din adamlarının mahkemesine seslenerek onlara şu kıt’ayı göndermiştir:

⁵⁴ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 108,109.

⁵⁵ Michelet, *Rönesans*, s. 6.

⁵⁶ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 109.

⁵⁷ Ural, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, s. 48.

“Kim mi sizi kızdıran? Söyliyeyim:

Siz insan aklına kıızıyorsunuz!

Çünkü o, ipliğini pazara çıkarıyor!”⁵⁸

Buradan hareketle, bilim alanında görülen her ilerlemenin dini geriletmesine neden olması din adamlarının çıkarlarıyla uyuşmadığı için o dönemde bilime ve bilim adamlarına pek saygı duyulmamış, bu da yetmezmiş gibi bilimle uğraşanlara çeşitli cezalar uygulanmıştır.

Batı düşüncesinde XVII. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ilerleme isteğinin bir ifadesi olan aklın egemenliğinin hâkim kılınması hedefi, XIX. yüzyılda olgun bir biçim alan kapitalist modernite içinde akıl ve sermayenin iç içe geçmesi ile sonuçlanmış ve modern ulus devlet, akıl, sermaye ve bilimi en etkin şekilde bir araya getiren özgün bir güç örgütlenmesi olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.⁵⁹

1.4. Fransız İhtilali

Akıl ve deneye dayalı metotların gücü ile bilimlerin önceliği üzerine bina edilen Batılı modernite deneyimi, yine Batılı kültür ortamlarında gelişen, tıpkı bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yayılması gibi milliyetçiliğin de yayılması sonucunda Batılı olmayan halkların kültür dünyasını etkilemektedir.⁶⁰ Avrupa Tarihi’nin 1789-1815 dönemine egemen olan gelişmeler, sadece çağdaş Avrupa’nın değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın oluşumunun da başlangıcını teşkil eder.⁶¹

Fransız İhtilali, Fransa’nın içinde bulunmuş olduğu pek çok problem nedeniyle ortaya çıkan olayların gelişmesi sonucu patlak vermiştir. Fransa toplumu içinde bulunduğu dönem itibarıyla, asiller sınıfı, ruhban sınıfı -Kilise ve din adamları sınıfı- ve halk olmak üzere üç sınıftan oluşmaktadır. Asiller ve ruhban sınıfının hiç vergi vermemesi -verseler de çok küçük bir miktar-, tüm vergilerin halk tarafından ödenmesi, ayrıca ülkenin içerisinde bulunduğu savaşlar nedeniyle mali krizlerin bir türlü

⁵⁸ Rene Maublanc-Marcel Cachin, *Sosyalizmin Işığında Felsefe, Bilim ve Din*, Çev. Asım Bezirci, 3. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1995, s. 83,84.

⁵⁹ İrem, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, s. 158.

⁶⁰ İrem, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, s. 157.

⁶¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 19.

düzeltilmemesi ihtilalin ortaya çıkmasındaki ekonomik sebeplerdir. Tabiatıyla, eşitsizliğe ve ayrıcalıklara dayanan Fransa'nın bu toplumsal yapısı, daha sonra ihtilali kolaylaştıran bir etken olmuştur. Özellikle halk, mutlak hükümdarın otoritesinin zayıfladığı anda tepkisini ortaya koymuş ve neticede ihtilal gerçekleştirilmiştir.⁶²

Rönesans sonrasında ortaya çıkan Aydınlanma'nın etkisiyle zihin dünyaları şekillenen aydınlar, Fransız İhtilali'nin meydana gelmesinde şüphesiz en büyük etkendirler. XVIII. yüzyıl, Fransa'da başlayan düşünce akımının din karşısında aldığı güçlü durum ve yaptığı sosyal etkiler bakımından insanlık tarihinin neredeyse bir dönüm noktasıdır.⁶³ Montesquieu, Jean Jacques Rousseau, Denis Diderot, François-Marie Arouet Voltaire gibi fikir adamlarının esaret, adaletsizlik, özgürlük, halkın yönetime katılması, demokrasi gibi kavramları halka izah etmeleri ve halkı aydınlatmaya çalışmaları ihtilalin ortaya çıkmasında etkili olan düşünsel eylemlerdir.⁶⁴

Fransız İhtilali'nin doğurduğu sonuçlar, insanlığın siyasi tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü, Fransız İhtilali, ne Rönesans'ın ve ne de Reformasyon'un hedef almadığı bir alanda ortaya çıkmış ve doğrudan doğruya siyasal düzene hücum ederek, onu yıkarak, siyasal düzenin ve siyasal kurumların yepyeni bir anlayışını ortaya koymuştur.⁶⁵ Fransız Devrimi'nin, Avrupa'nın büyük ülkelerinde düşünceler üzerine yaptığı etkinin sonuçları etkisini göstermiş ve bu ülkelerde düşünme özgürlüğüne önem verilmekle birlikte milliyetçilik düşüncesi tüm dünyaya yayılmaya başlanmıştır.⁶⁶

Fransız İhtilali'nden tüm dünya ülkeleri nasibini almıştır.⁶⁷ O dönemdeki çoğu imparatorluk ihtilalin yaydığı milliyetçilik hareketine önem vermeseler de bu daha sonraki süreçlerde ciddi toplumsal, siyasal ve de ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

⁶² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 71-75.

⁶³ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 235.

⁶⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 73,74.

⁶⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 19,20.

⁶⁶ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 362.

⁶⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 21.

1.5. Sanayi Devrimi

XVII. yüzyılda etkin bir rol üstlenen en önemli gelişmelerden biri de kuşkusuz *Sanayi Devrimi*'dir. Sanayi devrimi, modernleşmenin en ilginç ve ayırt edici yönünü oluşturmakla birlikte geleneksel üretim araçlarından modern üretim araçlarına geçiş süreci olarak kabul edilmektedir. Özellikle 1730'lu yıllarda İngiltere'de ortaya çıkan ve 1850'den itibaren büyük bir gelişme göstererek -Avrupa ülkeleri başta olmak üzere- tüm dünyaya yayılan bu devrim, insanlık tarihini etkileyen en önemli gelişmeler arasında kabul edilmektedir.⁶⁸

Sanayi devriminin ortaya çıkışında XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleşen coğrafi keşiflerin etkisi oldukça fazladır. Çünkü coğrafi keşiflerle birlikte ticaret ağı gelişmiş ve ticaretle uğraşan sınıf güçlenmiştir. Gelişen ticaret ağı ve onu devamındaki gelişmeler, sanayi devriminin ortaya çıkmasında bir tetikleyici unsur olmuş ve bu durum dünya çapındaki ekonomik ilişkileri doğrudan etkilemiş, yönlendirmiştir.

Sanayileşmenin ilk görüldüğü ülkeler, dünya siyasetinde söz sahibi olan ülkelerdir. Ekonomik gücü ellerinde bulunduran bu ülkeler, siyasal gücü de ellerinde bulundurmuşlardır. Sanayi devriminin ortaya çıkmasında bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin de doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Buhar gücünün kullanılması, büyük gemilerin inşa edilmesi, tren yolu ağlarının yaygınlaşması gibi gelişmeler ya da makine teknolojisinde görülen yenilikler, uluslararası ticaret ağının genişlemesi gibi gelişmeler sanayileşme sürecini hızlandırmıştır. Fakat her değişimde olduğu gibi, bu değişim süreci de beraberinde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tarımsal üretime dayalı üretimden sanayi ağırlıklı üretime doğru bir değişim yaşayan toplumlar modernleşen toplumlar olarak nitelendirilmektedir. Bu da gelenek ile modern arasında bir ayrımın yapılmaya çalışıldığını göstermektedir. İngiltere gibi ilk sanayileşmenin görüldüğü ülkelerde, zamanla tarımsal üretim yerini sanayi ağırlıklı üretime bırakmıştır. Ayrıca bu devrim, demografik yapı başta olmak üzere siyasal, toplumsal ve kültürel yapıları da etkilemiştir. Sanayi devrimi ile birlikte dünya nüfusunda önemli oranda bir artış yaşanmış ve bu durum her geçen gün bir çığ etkisi yaparak yayılma etkisi göstermiştir. Nüfusun kırsal alandan kentsel alana yöneldiği

⁶⁸ Gökçen Göksal, *İngiliz Sanayi Devrimi: Öncesi, Sonrası ve Etkileri*, Kora Yayın, İstanbul, 2003, s. 7.

görülmekle birlikte bireylerin hayat standartlarına yönelik beklentilerinde de değişimler yaşanmıştır.

2. Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Başlıca Temsilcileri

Doğru bilgiyi elde etmek için önümüze çıkan engelleri aşmak büyük uğraş gerektirir.⁶⁹ Doğru bilgiye en güvenilir şekilde nasıl ulaşılacağıyla ilgili tartışmalar insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü insanlar toplu halde yaşamaya başladıkları andan itibaren çevrelerine karşı sürekli bir merak içerisinde olmuşla Dolayısıyla insanların çevrelerinde olup bitenlerin kaynağının ne olduğunun, nasıl olduğunun, niçin olduğunun bilgisine ulaşma çabası içerisinde olmaları onları felsefi ve bilimsel araştırmaya yöneltmiştir.

XVIII. yüzyılın Fransız pozitivizminin kaynağı, Aydınlanma Çağı'dır.⁷⁰ Avrupa, XV. yüzyılın sonlarından başlayarak büyük olaylara sahne olmuştur. Buna yeni coğrafi keşifler, sömürgecilik, Rönesans, Reformasyon, uluslararası ilişkilerin ve ticaretin gelişmesi, yeni teknik buluş ve ilerlemeler, feodal yapıların yıkılması, Fransız İhtilali, sanayileşme, kapitalizmin gelişmesi, kentleşme, seküler yapıların ortaya çıkması ve anomi gibi, teorik ve kültürel birikimlerle karşılıklı etki-tepki ilişkileri içerisinde ortaya çıkıp birbirlerini izleyen ve tetikleyen bir sürü olay ve olguları kanıt olarak gösterebiliriz. Bu gibi toplumu derinden etkileyen toplumsal, siyasal, ekonomik ve dini oluşum ve dönüşümler, Batı Avrupa toplumlarını yapısal ve fonksiyonel anlamda farklılaştırmış ve eski Avrupa toplumundan çok daha farklı yeni bir toplum modelini oluşturmuştur.⁷¹

Din, insan tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri, sosyal hayatı belirleyen temel bir kurum olarak insanlığın başlangıcından beri sürekli varlığını korumuştur. Din, her dönemde başta düşünürler ve sosyologlar olmak üzere herkesin ilgi alanında yer almıştır. Batı'daki Aydınlanma hareketleri, ilim ve teknolojiadaki ilerlemeler bilim ile dini birbirinden uzaklaştırmıştır. Auguste Comte ve Emile Durkheim gibi öncü sosyologlar, Aydınlanma ve Pozitif felsefe gibi ilahi kaynaklı din

⁶⁹ Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 71.

⁷⁰ Hans Freyer, *İctimai Nazariyeler Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, 2. Baskı, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1968, s. 39.

⁷¹ Bünyamin Solmaz-İhsan Çapcıoğlu (Edit.), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2006, s. 26,27.

karşıtı akımların etkisinde kalarak dine bütüncül değil tikel açıdan bakmışlardır. Ayrıca bu sosyologlar, dine karşı pragmatist bir tavır almışlardır: “Eğer din insanlara bir destek oluyorsa, bir güç ve bir rahatlama sağlıyorsa, bir güven veriyorsa, başka bir ifadeyle, yaşam için yararlıysa din ve ona verilen değer gerçektir”.⁷² Bu düşünceye göre dinin, insanlığın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek güçte olması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu öncü sosyologların din konusuna ilgi duymalarının temeli de burada yatmaktadır. Auguste Comte bu konu ile ilgili olarak, “Pozitivizmin İlmi hali”nde, din ve toplum ilişkilerini, dinin tanımını, sosyal hayattaki rolünü ayrıntılarıyla ele almış ve pozitivizmi, açıkça bir din olarak insanlığa sunmuştur.⁷³

Pozitivist bilimi, “bir şeyin hakikatini deney ve gözlemle açıklama”⁷⁴ şeklinde tanımlamak mümkündür. Başka bir tanıma göre bilim, “gözlem ve deneyim yoluyla nedensel yasalar bulma uğraşı”⁷⁵ diye tanımlanmaktadır. Bilimin kullanmış olduğu metodu gözlem ve deneyden oluşmaktadır.⁷⁶ Gözlem genellikle bir olgu toplama işlemi olarak betimlenir. Bilimsel gözlemde önemli olan, gözlemcinin bilerek veya bilmeyerek olguları kişisel eğilimlerine göre yorumlamaktan kaçınmasıdır. Yoksa her gözlem ister istemez gözlemcinin ilgi, yaşantı ve dayandığı varsayıma göre anlam kazanır. Bir gözlemin bilimsel değeri şu iki temel koşulu yerine getirme gücüne bağlıdır: *Güvenilirlik* ve *geçerlilik*. Güvenilir gözlem, her şeyden önce, nesnel nitelikte olan gözlemdir. Ancak yüzde yüz nesnellikten söz edilemez. Az önce de değinildiği gibi her gözlem, gözlemcinin ilgi ve yaşantısıyla bağlantılıdır. Önemli olan gözlemcinin olgulara yaklaşımında birtakım kişisel saplantı, gizli veya üstü örtük, önyargı veya inançların etkisinde kalmaması, bilerek veya bilmeyerek olguları olduğundan başka türlü göstermemesidir. Deney ise bir gözlem biçimidir. Olgu bulma işlemi olarak deney kuşkusuz sıradan bir gözleme göre daha kesin, daha düzenli, amaç ve sınırları daha belirgin bir işlemdir. Koşulları iyi hazırlanmış bir gözlemi de deney gibi, daha kesin, daha düzenli, amaç ve sınırları daha belirgin hale getirmek mümkündür. O halde, iki işlemi birbirinden ayıran fark nedir? Bu fark, olgulara yaklaşımda kendini

⁷² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011, s. 33-39.

⁷³ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s. 47.

⁷⁴ Adil Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 63.

⁷⁵ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 229.

⁷⁶ Henri Poincare, *Bilim ve Metot*, Çev. H. R. Atademir-S. Ölçen, 3. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 3.

göstermektedir. Gözlemci, olup-bitenleri izler, aradığı olguların ortaya çıkmasını bekler; deneyci ise olguların kendi akışları içinde ortaya çıkmalarını beklemez, belli koşullar altında yapay olarak onları üretme yoluna gider.⁷⁷

Akılcılıkta da bilimde aklın ve mantığın ön plana çıktığı görülürken, deneycilikte ise deney yapmanın bilimdeki önemine vurgu yapılmaktadır. Modern bilimsel yöntem ise bu iki yaklaşımın bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.⁷⁸ İnsan doğası, bir deneme olgusu hakkında apriori olarak kesin olarak açıklamak için yeterli olmayabilir. Çünkü denemenin ve olguların dışında insan için rasyonel gerçeklerden başka bir şey yoktur, bunun zıttı mutlak olarak imkânsızdır. Gerekli olmaksızın ampirik olmayan bir hüküm, insan zekasında gerek duyulmayan bir yer işgal eder.⁷⁹ Kısaca pozitivist bilim anlayışı Murtaza Korlaelçi'nin de belirttiği gibi “*illetler ve mahiyetlerin beyhude araştırılmasından vazgeçerek sayısı mümkün olduğu kadar az ana hâdiselerden, ikinci derecedeki hâdiselerin sayısı en geniş deduction maksadı ile her neviden müşahadesi yapılmış hadiseler arasında doğru münasebetler kurmak*” şeklinde tanımlanabilir.⁸⁰

Bilimsel bilgiyi edinmenin temel amacı, nesnel gerçeklik alanında olup bitenleri “açıklamak”tır. Pozitivist paradigmaya göre açıklamak ise tümdengelimsel mantık kurallarına uygun olarak gerçekleştirilir, gerçekleştirilmek zorundadır.⁸¹ Tabi bilimsel bir bilgiyi elde etmek sanıldığı kadar mümkün olmamaktadır. Gözlem ve deneylerle elde edilen verileri kullanarak incelenen olgular için bir açıklama, teori veya model oluşturmak pek de basit bir süreç değildir ve kısmen yaratıcı düşünmeyi gerektirir. Bilimsel açıklama, teori veya modeller, gözlem ve deneylerle keşfedilen gerçekler değil; bilim adamları tarafından yapılandırılan bilgilerdir. Bu bakış açısından hareketle gözlemler ve deneyler bilimin temelini oluşturmaz; bunlar bilimsel düşünceleri destekleyen argümanların oluşturulmasına yardımcı öğelerdir. Bilimi diğer disiplinlerden ayıran temel özellik, delillere dayanarak ortaya koyduğu düşünceler için

⁷⁷ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, s. 77-80.

⁷⁸ Necmi Gürsakal, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 2001, s. 7,8.

⁷⁹ Jules Lachelier, *Tümevarımın Temeli Hakkında*, Çev. H. Ragıp Atademir, 3. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 9.

⁸⁰ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2002, s. 19.

⁸¹ Levent Köker, *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 27.

gerekçeler sunması ve ikilemleri çözmek için bilimsel akıl yürütme ve argümantasyon gibi rasyonel yollar kullanmasıdır.⁸²

Bilimsel bir araştırma için veri toplama konusunda kişisel etken çok önemlidir. Bu etken toplumsal bilimlerde daha da önemli bir hal almaktadır. Eğer varsayım ya da kuramın ortaya konulmasında, gözlem, yazma ve yorumlama aşamalarında verilen doğrulukları yok edilmek istenmiyorsa, bunun için bilim adamının tarafsız, toplumsal olarak duyarlı, kişisel olmayan kesin bir bilimsel objektifliğe gereksinmesi vardır. Fakat insanoğlu bir fotoğraf makinesi duyarlılığında olay ve olguları belgeleyemez. Bütün algılarımız, bazı varsayım ve kavramlar çerçevesinde oluşmaktadır. Günlük yaşamda olduğu gibi bilimde de çevremizde olup biten her şeyi değil, ancak bazı şeyleri algılar ve gözlemleyebiliriz.⁸³ Bunlar da daha çok bizim düşünce yapımız ve çevremizi algılayış tarzımızla ilgilidir.

Kesin ve doğru bilgi tektir, buna ulaşmak için gerekli tek yöntem deney ve gözlem metodudur. Belli bir deneysel olguya hangi farklı araçlarla yaklaşırsak yaklaşalım, hep aynı ilişkileri veya aynı rakamsal değerleri bulabiliyorsak, bağlantı tektir, yani doğrudur. Önemli olan bunu sağlayabilmektir. Yani pozitivist bilimsel bilginin ilerleyebilmesi için, ampirik sınanabilirliğe, ampirik gözleme gereksinim duyulmaktadır.

Doğal gerçeklik, değerlerden bağımsızdır; ayrıca doğa nesneleri, algılamının konusudur. Doğa değerden yoksundur, dolayısıyla o algılanabilir ve açıklanabilir, ama anlaşılabilir. Yani doğa bilimi, gerçekliğin irrasyonelitesine asla nüfuz edemeyen, gerçekliğin ancak rasyonel bir yorumunu sunabilen bir bilgi etkinliğidir. Pozitivizmin yapmak istediği şey, genel yasalardan tümdengelim metoduyla çıkarımlar yapmaktır.⁸⁴

Doğa bilimlerinin konusu, doğada olup biten olaylardır. Bu bilimler doğada olup biten olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini deneysel yönetime başvurarak elde ettikleri doğa yasası ile açıklamaya çalışırlar. Pozitif bilimsel bilginin beş özelliğinden bahsedilir. Bunlar:

“Bilimsel bilgi, belli bir metodu olan bilgidir.

⁸² Fitnat Köseoğlu vd. , “Bilimin Doğası Hakkında Paradigma Değişimleri ve Öğretimi ile İlgili Yeni Anlayışlar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2008, s. 221-237.

⁸³ Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, s. 18.

⁸⁴ Doğan Özlem, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, 3. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 41-44.

Bilimsel bilgi, genelleştirilmiş bir bilgidir.

Bilimsel bilgi, kesin bir bilgidir.

Bilimsel bilgi, birleştirilmiş bir bilgidir.

*Bilimsel bilgi, objektif bir bilgidir”.*⁸⁵

Doğa bilimlerinin ilgisi, konularını bir genellik tasarımı altında bilmeye yöneliktir; hedefi ise, bu ilgiye bağlı olarak, ortaya genel yasalar koyabilmektir. Doğa bilimleri doğayı genel yasalara göre açıklamaya çalışırlar. Bu nedenle onların ilgisi genelleştirmeye yöneliktir. Kısaca doğa bilimleri, doğayı genel kavramlar ve yasalar altında betimlemek ve açıklamak isterler. Doğa bilimleri, konuları olan doğayı tekrar ve süreklilik gösteren olgular alanı olarak görür ve işte olgulardaki bu tekrar ve süreklilik doğa bilimciye genel geçer doğa yasalarını ortaya koyma olanağı verir ve dolayısıyla doğayı bu yasalara göre belirlenen bir alan olarak araştırması gerektiğini belirtir. Özetle, doğa bilimleri ampirik ve açıklayıcı bilimlerdir; doğabilimsel açıklama ise, tümel önerme formundaki bir doğa yasasını büyük öncül olarak içeren bir tümdengelimdir ve doğabilimsel nedensellik, tümdengelimnin mantıksal yapısı bakımından, sebep-sonuç bağıntısını yasa-olgu bağıntısı olarak kuran bir nedenselliklerdir.⁸⁶

Batı'daki bilim ve medeniyetinin maruz kaldığı yoğun eleştirilerden hareketle, birkaç yüzyıldır din dışı bir alanda, din karşıtı olarak gelişen bilimsel gelişmelerin özellikle pozitivist dönemde insanlık tarihinin önemli bir dönemini temsil ettiği ifade edilmektedir.⁸⁷ Pozitivizm sözcük olarak her ne kadar entelektüel söylem içindeki dolaşımına Auguste Comte ile başlamışsa da bir epistemolojik eylem olarak pozitivist bilimin kökeni modern bilimin kuruluş dönemlerine kadar uzanır. Modern bilimin doğuşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar bilimsel bilgi üretimi, adı konmasa da pozitivist epistemolojinin genel kabulleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, pozitivism bir kelime olarak Auguste Comte tarafından kullanılmadan önce, bilimsel bilgi, adına doğrudan bilimsel metod denen bir işlemin ilke ve kurallarına göre üretilmiştir.⁸⁸

⁸⁵ Mustafa Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 2.

⁸⁶ Özlem, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, s. 16-40.

⁸⁷ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, s. 10.

⁸⁸ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 131.

Pozitivizmin temelinde, bütün doğru bilginin bilimsel bilgi olduğu inancı yer almaktadır. Pozitivist anlayışa göre, bütün bilgi formlarının ölçüsü doğa bilimleridir, dolayısıyla bütün bilgi formlarının doğa bilimlerinin formlarına uygun olarak ele alınmaları gerekir.⁸⁹ Pozitivist gelenek, bilginin nihai belirleyicisinin, gözlem ve deney olduğunu savunmaktadır. Gözlem ve deneyde dile gelen doğadır ve dolayısıyla bilginin nihai belirleyicisi, gözlem ve deneydir. “Doğru bilgi” dediğimiz tek bilgi, doğa bilimlerinin deney ve gözlem yoluyla ortaya koydukları bilgidir.⁹⁰ Pozitivist bilim anlayışında, doğru bilgiyi elde etmek için genel yasalar bulmak ve onları ortaya koymak gerekir.⁹¹ Buna ek olarak pozitivistik bilim anlayışları, teorilerin bilimsel faaliyetin temel unsurları olarak gözlem önermelerine, doğrulamaya ve tahmine bağlılığın altını çizerler.⁹²

Pozitivizm, Aydınlanma düşüncesiyle birlikte ortaya çıkan ve modern tarihsel döneme egemen olan bir bilim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, sosyal hayattaki düzenin ve tarihsel ilerlemenin kaynağını epistemolojik gelişmelerde arar. Ona göre bilgi, insanlık tarihinde saklı bir haldedir ve bu gözlem yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, olgu olarak kabul edilen, pozitivist bilimin inceleme nesnesi haline getirilebilmiş olandır. Olgu olan, olgusal olan var olandır, toplumsal olandır, bilime konu olabilmektedir.⁹³ Bilim ise doğal sistemle bütünleşebildiği ölçüde geçerlidir.

“Pozitivizm” terimini ilk olarak 19. yüzyılda literatüre kazandıran ve bunun yaygın bir şekilde kullanımına temel oluşturan düşünür, Auguste Comte’dur. Aslında Auguste Comte’un hocası olan Saint Simon bu kavramı Auguste Comte’tan önce 1830’larda kullanmıştır. Auguste Comte tarafından sistemleştirilen bu pozitivist akım, birçok ülkeye yayılmış ve oralarda kendine taraftar bulmuştur. Auguste Comte’un yeni bir bilim olarak sosyolojiyi kurması ile pozitivizmin etki alanı daha da genişlemiştir.

⁸⁹ Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, 2. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 53.

⁹⁰ Arslan, *Epistemik Cemaat*, s. XXX.

⁹¹ Özlem, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, s. 17.

⁹² Anthony Giddens, “Hermeneutik ve Sosyal Teori”, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Der. ve Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 35.

⁹³ Çelebi, *Sosyoloji Notları*, s. 160,161.

Buradan hareketle pozitivist sosyolojinin ortaya çıkışını sosyolojik düşüncenin ortaya çıkışıyla aynı dönem olarak ele alabiliriz.⁹⁴

Pozitif felsefenin temel özelliği hakkında Auguste Comte şöyle der: “*Pozitif felsefenin temel özelliği, bütün olayları tabii değişmez kanunlara bağlı olarak kabul etmesidir. Bütün çalışmalarımızın amacı, bu kanunların keşfi ve onları mümkün olan en az sayıya indirmektir. İlk ve son sebeplerin araştırılması bizim için kesin olarak erişilmez ve anlamsız bir şeydir*”.⁹⁵ Auguste Comte’un amacı, olayların meydana geliş şartlarını incelemek ve aralarındaki normal ilişkilerle benzerlik ve arka arkaya gelişlerine göre birini diğerine bağlamaktır.⁹⁶ Buradan hareketle Auguste Comte felsefesinin bir bilimsel felsefeye ya da bir bilimler felsefesi niteliğini taşıdığını, somutun dışında her türlü bilimsel tutumu geçersiz sayan bir bilimci bakış açısına dönüştüğünü söyleyebiliriz.⁹⁷ Dolayısıyla bu da Auguste Comte’u pozitif felsefesinin “*değişmez yasalar*” olarak nitelenen doğa yasalarını bulmayı yöneltmiştir.⁹⁸

Pozitivizm, 19.yüzyılda Auguste Comte’un yazılarında ortaya çıkmış ve düşünsel çerçeve ya da akım değildir. Auguste Comte öncesi dönem, pozitivizmin prehistoryası yani pozitivizmin tarihsel kaynakları olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle iki tür pozitivist akımdan söz edilebilir. İlki, Auguste Comte’un pozitivizmi veya klasik pozitivizm; diğeri, Viyana Çevresi düşünürlerinin görüşlerinde ortaya çıkan neo-pozitivizm ya da mantıkçı pozitivizmdir. Ancak pozitivizm ile ilgili dört önemli dönemi göz önünde bulundurmamız gerekir. Bunlar; pozitivizm tarih öncesi (Auguste Comte öncesi), Auguste Comte dönemi, mantıkçı pozitivizm ve pozitivizmin eleştiriye tabi tutulduğu dönem (1920 sonrası dönem).⁹⁹

Pozitivizmin, birbiriyle ilişkili üç genel özelliği bulunmaktadır: Birincisine göre, bilgi sadece deney üzerinde temellendirilebilir. İkincisine göre, bilimsel yöntem tek ve

⁹⁴ Yıldız Akpolat, “Durkheim’dan Giddens’a Pozitivist Sosyoloji”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2007, s. 54.

⁹⁵ Auguste Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, Çev. Süleyman Sarı, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003, s. 32.

⁹⁶ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 15.

⁹⁷ Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 646.

⁹⁸ Max Horkheimer-Theodor W. Adorno, *Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar*, Çev. M. Sezai Durgun-Adnan Gümüş, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 16,17.

⁹⁹ Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, s. 103.

biricik yöntemidir. Üçüncüsüne göre, normatif önermeler bilginin geçerliliğini garanti altına alamazlar; bilginin tek kriteri, olgulardır, olgusal olandır.¹⁰⁰

Pozitivist bilim adamı için bilimsel teoriler, doğruluk ve yanlışlıkları sistematik gözlem ve deney yoluyla değerlendirilebilen, oldukça genel, evrensel ifadeler dizisinden oluşur. Bu gözlem ve deneylerin sonuçları tam bir kesinlikle bilinebilir. Eğer bir önermenin doğruluğu ve yanlışlığı deney ve gözlem yoluyla kesinleştirilemezse burada bilimsellikten söz etmemiz mümkün değildir. Pozitivistlere göre bir kuramı reddedebilmek için, yerine geçecek kuramın eskisinin açıkladığı her şeyi açıklaması fakat buna ek olarak eski kuramın ele almadığı, yani eski kuramdan türetilmeyecek bazı ek tahminlere de yer verebilmesi gerekmektedir.¹⁰¹

Bilim tarihi, gözlem ve deney yoluyla gerçekleştirilemeyen hipotezlerin terk edilme tarihidir. Pozitiviste göre insan bilgisinin tarihsel gelişmesi, doğal olayların çeşitli ön bilimsel açıklamalarının sonunda tamamen bilimsel olanlarla yer değiştirdiği bir süreçtir. Yani pozitivism, deney ile elde edilmeyen her şeyi reddeder. Burada pozitivismin hissedilebilir olayları ve onların kanunlarını deney metodu vasıtasıyla incelemeyi konu edindiğini görürüz.

“*Pozitivizmde geçerli olan bilgi pozitif bilgidir*” düşüncesinden hareketle pozitif bilgi olayı, olayın dışındaki bir sebeple değil, başka bir olayla açıklayan bilgidir. Zaten bilimler yalın oldukları oranda pozitif olurlar. Pozitivist için doğada zorunlu bağlantılar yoktur; var olan sadece, bilimsel teorilerin evrensel yasalarında sistematik olarak gösterilebilecek olan olayların birbirini izleyişi, düzenlilikleridir. “*Pozitivist bilgiye ulaşmanın yolu nedir?*”¹⁰² sorusuna yanıt olarak şunu söyleyebiliriz:

- Önce ele alınan konu ile ilgili olarak gözlem ve deney yapılır.
- Yapılan gözlem ve deneyin arkasından elde edilen belirli bir bilgi birikimi sonucunda, inceleme konusu ile ilgili genellemelere ulaşılır.
- Gözlem ve deneylerin birikimi sonucunda tümevarımsal bir yolla ulaşılan bu genellemelerden tümdengelimsel mantık kuralları uyarınca varsayımlar üretilir.
- Varsayımlar, yeniden gözlem ve deney yoluyla test edilirler.

¹⁰⁰ Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, s. 102.

¹⁰¹ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 31.

¹⁰² Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, s. 24,25; Köker, *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, s. 24,25.

- Bu doğrulama işlemi sonucunda “doğrulan” varsayımlar genel-geçer bir “yasa” niteliğini kazanır.
- Doğrulan genellemelerin sistemleştirilmiş bir bütün haline getirilmesiyle de inceleme konusu “açıklayıcı” bir “teori”ye ulaşır.

Kısaca, pozitivist-ampirik bilimsel araştırma sürecinde, gerekçeli olarak incelenecek sorun belirlenir, amaç ve önem ortaya konur, bir veya birden fazla araştırma sorusu biçimlendirilir veya en az bir hipotez sunulur. Araştırma sorusuna veya hipoteze güvenilir ve geçerli yanıt verecek kaynaklar, veri toplama yöntemi ve analiz belirlenir. Analiz sonucu bulgular sunulur ve birikmiş bilgiyle bağ kurularak yorum ve değerlendirmeye sonuçlar çıkartılır.¹⁰³

Pozitivist için bilimsel teorileştirmenin objektif temelini sağlayan, sadece ve sadece gözlemdir. Bilimsel önermeler doğa veya toplum hakkında genel iddialarda bulunan ve ampirik kontrole açık olan önermeler olmaktadır. Bu, önermelerin ancak sınanabilecek, kestirilebilir sonuçlara sahip olmaları halinde, tam olarak bilimsel olacağı anlamına gelir. Anlamlı önermeler, kontrol edilebilen, sınanabilen ve reddedilmesi olası önermelerdir. Tüm bilgilerin gözlem ve deneye indirgenmesi anti-metafiziktir. Nitekim metafizik, gözlem ve deneyin ötesinde gözlenemeyen gizli bir gerçeği kabul eden görüştür.¹⁰⁴ Pozitivist yaklaşımı teolojiden veya metafizikten ayırt eden de işte budur.

Pozitivist düşünce, bilimin tekliği üzerinde durmakta ve bu tekdüze yaklaşımdan hareketle toplumsal olay ve olguların da doğa bilimi metodolojileriyle açıklanabileceğini ileri sürerek sosyal bilim çalışmalarında katı bir olgu-değer ayrıştırması yapılması gerektiğini belirtmektedir. Tek tipçi bir anlayışla sosyal bilimlerde de doğa bilimi yöntemlerinin kullanılmasını savunan pozitivism, bilimsel bilginin duyu verilerine yönelik varsayımlardan oluştuğunu kabul etmekte ve apriori başka bir ifadeyle doğuştan bilginin olmadığı ön kabulünden yola çıkarak bilimsel bilgiye sadece deneyler, gözlemler, deneyimler ve/veya tecrübeler aracılığıyla ulaşılabilceğini ileri sürmektedir.¹⁰⁵ Yine toplumsal doğada tek bir hakikatin ve tek bir

¹⁰³ İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz ve Yorum*, Genişletilmiş 2. Baskı, Erk Yayınları, Ankara, 2007, s. 16.

¹⁰⁴ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 333.

¹⁰⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 707-709.

yöntemin bulunduğu ve bu nedenle, doğa ve toplu olgularının tek hakikate dayalı bir bilimsel yaklaşımla yürüdüğü düşünülmektedir.

Pozitivist anlayışa göre bilimsel bilgi, nesnel gerçekliğin insan zihni tarafından kavranmasıdır. Pozitivist bilimsel bilgi anlayışı deneysel geleneği kendi içine almasına rağmen, ham bir deneycilikten ibaret değildir. Pozitivizm, salt olgusal olarak sınanabilir betimleyici bir bilgi ile yetinmemekte, bu bilgiyi belirli bir sistematik içine oturtarak inceleme konusunu oluşturan gerçeklik alanına ilişkin genellemelere varmayı hedeflemektedir. Pozitivist anlayışın temel ön-kabullerine göre bilginin bilimselliğinin en temel ölçütü, bilgiyi dile getiren önermenin olgusal olarak sınanabilirliğidir.¹⁰⁶

Pozitivizm önemlidir; çünkü o Batı entelektüel tarihinin önemli düşünce geleneklerinden birisidir ve günümüzde de halen, XIX. yüzyıldaki ve XX. yüzyılın ilk yarısındaki önemini büyük ölçüde kaybetmişse de varlığını XXI. yüzyılda da sürdürmektedir. Pozitivizm, “*modernite diye adlandırılmış bulunan tarihsel sürecin dingil çivisidir; o anlaşılmadan modern düşünce, o anlaşılmadan Batı düşüncesi anlaşılamaz.*”¹⁰⁷ Buna ek olarak pozitivizm anlaşılmadan, pozitivizme tepkiden doğmuş bulunan ve günümüz dünyasına egemen olan düşünme biçimleri de anlaşılamaz.

Pozitivistler sadece bilimin “mantığı” ile ilgilenmişlerdir. Böylece, bilimin tarihsel gelişimi veya bilim adamlarının teorik faaliyetlerindeki psikolojik süreçler veya bilimsel topluluğun organizasyonu ve bunun toplumun diğer kesimleriyle ilişkisi, bilim mantığından oldukça farklı soruşturma tarzları olarak görülmüş ve bunlara yönelik bilgiler de bilim mantığıyla hiçbir ilgisi olmayan bilgiler gibi değerlendirilmiştir. “Bilim” etiketini taşıyan her entelektüel etkinlik bu mantığa uymalıdır. Böylece sosyal bilimlerde de eğer “bilim” başlığını hak etmek istiyorlarsa, buna uymak zorundadırlar. Pek çok pozitivist, sosyal bilimlerin gerçekte bunu yapabileceklerini ileri sürmüştür.

Pozitivizm, toplum davranışlarının incelenmesinde doğa bilimlerin yöntemlerini kullanmak ister. Bu çerçevede bilim, neden-sonuç ilişkilerine dayalı yasaları keşfeden bir alan olarak algılanmaktadır. Sosyoloji de sosyal davranış alanı içindeki bu ilişkilerin inşacısı olarak görülür.

¹⁰⁶ Köker, *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, s. 22,23.

¹⁰⁷ Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, s. 98.

Sosyolojinin pozitivist yorumu da toplumsal olguları doğadaki olgular gibi açıklama manasına gelmektedir.¹⁰⁸ Pozitivistlere göre doğada içkin olan evrensel yasaların benzeri toplumsal doğada da bulunmaktadır. Doğa bilimcilerinin doğada buldukları evrensel yasalar, toplumsal alanda da geçerlidir. Bu nedenle sosyoloji, doğa bilimlerinin bu kanunlarını toplumsal dünyada izleyip bulmalı ve doğa bilimlerinin yöntemini sosyal alanlarda da kullanmalıdır. Auguste Comte göre sosyolojinin temel amacı, sosyal olayları düzenleyen bu yasaları keşfedip bulmaktır. Auguste Comte'un amacı ise olguların dayandığı doğal yasaları incelemek ve bu yasaları aralarındaki normal ilişkilerle benzerlik ve art arda gelişlerine göre birini diğerine bağlamaktır.¹⁰⁹ Ancak, olguların dayandığı doğadaki bu yasalar, akıl ve gözlem ile keşfedilebilir. Böylece, insanlığın geçmişten geleceğe doğru yaşadığı gelişimi açıklayan toplumun bilimi de yaratılmış olacaktır. Hatta sosyoloji biliminin, pozitif bilgi aracılığıyla toplumsal kanunları keşfettiği, toplumsal ilerlemeyi sağladığı ve toplumsal birliğe katkıda bulunduğu düşünülür.

Pozitivizm ile ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra pozitivizmin temelinde yer alan öncü isimlere değinebiliriz.

2.1. Auguste Comte

Auguste Comte, pozitivizmin en önemli temsilcisi, “*insanlık dininin kurucusu ve peygamberi*”, sosyolojinin ortaya çıkışında ve gelişmesinde başlıca rol oynadığı için sosyolojinin babası olarak nitelendirilen filozof¹¹⁰, bilimlerin gelişimini tarihsel açıdan ortaya koyan düşünür diye nitelendirilmektedir. XIX. yüzyıl düşünce tarihine, yukarıdaki sıfatlarına bağlı olarak, çok büyük etki ve katkıları bulunan Fransız filozof Auguste Comte, 19 Ocak 1798’de Fransa’da doğmuştur.¹¹¹ 1817 yılında Saint Simon ile tanışmış ve yedi yıl kadar onun sekreterliğini yapmıştır. Tarih, siyaset ve toplum konuları hakkındaki fikirlerinde ondan etkilenmiştir. Saint Simon ile bir müddet sonra fikirleri uyuşmadığı için 1824 yılında onun yanından ayrılarak 2 Nisan 1826’da yaşadığı apartmanında “*Müşpet Felsefe Dersleri*”ni vermeye başlamıştır. Bu derslere katılan

¹⁰⁸ Sezgin Kızılcıkel, *Pozitivizm ve Eleştircileri*, Saray Kitabevleri, İzmir, 1996, s. 33.

¹⁰⁹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 17.

¹¹⁰ Mark Abrahamson, *İşlevselcilik*, Çev. Nilgün Çelebi, Sebat Ofset, Konya, 1990, s. 20; Jonathan H. Turner vd., *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, s. 25.

¹¹¹ Adnan Şenel, *Doğu ve Batı’da Düşüncenin Temelleri*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1993, s. 143.

dinleyicilerin sayısı az olsa da hepsi seçkin insanlardan oluşmaktadır. 1830'da vermekte olduğu Müspet Felsefe Dersleri'nin ilk cildini yayınlamıştır. Altı ciltten oluşan bu eserinin basımı 1842'de tamamlamıştır.¹¹² 1857'de de vefat etmiştir.

Auguste Comte'un fikirlerinin oluşmasında ve gelişmesinde gerek özel, gerek ailevi, gerekse yaşadığı dönemin şartları etkili olmuştur. Koyu bir Katolik ailenin üyesi olmasına rağmen Auguste Comte'un, sonradan dine karşı bir tavır almasında dönemin pozitivist düşüncenin merkezi niteliğindeki *Ecole Polytechnique*'de okumuş olmasının etkileri fazladır. Diğer yandan, XIX. yüzyıl Avrupası'nın içinde bulunmuş olduğu sosyal ve siyasi koşullar da Auguste Comte'un fikirlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Özellikle, Fransız İhtilali'nin sonuçları ve etkileri fazladır. Bu nedenle Auguste Comte, felsefesini şu iki ana problem üzerinde geliştirmiştir. Bunlardan birincisi felsefeyi “*bilimleştirmek*” ve “*pozitifleştirmek*”; ikincisi ise, XIX. yüzyıl Avrupası'nın içinde bulunmuş olduğu karışıklığa son vermek için “*sosyal bir metot geliştirmek*”tir.¹¹³

Auguste Comte bilindiği gibi 1789 devriminin doğurduğu büyük bir kargaşalık, düzensizlik, huzursuzluk içinde bulunan bir ülkede yetişmiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa'da bütün seçkinler, toplumun içinde bulunmuş olduğu duruma çözüm aramak için toplum sorunlarına yönelmişlerdir. Bazıları bu durumdan kurtuluşu eski kralcı, dinci rejime dönmekle, gelenekte, geçmişte, düzende; bazıları da yeni bir düzende, reformda, değişiklikte, ilerlemede, gelecekte bulmuşlardır. Auguste Comte'un pozitivistliği ise bu iki akımı bağdaştırmaya çalışmıştır. Toplumlarda ne gelenekten, düzenden; ne de ilerleme ve reformdan vazgeçmek mümkün değildir. Auguste Comte, bir yandan gelenekçilerle otoritenin, dinin gereğine inanmış; bir yandan da devrimcilerin yanında yer alarak ilerlemeye, reforma önem vermiştir. Gelenekçilerle reformcuların görüşlerini uzlaştırma gayreti içinde olması Auguste Comte'un sistemini belirler. Bu nedenle toplum olaylarını kendisine konu edinecek özel bir pozitif bilimin kurulması zorunludur. Auguste Comte'un amacı da topluma yeni bir düzen vererek bu pozitif bilimi kurmaktır. Bunun için önce toplumdaki zihinleri kargaşadan kurtarmak, kafalarda uzlaşmayı ve düşünce birliğini sağlamak gerekir. Auguste Comte'a göre kafalarda bu uzlaşmayı ve düşünce birliğini sağlayan inceleme alanı matematik ve doğa bilimleri(fizik, kimya, biyoloji) gibi pozitif bilimlerdir. Dolayısıyla toplumsal alanda

¹¹² N. Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 149,150.

¹¹³ Şenel, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, s. 144.

yapılacak yenilikler için zihinlerde kurulması gereken birlik, uzlaşma ancak pozitif bilimlerden faydalanmayla olanaklıdır.¹¹⁴

Bilimdeki ilerlemeler, gelişmeler giderek bilimsel yöntem sorununu da beraberinde getirmiştir. Deney ve gözleme konu olan çalışmalara daha fazla ağırlık verilerek; deney ve gözlemle tümevarım metodu benimsenmiştir. XIX. yüzyılda yöntem üzerine çalışmalara ağırlık verilmiş ve bunun sonucunda doğa bilimlerinin başarısı hem bilgi felsefesinin ortaya çıkmasına, hem de bilimlerin felsefeden ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çabalar sonucunda da Auguste Comte sosyolojiyi kurmuştur.¹¹⁵

Auguste Comte’a göre tarih, bireyin biyolojik yapısındaki toplumsallaşma sürecini belirtir; sosyoloji ise bu sürecin oluşumunu inceleyen bir bilim dalıdır. Bu nedenle sosyolojide kullanılacak yaklaşım ya da temel yöntem, bireyin toplumsallaşmasındaki gelişmeleri belirleyen kuralları araştıran tarihsel bir yöntem olmalıdır. Başka bir ifadeyle, doğada meydana gelen olay ve olgular arasında en karmaşık ve çözümlenmesi en zor olanlar toplumsal olay ve olgular olmasının yanında, bu toplumsal olay ve olgular arasında en karmaşık olan alanları da, tarihsel bir içeriğe sahip olan toplumsal olay ve olgulardır. Bu nedenle sosyoloji, doğa bilimlerinde deneye, gözleme ve karşılaştırmaya dayanan pozitivist yönetime aynı zamanda tarihsel bir anlam yüklemelidir.¹¹⁶ Bu düşünceye dayanarak Auguste Comte, sosyolojiyi iki bölüme ayırmıştır. Bunlar; “*toplumsal statik*” ve “*toplumsal dinamik*”tir. Toplumsal statik, bir toplumu yapan ve yaşatan temel unsurları ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Başka bir deyişle toplumsal statik, toplumdaki düzeni, değişmezliği, eş zamanda meydana gelen olayları inceler. Toplumsal dinamik ise toplumdaki temel unsurların tarih boyunca geçirdiği gelişmeleri ve değişimleri, ilerlemeyi ve de evrimi inceleme konusu edinir.¹¹⁷ Yani toplumsal statik, bir toplum düzeninin bilimidir; toplumsal dinamik ise, toplumsal ilerlemenin bilimidir. Taplamacıoğlu’nun da belirttiği gibi Auguste Comte’a göre toplumu meydana getiren üç temel yapı taşı vardır: Aile, Devlet ve Din. Bunlar aynı zamanda toplumdaki bu

¹¹⁴ Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, s. 152.

¹¹⁵ Hüsameddin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, HÜ-ER Yayınları, Konya, 2009, s. 102,103.

¹¹⁶ Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, 4. Baskı, Murat&Adım Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 12.

¹¹⁷ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 94; Şenel, *Doğu ve Batı’da Düşüncenin Temelleri*, s. 147; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s.12; Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 657.

statik ve dinamik yapının da temelini oluşturmaktadırlar. Bunlardan biri olmadan toplumun varlığından söz edilemez. Toplumsal düzeninin tam veya eksik, iyi veya kötü olması bu yapı taşları arasındaki dengeye bağlıdır.¹¹⁸

Pozitivizmin sistemli bir hal almasında, Rönesans'tan sonra doğa bilimlerinin göstermiş olduğu gelişmelerin etkisi çoktur. XIX. yüzyılda doğa bilimlerinin, özellikle de fiziğin gelişmesi felsefeyi de etkilemiş ve bunun sonucunda pozitif düşüncü meydana getirmiştir. Bu pozitivist felsefe sisteminin kurucusu ve temsilcisi de bilineceği üzere Fransız filozofu Auguste Comte olmuştur.¹¹⁹

Pozitivizm, tek geçerli veya doğru bilgi biçiminin ampirik bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş olarak tanımlanabilir. Ampirik bilim ve bilimsel metodoloji sayesinde doğa yasalarının keşfini ve fizik, kimya ve biyolojide doğa güçlerinin etkilerinin ortaya konulmasını örnek alan pozitivistler, toplumun nasıl geliştiğini açıklamak ve sosyal değişimin temel nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymak için aynı metodolojiyi sosyal bilimlere uygularlar. Auguste Comte de pozitivizmin ilerlemeci kimliğini sosyal bilimlere eklemiş ve pozitivist bilgi kuramıyla toplum bilimlerinin de doğa bilimlerindeki gibi ilerleyeceğini öne sürmüştür. Pozitivizm, sosyal dünyanın doğa dünyasında özünde aynı olduğu, ikisinin de en iyi şekilde doğa bilimciler tarafından geliştirilen “bilimsel yöntem” kullanılarak araştırılabilecek nesnel bir gerçekliğe sahip oldukları kabulüne dayanır. Bu nedenle pozitivist bir perspektifte öznel duygular, yorumlar ve hislere yer yoktur. Bunun nedeni en azından onların gözlemlenip ölçülememesi değil, özellikle nesnel bir analizi çarpıtabilme ihtimalidir.¹²⁰

“Pozitif dediğimiz her şey kesindir ve bilimler arasında da bu açıdan bir fark görünmemektedir”.¹²¹ Auguste Comte’a göre pozitif felsefenin ulaşmak istediği amaç; doğa kanunlarını keşfetmek ve tüm doğa olaylarının tek bir genel doğrusunun olduğuna ulaşmaktır.¹²² Bilimlerin amacı da doğruyu araştırmaktır. Auguste Comte göre pozitif

¹¹⁸ Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, s. 47.

¹¹⁹ Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, s. 88.

¹²⁰ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Ümit Tatlıcan vd., 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.71; Bilgehan Emeklier, “Uluslar arası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2011, s. 146.

¹²¹ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 72.

¹²² Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 9-12.

bilimler, toplumların düzenlenmesinde kullanılan birer araçlardır ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak hepsi bir amaca göre düzenlenmişlerdir. Ayrıca Auguste Comte'a göre, her bilimin bir konusu ve bu konunun yapısı ile sınırlı ve kesin bir görevi vardır. Bu nedenle bilimler doğrudan doğruya olgulardan hareket etmelidirler ve bu olguların arkasındaki nedenleri araştırmalıdır. Bilimler olaylar arasındaki yasaları ve değişmez bağlantıları araştırırlar, fakat doğanın özünü ve gerçekliğinin nedenlerini bilemezler. Auguste Comte'a göre doğa kanunlarını keşfedebilirsek ve böylece onların oluşumlarını öngörebilirsek, onlardan sosyal hayatta en üst düzeyde yararlanma imkânına sahip olabiliriz. Tüm olguların değişmez bazı doğa kanunlarına tabii olduğunu kabul etmenin pozitif felsefenin en temel niteliği olduğu bilinmektedir. Doğa kanunlarının en ince ayrıntılarına kadar keşfedilmesi ve daha sonra da sayılarının mümkün olan en aza indirgenmesi Auguste Comte'un ulaşmak istediği amaçlardandır.¹²³ Dolayısıyla, bilimsel araştırmalar Auguste Comte'a göre, gerçek yasalarını bulmak için olguların çözümlenmesi ile sınırlı olmalıdır.¹²⁴ Buradan hareketle Auguste Comte, kanıtlanamayan her varsayımın karşısında olduğunu belirtir. Her bilimin varsayımlardan yararlandığını, ama bunların az sayıda ve geçici olmaları nedeniyle, bunların yerine olguların konulması gerektiği üzerinde durur. Ancak bu olguların da elden geldiğince kesin, gözlenebilir nitelikte olgular olmaları gerekir. Pozitif dediğimiz her bilim, bu ayrı aşamalardan geçerek, pozitif aşamaya ulaşırlar.¹²⁵ Bundan birkaç yüzyıl önce pozitif felsefe kendini teolojik ve metafiziksel anlayışların bir karşıtı olarak ifade etmeye başlamıştır; çünkü ancak o zamanda pozitif kavramlar kendilerini batıl inançtan ve skolastik düşünceden koparabilmişlerdir. Aydınlanmayla birlikte, pozitif felsefenin artan etkisi ve dinsel ve metafiziksel felsefenin çöküşe doğru ilerleyişi iyice belirginleşmeye başlamıştır. Büyük bir ilerleme gösteren pozitif felsefenin doğrudan ilk sonucu, zihinsel işlevlerimizin eylemlerinde takip etmiş olduğu yasaların deneyimlerle de elde edilebilmesi ve buna bağlı olarak, gerçeğin aranmasında bize rehberlik edecek genel kuralların dosdoğru bir bilgisine sahip olmasıdır.¹²⁶

¹²³ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 45.

¹²⁴ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Akımları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 12,13.

¹²⁵ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 45.

¹²⁶ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 18-32.

Edward A. Tiryakian’a göre Auguste Comte’un pozitivizmi, dünyanın “pozitif” bilimler aracılığıyla bilişsel bir haritasının çıkarılmasından ibaret değildir; aynı zamanda, yeni bir dünya düzeninin, rasyonel, bilimsel temellere oturtulmuş, bir evrim şeması ve Büyük Varlık(İnsanlık/İnsan Toplumu)’a tapmakla tamamlanmış “*insanlığın dini*”nin formüle edilmesini amaçlamaktadır.¹²⁷

Pozitif bilimlerdeki sınıflandırma işlemi, sınıflandırılacak nesnelerin doğrudan bir incelemesinden başlanarak ilerlemeli ve ortaya koydukları gerçek benzerlikler ve doğal bağlantılar aracılığıyla belirlenmelidir. Bu şekilde yapılan sınıflandırma, nesnelerin derinlemesine bir karşılaştırması ile ortaya çıkan en genel gerçeğin bir ifadesi olarak kabul edilir.¹²⁸ Olguların tüm çeşitlerini göz önüne alırsak, doğa bilimlerini iki ana sınıfa ayırmamız gerekir. Birincisi, soyut ya da genel dediğimiz bilimlerden oluşur. Diğeri ise bazen doğa bilimleri olarak da adlandırılan, özel veya betimsel bilimleri kapsar. Auguste Comte bilimleri de derine inmeden yalnızca gerçekleri göz önünde tutarak onları yüzeysel olarak sınıflamaya çalışır:

- “*Bilimler genelden özele, yalından karmaşığa doğru sıralanmıştır.*
- *Bilimler mantıksal bağlılığa göre sıralanmıştır.*
- *Bu sınıflama öğretici bir değer taşımaktadır.*”¹²⁹

Bu düşünceden hareketle Auguste Comte, pozitif felsefenin doğal olarak altı temel bilime ayrıldığını söyler. Bu bilimler, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve son olarak da toplumsal fizik adını verdiği sosyolojidir.¹³⁰ İlk bilim dalı en genel, en basit ve en soyut, insanın ilgi alanından en uzak olguları ele alır. Bu olgular diğer tüm olguları etkileyebildikleri halde onlardan etkilenmezler. En son bilim dalının incelediği olgular ise -tam tersine- en karmaşık, en özelleşmiş ve en somut, insanın ilgi alanına en doğrudan giren olgulardır. Bu olgular az ya da çok diğer tüm olgulara bağımlıdırlar. Fakat onlar üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildirler. Bu iki sınır uç arasında olguların özellik, karmaşıklık ve bireysellik dereceleri, birbirleriyle olan bağımlılıkları arttığı ölçüde sürekli olarak artmaya devam eder. Farklı temel bilimler arasındaki en

¹²⁷ Edward A. Tiryakian, “Émile Durkheim”, Çev. Ceylan Tokluoğlu, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Yay. haz. Mete Tunçay-Aydın Uğur, 2. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 217.

¹²⁸ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 43,44.

¹²⁹ Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, s. 155,156.

¹³⁰ Veysel Sönmez, “Auguste Comte ve Pozitivizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, Sayı: 3, 2010, s. 162.

genel ilişki bundan ibarettir. Bu altı bilimin sayısız olası sınıflandırması yapılmış olmasına rağmen bu sınıflandırmalar arasında olguların doğal ve değişmez sıralamasını mantıksal olarak karşılayan tek genel ve kapsayıcı sınıflama budur. Bu sınıflamanın dışında yapılan sınıflamalar geçerli bir sınıflandırma olarak kabul edilmez.¹³¹ Buradan hareketle, bilimleri konularının soyutluk-somutluk derecelerine göre sıralayan Auguste Comte’a göre, soyut bilimler somut bilimlerin temelini ve ön şartını oluşturmaktadırlar. Buna göre bilimlerin en soyutu olan matematik temelde yer almaktadır; daha sonra sırasıyla astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji gelmektedir.¹³²

Bu tipolojiden hareketle Auguste Comte, bilimlerin sonuncusu olan sosyolojinin kendi çağında metafizik aşamada olduğunu ancak bu aşamanın aynı zamanda son ve en ileri aşama olan pozitif aşamaya bir geçiş niteliği taşıdığını ve en kısa sürede pozitif sürece girileceğini öne sürmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde onun bilim anlayışında toplum bilimlerinin ilerlemesi, toplumların ilerlemesiyle aynı anlama gelmektedir. Ayrıca sosyolojinin metafizik aşamadan pozitif aşamaya geçmesinde Auguste Comte’un kendisini görevlendirilmiş olarak görmesi ve bu anlamda bir nevi “bilimsel misyonerlik” üstlenmesi, onun “pozitivizm ve ilerlemeciliğin ideologu” şeklinde nitelendirilmesine neden olmuştur.¹³³ Sosyoloji böylelikle apayrı, bağımsız bir bilim dalı olarak gelişme kaydetmiştir.¹³⁴

Sosyolojinin kanunlarının aynı zamanda insanlık tarihinin kanunlarını da yansıttığını söyleyen Auguste Comte, sosyolojinin isim babasıdır.¹³⁵ Sosyolojiye ismini vermeden önce onu toplumsal fizik olarak adlandıran Auguste Comte, bu yeni bilim dalının, özellikle fizik, kimya, biyoloji gibi doğal bilimlerin uyguladığı pozitif yöntemi uygulaması gerektiğini öne sürmüştür. Başka bir deyişle, o döneme kadar ağırlıklıla teolojik, metafizik ya da felsefenin egemen olduğu insan ve toplum konularını artık bu yeni bilim dalı incelemeli ve nesnel yasalar elde etmek amacıyla gözlem, karşılaştırma ve deney üzerine kurulan pozitif yöntemi uygulamalıdır. Pozitivizme göre sadece ve sadece gözlemi ve deneyi yapılabilen olay ve olguların bilimi yapılabilir. Dolayısıyla

¹³¹ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 67-79.

¹³² Şenel, *Doğu ve Batı’da Düşüncenin Temelleri*, s. 146.

¹³³ Emeklier, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, s. 145.

¹³⁴ Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 646.

¹³⁵ Şenel, *Doğu ve Batı’da Düşüncenin Temelleri*, s. 146,147.

bilim, olay ve olguların somut ve maddesel görünümünün dışına çıkamaz. Ayrıca doğa bilimleri için geçerli olan determinizm, toplumsal olay ve olgulara da uygulanabilmelidir. Buna karşılık Auguste Comte, doğal olgular içinde en karmaşık ve çözümlenmesi en güç olanların sosyolojik bir niteliğe sahip olduklarını söylemiş, bazen açık bazen de dolaylı olarak sosyal öğelerin, biyolojik ve psikolojik gerçeğin çok üzerinde bir düzeyde oluştuğunu kabul etmiştir. Bu nedenle, ona göre, sosyal gerçek psikolojik düzeye indirgenemez, psikolojik türden bir yaklaşımla incelenemez. Demek ki, Auguste Comte'a göre özgül bir yaklaşım veya yöntemle araştırılması gereken birtakım yasalar vardır ve bu yasalar, toplumsal gerçeği açıklayan sosyolojik yasalardır. Auguste Comte, sosyoloji ve doğa bilimleri arasındaki ilişkileri bu açıdan ele aldığına, bu ilişkilerin, hem sürekli hem de kesikli bir nitelik taşıdıklarını görmüştür. Sosyoloji ve doğa bilimleri arasındaki süreklilik, insanın temel kuruluşunu oluşturan biyolojik özelliklerden ileri gelmektedir.¹³⁶

Auguste Comte için, toplumun gelişmesini belirleyen insan düşüncesi, bir takım temel ilke ya da yasalara göre değişir. Toplumların evrimini belirleyen ve biçimlendiren insan düşüncesi, tarihsel süreç içerisinde sırayla üç halden, üç aşamadan geçmekte ve Auguste Comte, buna genel olarak “*Üç Hal Kanunu*” adını vermektedir.¹³⁷ Bu aşamalar; Dinsel veya sanrısız aşama, metafizik aşama veya soyut aşama ve bilimsel aşama veya pozitif aşamadır. Birincisi insan zekasının gerekli başlangıç noktasını; üçüncüsü kesin ve kararlı halini temsil eder. İkincisi ise sadece geleneksel bir yöntem olarak hizmet etmeye mahkûmdur.¹³⁸ “*Dinsel aşama*”da insan zekası, araştırmalarını asıl olarak varlıkların içsel doğasına ve gözlemlediği tüm olayların ilk ve nihai sebeplerine, yani mutlak bilgiye doğru yönlendirir. Dolayısıyla bu olayların az veya çok sayıdaki doğaüstü etkenlerin doğrudan ve sürekli eylemleriyle meydana geldiğini iddia eder. Buna göre evrendeki görünür değişikliklerin sebebi doğaüstü etkenlerin rastgele müdahaleleridir. İlk dönem de kendi içinde üçe ayrılır.¹³⁹ Bunlar; Fetişizm (putperestlik), Politeizm (çok tanrıcılık), Monoteizm (tek tanrıcılık)’dır. İnsanlık, fetişizm ile başlayıp, politeizm ile devam eden ve oradan da monoteizm aşamasına

¹³⁶ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 11.

¹³⁷ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, 7. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 27; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 12,13.

¹³⁸ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 7,8.

¹³⁹ Şenel, *Doğu ve Batı’da Düşüncenin Temelleri*, s. 146.

geçen bir gelişme göstermiştir.¹⁴⁰ Aslında sadece, ilk aşamanın basit bir modifikasyonu olan “*metafiziksel aşama*”da, doğaüstü güçlerin yerini soyut etmenler, gerçek varlıklar ve dünyadaki çeşitli varlıkların özünde var olan kişileştirilmiş fikirler alır. Her olgu kendisine uygun olan bir varlığa bağlanarak açıklanır, yani bu varlıklara, gözlemlenen tüm olaylara metafiziksel bir açıklama getirilir. Son olarak “*pozitif aşama*”da ise insan zekası mutlak gerçeğe ulaşmanın imkânsız olduğunu fark ederek evrenin kökenini ve anlaşılamayan sebeplerini ve de olayların nihai nedenlerinin neler olduğu bilgisini araştırmaktan vazgeçer. Akıl yürütme ve gözlemi kullanarak artık sadece olguların gerçek doğasını keşfetmeye çabalar. Olgular bundan böyle yalnızca belirli olayların ve bazı genel olguların arasında kurulacak bir bağlantıyla açıklanırlar. Bilim ise her geçen gün genel olguların sayısını daha da azaltma eğilimindedir.¹⁴¹ Zaten Auguste Comte’u diğer düşünürlerden ayıran özelliği de burada yatmaktadır. Onun düşüncesinin temel özelliği olan metafizik ve teolojiyi inkâr etmeye çalışmayıp; pozitivizm ile her ikisini de yeniden oluşturmaya çalışmış olmasıdır.”¹⁴²

Auguste Comte’un Üç Hal Kanunu ve bilimlerin sınıflamasını yapmasındaki temel amaç, matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojide egemen olan düşünce biçiminin, siyaset konusunda da zorunlu olması, toplumun pozitif bir biliminin, yani sosyolojinin oluşumuna yol açması gerektiğini kanıtlamaktır.¹⁴³

Auguste Comte, toplumların incelenmesinde de ampirik bilimlerin pozitif yöntemleri kullanılması gerektiğini söyler. Auguste Comte’a göre, toplumsal değişme, birbiri ardından gelen üç aşamada ortaya çıkar. Bu aşamalar bir evrim şeklindedir. Bu evrim, toplum denilen organizmanın daha doğru ve daha ileriye doğru gelişmesi

¹⁴⁰ Auguste Comte, *Pozitivizm İlmihali*, Çev. Peyami Erman, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 315.

¹⁴¹ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 7-9; Russel Keat-John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev. Nilgün Çelebi, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 118,119; İhsan Sezal, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 101; Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 35; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 8. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 139; Gerhard Kessler, *Sosyolojiye Başlangıç*, Çev. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Venüs Ofset, İstanbul, 1985, s. 21; Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 80-82; Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, s. 151-153; Adıvar, *Bilim ve Din*, s. 335; Sönmez, “Auguste Comte ve Pozitivizm”, s. 161; Zeki Arslantürk-Mehmet T. Amman, *Sosyoloji: Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 95.

¹⁴² Edward Caird, *Comte’un Din ve Toplum Felsefesi*, Çev. Ertuğ Ergün, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003, s. 10.

¹⁴³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, 7. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s.78.

şeklinde olur. Auguste Comte, insanlığın, evrim sonunda en iyiyi ve en doğruyu bulacağına inanır. İnsanlığın bu evriminin üç aşaması zorunlu olarak birbirini izler.¹⁴⁴ Aynen bireyde ve bilimlerde olduğu gibi toplumlar da teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşırlar. Auguste Comte’a göre bu üç aşama arasında tam bir neden sonuç ilişkisi vardır. Her aşama kendinden önceki aşamanın zorunlu bir sonucu olduğu gibi kendinden sonraki aşamanın da hazırlayıcısıdır. Toplumlar, her aşamada belli bir düşünce şekliyle ifade edilirler. Bir aşamada hakim olan düşünce şekli, o aşama için bütün toplumsal yapıyı belirlemektedir. Auguste Comte, bütün toplumların, bilginin birikmesi sonucu, aynı aşamalardan geçerek, sonunda bilimsel düşünce şekli ile belirlenen pozitif devreye ulaşacağını savunur. Pozitif devre, toplumsal evrimin sonucudur.¹⁴⁵

Auguste Comte, pozitivist düşüncesinin uygulanmasıyla ilgili şunları söyler: Pozitif düşünüş, insan zihnini yöneten kanunları akıl yoluyla ve nesnel olarak inceleyecektir. Pozitivizm, bugün kargaşalık içinde bulunan eğitimi de yenileyecektir. Pozitivizmin bilimsel genelliklere dayanan araştırmaları, çeşitli bilimlerin ilerlemelerine, gelişmelerine ve toplumun yeniden düzenlenmesine de yardım edecektir. Ayrıca Auguste Comte’a göre bugün zihinlerdeki ayrılık; teolojik, metafizik ve pozitif felsefe gibi birbirleriyle uzlaşamaz üç ayrı felsefenin kullanılmasından doğmaktadır. Bu üç felsefeden biri tam bir üstünlük göstermiş olsalardı toplumlar da belirli bir düzene kavuşma imkânına sahip olurlardı. Günümüze doğru gelindikçe pozitivizm gelişmekte, diğerleri ise her geçen gün gerilemektedirler.”¹⁴⁶ Eğer dünyanın herhangi bir yerinde teolojik ya da metafizik halden olaylara rastlanılıyorsa, bunlar sadece geçmiş dönemin kalıntılarından ibarettir. Demek ki Auguste Comte için bugünün uygarlığı, pozitif bilimin egemen olduğu uygarlıktır.¹⁴⁷

Tarih boyunca tüm toplumlarda olduğu gibi Batı toplumlarında da din, toplum hayatında büyük öneme sahip sosyal bir olgudur.¹⁴⁸ Auguste Comte’a göre insanlık, pozitif aşamada pozitif bir dine sahip olmak durumundadır ve pozitif din ise insanlığa

¹⁴⁴ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 13.

¹⁴⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 95-97.

¹⁴⁶ Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, s. 153,154.

¹⁴⁷ Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, s. 10; Nusret Hızır, *Bilimin Işığında Felsefe*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 320,321.

¹⁴⁸ Recep Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 15.

veya topluma tapınma biçiminde olmalıdır. Bu din maneviyatı reddeden ve bu dünyayı kurtarmayı amaçlayan bir “din”dir. Teolojik ve metafizik aşamalardan geçen bu yeni din, sonunda “Pozitif Din” olacaktır.¹⁴⁹ Auguste Comte, kurduğu bu dinin ilmihalini de yazmış ve hatta kendi zamanındaki meşhur bazı devlet adamlarına dinine davet mektupları da göndermiştir. Auguste Comte’un din görüşlerine bakıldığında, onun sosyolojisinin dini bir karakter arz ettiği, hatta onda din olarak düşünülen bir sosyoloji veya sosyoloji olarak düşünülen bir dinin var olduğu görülür.¹⁵⁰

Görüleceği üzere Auguste Comte, XVIII. yüzyıla damgasını vuran isim olmuştur. Kendisi, deney ve gözlem metodunu kullanan, deney ve gözlemle doğrulanamayan hiçbir şeyin bilim niteliğini kazanamayacağını savunan pozitivistin hem kurucusu, hem de başlıca savunucusu olmuştur. Auguste Comte, pozitivistin büyük bir ilgi göstermesinin nedeni olarak genel ve tekçi bir bilim anlayışı oluşturmak olduğunu ileri sürmüştür. Auguste Comte, sadece bilginin pozitivist niteliğiyle ilgilenmemiş; aynı zamanda bilimsel düşüncenin evrimsel aşamadan geçtiğini ileri sürmüş ve buna *Üç Hal Kanunu* adını vermiştir. Auguste Comte, savunduğu düşünceleriyle sadece yaşadığı döneme damgasını vurmamış; kendinden sonraki pek çok düşünürü de etkilemiştir. Etkilediği düşünürler ise onun pozitivist düşüncesinden hareketle pozitivist sosyolojiyi günümüze kadar getirmişlerdir. Bu da Auguste Comte’un genel olarak bilimdeki özel olarak ise sosyolojideki önemini ve etkinliğini göstermektedir.

2.2. Herbert Spencer

Pozitivistin bir diğer kurucu sosyologu Herbert Spencer’dir. Bir İngiliz sosyolog olan Herbert Spencer (1830-1903), Darwinci evrimsel görüşten çok fazla etkilenerek biyolojik evrim süreçlerini toplum yapısına uygulamak isteyen “*Sosyal Darwinizm*”in en önemli temsilcisidir.

İnsan, biyolojik, fizyolojik, psikolojik vb. özellikleri yapısında taşıyan ve bir sosyal çevrede diğer insanlarla etkileşim ve iletişim içinde bulunan bir sosyal varlıktır. Biyolojik açıdan insan, diğer canlı türlerinde olduğu gibi yaşamını devam ettirebilmek için bir yandan üzerinde yaşadığı fiziki çevresine uyum sağlama zorunluluğu içerisinde

¹⁴⁹ Auguste Comte, *İslamiyet ve Pozitivizm*, Çev. Özkan Gözel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

¹⁵⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 146.

diğer yandan da içinde yaşadığı biyolojik çevreden yararlanabilme gayreti içinde olmalıdır. İnsan bu gayretini, etkileşim içinde olduğu diğer bireylerle oluşturduğu ve devam ettirdiği sosyal hayatta göstermektedir.¹⁵¹

Sosyolojide klasik organizmacı yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Auguste Comte, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji şeklindeki yapmış olduğu bilim sınıflamasında, biyolojinin sosyolojinin oluşmasına zemin hazırlayan bir bilim olduğunu kabul etmiştir. Toplamları organik bir yapıdan oluşan bütünler olarak görmekte ve toplumda meydana gelen değişimin belli bir hat üzerinde ilerleyerek gerçekleştiğini belirten Auguste Comte, bu görüşüyle sosyal değişimde evrimci görüşünün temelini atmıştır. Ona göre, toplum tıpkı canlı bir organizma gibidir ve organizmaların değişmesi gibi toplum da değişmeye mahkumdur.¹⁵² Herbert Spencer’a göre; “Auguste Comte, “insanın kavrayışlarının ilerlemesini... fikirleri” açıklar ve “doğa bilginizi” yorumlamaya çalışır; oysa “benim amacım, dış dünyanın ilerlemesini... şeyleri” açıklamak ve “doğayı meydana getiren olguların kökenini yorumlamaktır”.¹⁵³ Yani Herbert Spencer’a göre, doğa ve toplum bilimleri arasında hiçbir fark yoktur.

Auguste Comte’un bilimler sınıflaması içinde bütün bilgileri birleştirmeye çalıştığı gibi, Herbert Spencer da bütün bilgileri kendi evrim anlayışı içinde birleştirmeye çalışmıştır.¹⁵⁴ Comte gibi toplumu yaşayan bir organizma olarak gören Herbert Spencer’a göre, toplumlar ile yaşayan organizmalar yani sosyal organizmalar ile bireysel organizmalar arasında benzerlik vardır. Herbert Spencer, toplumları organizmalar olarak görmesinin nedenlerini şöyle belirler: Toplum da tıpkı yaşayan bir organizma gibi sürekli bir büyüme ve gelişme içerisindedir. Yaşayan organizmalar gibi büyüdükçe kendisini meydana getiren parçalar farklılaşmaya başlarlar ve böylece toplumların yapıları da doğal olarak büyür. Birbirlerine benzeyen parçalar ise farklı etkinliklere sahip nitelikte olurlar. Bu etkinlikler birbirlerinden farklılık göstermekle kalmazlar, birinin varlığı diğerinin ortaya çıkmasının nedeni de olabilir. Böylece karşılıklı yardım, parçaların birbirlerine bağımlılıklarını anlamlı hale getirir. Sonunda

¹⁵¹ Esra Burcu, “Evrimeci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojoloji”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1998, s. 176.

¹⁵² Burcu, “Evrimeci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojoloji”, s. 177.

¹⁵³ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 44.

¹⁵⁴ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 55.

birlikte ve birbiri için yaşayan bu parçalar tıpkı bireysel organizmalarda olduğu gibi bir bütün meydana getirirler.¹⁵⁵ Buna göre, bireysel organizmaların büyüüp ve gelişmesi gibi sosyal organizmalar da büyürler ve gelişme gösterirler.

Herbert Spencer, evrimi, doğal yasalara evrensel olarak uygulanabilir olarak görmektedir. Herbert Spencer'in evrimi süreklilik isteyen bir süreçtir. Bu süreç, sadece artan bir çeşitlilik ve farklılaşmaya değil, aynı zamanda henüz ulaşılmamış olan bir mükemmelleşmeye doğru bir gidişi de ifade etmektedir.¹⁵⁶ Evrim, hareketin dağılması ve maddenin tamamlanmasıyla birlikte oluşur ve birbiriyle uyuşmayan homojenlikten heterojenliğe giden bir değişim olarak ifade edilebilir. Evrim bir yandan homojenlikten heterojenliğe giden bir değişimken diğer taraftan da belirsizden belirliye doğru giden bir gelişmeyi ifade eder. Herbert Spencer, ayrıca bu niteliklere sahip evrimin toplumlar için de geçerli olduğunu savunmaktadır. O, toplumlardaki değişimleri, büyümeleri, gelişmeleri organizma ve evrim kavramlarına uygun olarak açıklamaktadır. Aynı zamanda bu tür büyüme ve gelişmeler, toplum ve organizmaların giriftliğini artırır. Hem bireysel organizmaların hem de sosyal organizmaların yapılarındaki farklılıkların artması her ikisinin fonksiyonlarında da farklılaşmanın artmasına neden olmaktadır. Herbert Spencer, bu tip benzerlikleri organizmalara ve topluma uygularken, bu iki yapı arasındaki farklılıkların olduğunu da belirtmiştir. Bu farklılıkları ise şu şekilde özetleyebiliriz: Herbert Spencer'a göre, organizmalardaki parçalar bütünün yararına katkıda bulunmak için varken toplum da ise bütün, sadece bireylerin yararı için vardır. Diğer yandan organizmaları meydana getiren parçalar, toplumu oluşturan parçalara oranla daha sıkı ve sağlam bir bütünü oluştururlar. Son olarak, organizmaların bilinci organizmanın tamamı içerisinde küçük bir parçada toplanırken, toplumda ise bilinç bireysel üyelere yayılmış ve bu bilinç her bireyde farklı niteliklere sahiptir.¹⁵⁷

Herbert Spencer, toplumların evrimleşme boyunca göstermiş oldukları değişimler ve gelişmelerle birlikte onların hem kendi içlerinde hem de dış çevreleriyle ilişkilerinde uyuma yöneldiklerini belirtmiştir. Ona göre, girift toplumlarda, toplumu meydana getiren her bir unsurun fonksiyonları giderek o fonksiyon alanında

¹⁵⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 91,92.

¹⁵⁶ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Teorileri/2*, 2. Baskı, Yunus Emre Yayıncılık, Konya, 1994, s. 54.

¹⁵⁷ Burcu, "Evrimsel Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyoloji", s. 177,178.

uzmanlaşmaktadır.¹⁵⁸ Tıpkı Emile Durkheim’da olduğu gibi bireyler, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru bir değişim gösterip ve belli alanlarda uzmanlaşmaları sağlanır. Kısaca Herbert Spencer’a göre, evrimleşmek tek ve bütün bir nitelik taşımaktadır; ayrıca evrim, “*basit homojen*”den “*karmaşık heterojen*”e doğru geçiş ve “*farklılaşarak bütünleşme*” yasalarına uymak zorundadır. Bu yasalar toplumların farklılaşarak evrimleştiğini ve toplumu meydana getiren unsurların giderek birbirlerine bağımlı hale gelerek bütünleştiklerini göstermektedir. Başka bir deyişle, canlı bir organizma gibi toplumlar da birbirini tamamlayan farklılaşmış fonksiyonların bir toplamıdır ve her toplumsal unsur, bu bütün içerisinde tıpkı bir organ gibi belirli bir fonksiyonu yerine getirir. Hem monist (tekçi), hem de organist (organcı) bir niteliğe sahip ve biyolojik evrimciliğe dayanan Herbert Spencer sosyolojisi, toplumu bir fonksiyonlar toplamı olarak görmekte, ayrıca psikolojik açıklamalara da geniş yer vermektedir. Herbert Spencer’ın toplumları “askeri” ve “sınai” toplumlar olmak üzere iki kategoride toplarken rekabet ve saldırganlık; siyasal otoriteyi ve dini açıklarken korku gibi psikolojik mekanizmalara başvurusu, onun yaklaşımının, fonksiyonalist olduğu kadar psikolojist bir niteliğe de sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹

Herbert Spencer, bir bilimdeki gelişmelerin diğerinin koşulu olduğunu değil de farklı disiplinler içindeki gözlem ve kuralların bir diğerinin oluşumunu etkilediğini düşünür. Her bilimin tarihsel gelişmesi, duyularımızla algıladığımız olgular arasındaki ilişkinin yoğunluğu ve belirliliği üzerine dayanmaktadır. Herbert Spencer, mükemmel bir bilimsel bilginin sadece olguları ve olgular arası ilişkileri ölçmeye uygun olduğu zaman mümkün olabileceğini ileri sürer.¹⁶⁰ Herbert Spencer’e göre, her bilgi dalına bilimsellik niteliğini kazandıran, olguların önemlilik ilişkilerine indirgenmesidir. Herbert Spencer buradan hareketle -aralarındaki önemli benzerliklere işaret etse de- sağduyu ve bilimsel bilgi arasında da önemli bir farklılık olduğunu söylemektedir. Sağduyu bilgisi sadece duyu organlarımız aracılığıyla doğrudan edindiğimiz olguları toplu halde ele alıp, onları anlayıp ayrıntılı olarak analiz edebilirler. Biz sadece, birbiriyle sürekli, doğrudan ve basit nedensel ilişkiler içinde yer alan olguları tahmin edebiliriz. Bilimsel bilgi de bizim duyu organlarımızla algıladığımız olgular üzerine

¹⁵⁸ Burcu, “Evrimsel Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojoloji”, s. 178.

¹⁵⁹ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 44,45.

¹⁶⁰ Keat-Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, s. 127.

kurulmuştur. Auguste Comte gibi Herbert Spencer de tamamen pozitivist olan bilim anlayışına gözlenebilen olguların dışında kalan hiçbir şeyi dahil etmemektedir. Bilimsel çıkarımların ve usamlamanın asıl işlevi olgular arasında yasal ilişkiler bütünü oluşturmaktır.¹⁶¹

Kısaca, Herbert Spencer, XIX. yüzyılın ikinci yarısında düşünce dünyasının en etkili konularından biri olan "evrimcilik" in yaratıcısı ve bu öğretinin kurucusu olmuştur. Onun etkisi sadece İngiltere'de değil, bütün dünyada görülmüştür. Herbert Spencer, Auguste Comte'un olguların iç nedenlerini kavramak yerine onların ölçülebilir yanlarını ele almamız gerektiği düşüncesini kendi düşüncesinin temeline koymuştur. Darwin'in etkisiyle Herbert Spencer felsefesi insanların yaşama bakışlarını değiştirerek yeni görüşlere yeni ufuklar açmıştır. Herbert Spencer, gerek felsefi anlayışında gerekse bilim anlayışında her şeyden önce pozitif bakış açısını temel almıştır.¹⁶²

Auguste Comte gibi bilimin evrimsel bir süreçten geçtiğini ileri sürmüştür. Bu evrimsel sürecin oluşmasında sadece Auguste Comte'un değil; aynı zamanda Darwinizm'in de etkisi görülmektedir. Herbert Spencer, gerek bilimin, gerek toplumların gelişimini canlı bir organizmaya benzetmektedir. Tıpkı insan bedeninde görülen gelişmeler gibi bilimin de bu şekilde büyüyüp gelişeceğini ileri sürmüştür. Bu da Herbert Spencer'ın pozitivist sosyoloji içerisinde kendisine büyük öneme sahip bir yer edinmesine neden olmuştur. Ancak onun etkisi, Auguste Comte'un etkisi kadar belirgin olmamıştır.

2.3. Emile Durkheim

Pozitivizmin kuruluşuna ve gelişimine büyük katkıları olan bir diğer düşünür ise Emile Durkheim'dır. Durkheim (1858-1917), modern bir sosyal bilim olan sosyolojinin bilimsel nitelik kazanıp onun bağımsız bir alan haline gelmesinde, çeşitli araştırma alanlarının ve bu alanlarda uygulanacak nesnel yöntemlerin belirlenmesinde yaptığı örnek araştırmalar neticesinde sosyoloji bilimine önemli katkıları olduğu için sosyolojinin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilen bir Fransız sosyologdur.¹⁶³ Emile Durkheim, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında yaşamış ve önemli

¹⁶¹ Keat-Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, s. 128.

¹⁶² Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 641.

¹⁶³ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

eserler ortaya koyan, sosyolojinin kurucularının başta gelenlerinden, sosyolojik düşünce ve araştırma alanının en büyüklerinden birisidir.¹⁶⁴

Her bilimdeki gibi sosyolojinin de amacı, aslında toplumca kabul görmüş kimi yerleşik görüşleri az veya çok altüst edebilecek yenilikler yapmaktır. İnsana oldukça bildik ve doğru gelen bazı düşünce türlerinin aslında bilimsel düşünceye aykırı ve bilimsellik için kabul edilemez nitelikte olabileceğine her zaman ihtimal verilmesi gerekir. Kabul edilebilir en doğru ve tek niteleme türü rasyonalist nitelemelerdir. Aslında bizim temel amacımız, bilimsel rasyonalizmin alanını insan davranışlarını da içine alacak sınırlara kadar genişletmektir.¹⁶⁵ Toplumu ve onu içine alan dünyayı nasıl algıladığımızı anlamak için bireylerin doğasını değil toplumların doğasını göz önünde bulundurmamız gerekir.¹⁶⁶ Buna ek olarak, bilimin temel konusunu, bizim kurallar hakkında sahip olduğumuz genel fikirler değil, bu kuralların bizzat kendisi oluşturmaktadır.¹⁶⁷

Emile Durkheim'a göre, sosyolojinin ortaya çıktığı yer, XIX. yüzyıl Fransa'sıdır. Emile Durkheim, sosyolojinin kökenini antik dönem düşünürlerinin görüşlerine oranla Montesquieu ve Condorcet gibi Fransız felsefecilerin görüşlerinde yer aldığını ileri sürmektedir. Ayrıca Emile Durkheim, Saint Simon'u ilk defa bir toplumsal dünya bilimi anlayışını formüle ettiği için övmüştür, fakat Saint Simon'un düşüncelerinin dağınık ve yetersiz olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Emile Durkheim sosyolojisi, Fransız sosyoloji ekolünün temelini oluşturmuş, daha çok yaptığı metodolojik katkılarıyla varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.¹⁶⁹

Emile Durkheim, sosyolojinin diğer bilimler gibi felsefeden bağımsızlığını kazanabilmek için ampirik araştırmalar yapması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, kendisini sosyolog olarak nitelendiren Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi düşünürler, ampirik araştırmalar yapmaktan ziyade, toplumsal dünyayı felsefi ve soyut

¹⁶⁴ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 17.

¹⁶⁵ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev. Cenk Saraçoğlu, 3. Baskı, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2008, s. 13-17.

¹⁶⁶ Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, s. 29.

¹⁶⁷ Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, s. 85.

¹⁶⁸ George Ritzer, "Sociological Theory", Third Edition, McGraw-Hill, 1992, Çev. Ümit Tatlıcan, s. 1. [http://www.umittatlican.com/files/Emile%20Durkheim%20\(Ritzer,%201992\).pdf](http://www.umittatlican.com/files/Emile%20Durkheim%20(Ritzer,%201992).pdf) (10.05.2012).

¹⁶⁹ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 24.

bir perspektifle açıklamaya çalışmışlardır. Emile Durkheim ise sosyolojinin felsefeden bağımsızlığını kazanmasını kolaylaştırmak ve ona açık ve bağımsız bir kimlik kazandırabilmek için, sosyolojinin ilgi alanını sadece toplumsal olguları araştırmayla sınırlandırmıştır. Toplumsal olgu kavramı birkaç bileşenden oluşur, ancak sosyolojiyi felsefeden ayırmada ve sosyolojinin kendi başına bir bilim olmasında¹⁷⁰ asıl önemli olan, “*toplumsal hadiseleri/olguları, şeyler gibi ele alıp irdelemek*” fikridir. Emile Durkheim’ı pozitivist kılan ünlü ilkesi budur.¹⁷¹ Bu “şey” kelimesinden kastedilen; söz konusu olan toplumsal olguyu sadece maddi bir veri olarak görmek değil, onu somut bir olgu gibi ele almaktır; bir şeyle nasıl olduğu gibi karşılaşıyorsa toplumsal olguyu da o şekilde somut kabul etme ve nasıl olabileceğine ya da nasıl olmasının istendiğine göre onu yeniden oluşturmaktır. Yoksa toplumsal olgunun bir şey gibi somut olarak ele alınması, ne onun mutlaka maddi bir şey olması konusunda bir önyargıyı dile getirmesine ne de onun düşünce, inanç, duygu, alışkanlık, tavır olabilmesine kaynaklık eder. Bu sayılanlar da en az madde kadar somut ve etki yapan, dolayısıyla nesnel açıdan ele alınıp gözlemlenebilir gerçekliklerden oluşmaktadırlar.¹⁷² Toplumsal olguların şeyler olarak ele alınabilmeleri için de, onların felsefi değil, aksine ampirik olarak araştırılabilir niteliklere sahip olmaları gerekir.¹⁷³

Emile Durkheim, toplumsal olguları “şey”ler olarak ele alır. Emile Durkheim toplumsal olguları sadece doğal gerçeklik dünyasıyla özdeşleştirir. Ona göre, doğadaki nesnelerde olduğu gibi, toplumsal olguların özellikleri de doğrudan sezgiyle bilinemez ve bireysel insan iradesi tarafından şekillendirilemez. Toplumsal olguların şeyler olarak ele alınması, yeni nesnellik ilkesinin sürdürülebilmesi için araştırmacının toplumsal gerçeklik karşısında tam bir tarafsızlık içinde olması gerekir. Bu, araştırmacının belirli bir araştırma alanına tamamen “*açık zihin*” ile yaklaşması gerektiğinden ziyade onun araştırmaya çalıştığı şeyler karşısında duygusal olarak tarafsız bir tutum benimsemesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Emile Durkheim’a göre “*bütün bilimler, kavramsal açıdan kesin ve ampirik açıdan sağlam bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce ilk olarak dinde temellendirilen ham ve oldukça genel fikirlerden ibarettir*” düşüncesi

¹⁷⁰ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 23.

¹⁷¹ Arslan, *Epistemik Cemaat*, s. 57.

¹⁷² Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 16,17.

¹⁷³ Ritzer, “Sociological Theory”, s. 2.

onları sadece yöntemli bir biçimde kullanan bilimden önce gelir. Fakat bu bilim öncesi evre, ampirik yöntemin kullanılmasıyla sona erer.¹⁷⁴

Sosyolojinin ele aldığı olgular karmaşık olması nedeniyle onları yorumlamak daha zordur, fakat diğer yandan sosyolojinin olgularına erişebilirlik daha kolaydır. Eğer sosyolojinin yöntemi evrensel olarak kabul edilip işlerlik kazanırsa işte o zaman sosyoloji, günümüzdeki ilerleme hızından daha büyük bir hızla ilerleme gösterecektir.¹⁷⁵ Sosyoloji zihinsel yani rasyonel olgularla ilgilenir, ancak onlar genellikle psikolojidekilerden farklı bir yapıya sahiplerdir. Emile Durkheim, bu nedenle, sosyologların norm ve değerleri ele alırken, psikologların da insan içgüdüleri gibi şeyleri kendisine konu edindiğini öne sürmektedir.¹⁷⁶

Emile Durkheim'a göre, şeylerdeki dönüşüm ve değişimler insanların yeniden yapılanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tür zorunlu yeniden dönüşüm ve değişimlere zemin hazırlama, bunları yönetme ve hayata geçirme görevi sadece bilimin işi olmalıdır. Eğer yaşanan kriz toplumların krizi ise bunu çözecek bilim de toplumların bilimi olmalıdır. Emile Durkheim sosyolojisinin kaynağını bu görüş oluşturmaktadır. Bu düşüncenin dayandığı temel nokta ise Auguste Comte'un pozitivizmi gibi, bilime duyulan mutlak güvenilirliktir.¹⁷⁷

Auguste Comte'un Emile Durkheim üzerindeki etkisi, Emile Durkheim'ın, pozitivizmi iki anlamda kabul etmesinde görülmektedir. İlki, toplumsal olguların doğa olgularıyla ilgilenen bilimlerin (pozitif bilimlerin) kullandığı bilimsel ve nesnel yöntemlerle incelenmesi noktasında; diğeri ise öncelikle toplumsal koşulların düzeltilmesinden çok bu kurumların kaldırılmasıyla ilgili olan Aydınlanma dönemi felsefesi ile onun devamının olumsuzculuklarına (negativizm) karşı olması noktasında kendini göstermektedir.¹⁷⁸

Emile Durkheim, gerçek anlamda toplum kavramının sadece insan toplulukları için kullanılması gerektiği düşüncesine inanmaktadır. Bireyler tıpkı bir organizmadaki

¹⁷⁴ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 153-155.

¹⁷⁵ Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, s. 96.

¹⁷⁶ Ritzer, "Sociological Theory", s. 3.

¹⁷⁷ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, s. 13.

¹⁷⁸ Tiryakian, "Emile Durkheim", s. 235.

organlar gibi algılanmalıdırlar. İnsanın insan olarak varlığı, ancak insan grubu içinde ve en azından onun aracılığıyla bir anlam kazanabilir.¹⁷⁹

Bir yönteme bağlı olarak ilerleyebilmemiz için, temel bilimsel dayanaklarımızı sağlam ve somut bir zemin üzerine oturtmamız gerekir. Toplumsal alan üzerinde araştırma yaparken de bilimsel araştırma için en elverişli ortamı sağlayacak noktalardan hareket etmemiz gerekir.¹⁸⁰ Emile Durkheim, yöntemsel olarak pozitivist bir sosyoloji görüşünü takip etmiştir. “*İntihar*” ve “*Toplumsal İşbölümü*” adıyla yayınladığı eserleri bu görüşünü yansıtır niteliktedirler. Emile Durkheim, diğer pozitivistlerle birlikte, dünyayı, ampirik olarak gözlemlenebilir bir olgu olarak kabul etmekte, metafizik ve teolojik güçlerin varlığını reddetmektedir. Kendini “*bilimsel rasyonalist*” olarak nitelendirmektedir. Fakat toplumsal ilişkilerin araştırılmasında doğa bilimlerinin yöntemlerini uygulamanın yanında bilimdeki nedensellik ilişkisini de sosyolojiye uygulamaktadır.¹⁸¹

Emile Durkheim’ın sosyolojisinin merkezinde toplumsal olgu kavramının gelişimi ve kullanımı yer alır. Emile Durkheim biliminin hareket noktasını deney ve karşılaştırmalı çözümlemelerden oluştuğunun farkında olmasına rağmen toplumsal dünyada doğrudan deney yapmanın da mümkün olamayacağını söylemiştir.¹⁸² Emile Durkheim ilişkilerin değil olguların sosyologudur. Modern toplum da, ona göre, ilişkiler yumağı değil olgular birlikteliğidir. O sosyolojinin konusunu sosyal olguların incelenmesi olarak ifade eder. Başka bir ifadeyle o, yoğun bir biçimde büyük ölçekli toplumsal yapıların ve bizzat toplumun bireylerin düşünce ve eylemleri üzerindeki etkisiyle ilgilenmiştir.¹⁸³ Emile Durkheim’a göre, sosyal olgulara doğa bilimlerinin nesnelere gösterdikleri muameleyi göstermek gerekmektedir. Bu, sosyal olguları zihinsel inşaa olarak değil, gözlemlenebilir bir var oluşa sahip olarak görmek demektir. Düşüncede var olanın, dışsal dünyadaki varlığının uzantısı olarak var kılınması demektir.¹⁸⁴ Emile Durkheim, toplumsal olguların nesneler gibi incelenmesi gerektiğini ve bir toplumsal olgunun ancak bir diğeriyle açıklanabileceğini savunur. Sosyoloji,

¹⁷⁹ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, s. 14.

¹⁸⁰ Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, s. 119.

¹⁸¹ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 65.

¹⁸² Tiryakian, “*Emile Durkheim*”, s. 215.

¹⁸³ Ritzer, “*Sociological Theory*”, s. 1.

¹⁸⁴ Çelebi, *Sosyoloji Notları*, s. 157-160.

nedensel bir belirleyicilik ile toplumsal olguları açıklamaya yönelik bir doğa bilimidir. Emile Durkheim'a göre, diğer doğa bilimlerinde uygulanan deneysel yöntemin sosyolojide farklı bir nitelik alması gerekir. Çünkü toplumun bütünü üzerinde gözlem yapılabilir, ama deney yapma olanak dışıdır. Deneysel yöntemin sosyolojide aldığı biçim, aralarında belirli ilişkiler olduğu varsayılan olay veya olgular arasındaki birlikte değişebilirlikleri ortaya koymak olmalıdır. Deneysel yöntemi gözlem ve karşılaştırma ile sağlamlaştırmayı öneren Emile Durkheim'ın yöntembilimsel katkıları, geleceğin sosyolojisine geniş ufuklar açmış ve büyük olanaklar hazırlamıştır.¹⁸⁵

Ampirizm öğretisine göre kategoriler ve genel olarak kavramlar algılanabilir deneylerden doğrudan doğruya çıkar. Apriorizme göre ise kavramlar ya da kategoriler insan düşüncesinin kendisinde vardır. Emile Durkheim'a göre, ampirizm yanlıştır, çünkü kavramların ya da kategorilerin algılanabilir verilerden nasıl çıktığı açıklanamaz. Apriorizm de yanlıştır, çünkü aslında açıklanması gereken bir noktayı, insan düşüncesini tek veri olarak aldığından hiçbir şey açıklanamaz.¹⁸⁶

Bilimi, neden ve sonuçların yasa benzeri ilişkilerinin tesis edilmesi olarak gören Emile Durkheim, sosyolojinin sosyal davranış alanı içindeki bu ilişkilerin tesisi ve tanınması ile ilgili olması gerektiğini ileri sürer. Emile Durkheim aynı zamanda toplumun bilincinin uygulamaları yönetecek teoriye ulaşacağı zamanların da geleceğine inanmaktadır. Fakat mevcut sosyolojik çalışmaların yetersizliği nedeniyle o günlere henüz gelinmemiştir. Emile Durkheim'a göre bu tip bulgular tekil sosyal bilimlerin, genel bir toplum bilimi olarak bütünleşmelerine yardımcı olacaktır.¹⁸⁷

Kısaca Emile Durkheim sosyolojisi, gözlemlenebilir bütün olguların altında yatan kalıbı gün ışığına çıkarmaya yönelik bir girişimdir. Dolayısıyla Emile Durkheim, toplumsal olguları, dışa vurmuş biçimleriyle insanın eylemlerini kısıtlayan ve düzenleyen yapılar olarak tanımlamıştır. Bireyin dışında bir yerde duran toplumsal olgular, bireyler üzerindeki etkilerini, onların iradelerine karşı olarak dayatmalarını sağlayan baskıcı bir güç ile donatılmıştır. Emile Durkheim'a göre toplumsal olgular içselleşmiştir ve benliğin ayrılmaz bir parçasına dönüşerek bireyleri içeriden yönetmektedir. Bu şekilde toplum da ahlaki bir güç olarak bireylerle etkileşim içerisine

¹⁸⁵ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 28,29.

¹⁸⁶ Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 331,332.

¹⁸⁷ Keaty-Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, s. 134,135.

girer. Dolayısıyla sosyoloji, dışsal olguların incelenmesini değil, tam tersine, toplumsal olguların ahlaki öğelerle kuşatılmasının yollarını göstermektedir.¹⁸⁸

Emile Durkheim, pozitivist yöntemin deney, gözlem, istatistik gibi bilimsel bilgi araçları vasıtasıyla dini temellendirmiştir. Dini alanın dışında, Hristiyanlıkla modernleşmeyen bir din kuramı geliştirme çabası içerisindedir. Bu tutumla hem dinin modernleşmesini haklılaştırmış, hem de Avrupa dışındaki diğer toplumları da etkileme imkânına sahip olmuştur. Çünkü Hristiyanlıktan bağımsız olmak şartıyla bilimsel ölçütler kullanılarak dini yaklaşımlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Nitekim ülkemizde de Emile Durkheim'ın görüşleri önemli izler bırakmıştır. Dolayısıyla İslam dini de bu görüşlerin etkisinde kalarak, Batı toplum düzenine katılmamızı (teorik olarak) kolaylaştıran bir etmen olmuştur.¹⁸⁹

Emile Durkheim'ın sosyolojik teorisine göre din, her birey için toplumsal hak ve sorumlulukların yasal olarak kabul edilmesinde en etkin rolü üstlenmektedir. Pozitivizmin Tanrı anlayışını devam ettiren Emile Durkheim'a göre Tanrı, toplumun sembolize edilmiş bir şeklini ifade etmektedir. Zaten toplumsal bağ, dünyevi alana ilişkin “işbölümü”nün bir sonucu olduğu kadar, kutsal alana ilişkin “inanç” ve bundan doğan birlikteliklerin de sonucudur. Bu nedenle din, toplumun bütünlüğünü, işleyişini ve düzenini bozacak davranışları, bireysel benmerkezciliği bastırmakta ve böylece kişiyi topluma uyumlu hale getirmekte önemli bir fonksiyona sahip olmaktadır. Kısaca din, Emile Durkheim'ın sisteminde, toplumun varlığı ve bu varlığın devam edebilmesi için gereken temel yapı taşlarından birisi olarak ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Emile Durkheim teorisinin özünü onun toplumsal olgu anlayışı oluşturur. Emile Durkheim, toplumsal bir olgunun nedeninin sadece bir başka toplumsal olgu olabileceğini savunmaktadır. Emile Durkheim iki genel toplumsal olgu tipinden söz eder. Bunlar, maddi ve maddi olmayan olgular şeklinde birbirinden ayrılmaktadır. Maddi olgular onun çalışmasının asıl merkezini oluşturan maddi olmayan toplumsal olguları etkilerler.¹⁹¹ Maddi toplumsal olgular; gerçek ve maddi varlıklardan oluştukları için, diğer olgulardan daha somut bir niteliğe sahiptirler. Buna rağmen Emile Durkheim,

¹⁸⁸ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 106.

¹⁸⁹ Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, s. 68.

¹⁹⁰ Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, s. 119.

¹⁹¹ Ritzer, “Sociological Theory”, s. 3.

çalışmalarında onlara yeterince yer vermemiştir. Emile Durkheim’a göre, toplumsal olgu kimi zaman, dış dünyaya ait bir unsur olduğu sürece, maddileştirilir. Emile Durkheim’ın çalışmasının büyükçe bir kısmını ve sosyolojisinin merkezini maddi olmayan toplumsal olguların araştırılması oluşturur. Emile Durkheim, her toplumsal bilincin dışsallaştırılamayacağını ve onların maddilik kazanamayacağını söyler. Sosyologların normlar ve değerler olarak veya daha genelde kültür olarak adlandırdığı şeyler Emile Durkheim’ın maddi olmayan toplumsal olgular terimiyle anlatmak istediklerine karşılık gelir.¹⁹² Emile Durkheim, sosyoloji biliminin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncesi nedeniyle, maddi olmayan toplumsal olguların doğrudan araştırılmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla maddi olmayan toplumsal olguların doğrudan incelenmesi, ona göre, sosyolojik olmaktan ziyade felsefi bir girişimden ibarettir.

Emile Durkheim için bir toplumda belirleyici olan unsur, ortak inanç, değer ve normların soyut bir bütünü olan toplumsal bilinçtir. Toplumsal bilinç, bireylerde somutlaşmasına rağmen, bireysel bilinçlerdeki oluşumdan bambaşka bir varlığa sahip olan, kendine özgü nitelikleri, varoluş koşulları ve gelişme biçimi olan bir toplumsal gerçektir. Bireysel bilincinin toplumsal bilinci giderek daha fazla etkilemesini, zayıflatmasını ve bireyleri bütünleştirmesinde toplumun yetersiz kalışını vurgulayan ve açıklayan “*anomi*” olgusunu ilk olarak kavramlaştıran Emile Durkheim olmuştur. Anomi, bir açıdan, toplumsal kuralların yokluğu ya da yetersizliği sonucunda değer sistemleri ile birey arasındaki ilişkinin bunalımlı bir görünüm alması, toplumsal dayanışmanın çatlaması anlamına gelir. Bir diğer açıdan ise çağdaş toplumda kişiler arasındaki ilişkilerin gayrişahsî niteliğini gösteren anonimlik olgusunun bir uygarlık hastalığı olarak bireysel düzeyde yansımaları anlamına gelir. Emile Durkheim’a göre bilme biçimleri, yani bilginin oluşum yolları, hatta düşüncelerimizin ana kategorileri, belirli düzeylerde toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilmektedir.¹⁹³

Aynı toplumdaki bireylerin sahip oldukları ortak inançlar ve duygular bütünü, kendi içerisinde özel bir sistem oluşturur; bu sistem kolektif veya ortak bilinç olarak adlandırılabilir. Nitekim bu kolektif bilinç sadece özel bilinçler aracılığıyla algılansa bile, ondan tamamen farklı bir şeydir. Organik dayanışmalı bir toplumda kolektif bilinç

¹⁹² Ritzer, “Sociological Theory”, s. 2-8.

¹⁹³ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 24-27.

mekanik dayanışmalı bir topluma göre daha az önemlidir. Çünkü mekanik dayanışmanın egemen olduğu bir toplumda, kolektif bilinç fiilen tüm toplumu ve onun bütün üyelerini kapsar.¹⁹⁴

Emile Durkheim'e göre sosyal olgular, toplumsal zihinsel tasarımların dış kabuğunu oluşturur. Olgu dışarıdan gözlemlenebilir olandır. Toplumsal olguların nesneler olarak ele alınması varsayımı, onun pozitivist yönteminin temelidir. Emile Durkheim, açık bir şekilde sosyolojinin konusunun toplumsal kurumların doğuşu ve çalışması olduğunu söyler. Emile Durkheim sosyolojisinin merkezi ilgisini, ahlak oluşturmaktadır. O, ahlaka bilimsel bir zemin hazırlamak istemektedir. Emile Durkheim'a göre, gerçekte somut olarak geçerli olan ahlak kurallarının bütün özel inanç ve eylemlerin ifadesi olan bazı *apriori* ilkelere indirgenebileceğini varsaymak hiçbir problem oluşturmaz. Ahlaki olgular gerçekte çok karmaşık şeylerdir. Farklı toplumlar ampirik olarak incelendiğinde sürekli artan oldukça farklı inanç, adet ve yasal sınırlamaların olduğu görülebilir. Bu çeşitlilik analizi engellenemez; dolayısıyla sosyologa düşen görev sadece gözlem ve betimlemelerle onu sınıflandırmayı ve yorumlamaya çalışmak olmalıdır.¹⁹⁵ Bir başka ifadeyle, Emile Durkheim'a göre bütün toplumsal olgular istisnasız kendilerini bireye dayattıkları ifadesine karşı çıkabilecek olsak da dini inanç ve uygulamalar, ahlak kuralları ve sayısız hukuk kuralı, yani toplu yaşamın en karakteristik göstergeleri, söz konusu olduğunda bundan kuşku duymamız mümkün değildir. Bütün bunlar zorunludur ve bu zorunluluk, bu eylem ve düşünce biçimlerinin bireyin eseri olmadığı, onun üzerindeki Tanrı adı verilen ya da daha bilimsel açıdan anlaşılabilir olan ahlaksal güçten geldiğinin kanıtıdır.¹⁹⁶ Ayrıca bütün dini olguların gerçek özelliği tüm evreni her zaman bilinen ve bilinebilir olmak üzere ikiye ayrılmış ve bunları “din içi” (kutsal) ve “din dışı” (kutsal olmayan) olarak isimlendirmiştir. Din içi şeyler, yasakların koruyup yanılttığı şeylerdir; dindışı olanlar ise bu yasakların uygulandığı şeylerdir.¹⁹⁷

Emile Durkheim, “*Toplumsal İşbölümü*”ndeki analizini ideal toplum tipi anlayışı üzerine kurar. Emile Durkheim farklılaşmaya uğramamış ilkel topluluklarda *mekanik*;

¹⁹⁴ Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 296; Ritzer, “Sociological Theory”, s. 6,7.

¹⁹⁵ Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s. 125,126.

¹⁹⁶ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 206.

¹⁹⁷ Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, s. 214.

farklılaşmaya uğramış uygar topluluklarda *organik* dayanışmanın görüldüğünü belirtmiştir.¹⁹⁸ Mekanik dayanışmanın özelliklerini taşıyan ilkel tip, işbölümünün oldukça sınırlı oranda olduğu veya işbölümünün bulunmadığı farklılaşmamış bir toplumsal yapıya sahiptir. Organik dayanışmanın görüldüğü daha gelişmiş tipte ise daha büyük ve daha gelişmiş bir işbölümü potansiyeli görülmektedir. Emile Durkheim için, toplumdaki işbölümü, görevler veya sorumluluklarda belli miktarda uzmanlaşmayı gerektiren maddi toplumsal bir olgu karakteri taşımaktadır. İlkel toplumlarda yaşayanlar, hemen hemen her işi yapabilme yeteneğine sahiptir, sahip olmak zorundadır. Daha gelişmiş toplumlarda yaşayanlar ise bunun aksine, daha uzmanlaşmış konumlara ve çok daha sınırlı görev ve sorumluluklara sahiplerdir. Tüm insanların genele uygun biçimde davranmaları nedeniyle mekanik dayanışmanın görüldüğü toplum bir bütünlük oluşturmaktadır. İnsanları birbirine bağlayan şey, onların tümünde benzer faaliyetlerin görülmesi ve benzer sorumluluklara sahip olmalarıdır. Bunun aksine, organik dayanışmanın görüldüğü bir toplumda ise insanlar arasında birliği sağlayan, onlar arasındaki farklılıklardır. Bir başka ifadeyle, onların farklı görev ve sorumluluklara sahip olmalarıdır. Modern toplumdaki insanlara tek ya da birkaç sorumluluk alanı yüklendiğinden dolayı, onlar hayatlarını devam ettirebilme noktasında diğer birçok insana ihtiyaç duyma zorunluluğu hissetmektedirler. Emile Durkheim'a göre modern dünya bütünlüğü, insanların belli alanlarda uzmanlaşmalarıyla ve diğer birçok kişinin hizmetlerine ihtiyaç duymalarıyla sağlanmaktadır. Mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplumlarda insanlar yaptıkları şeyler, işler nedeniyle birbirlerine benzedikleri için, aralarında herhangi bir rekabet olma ihtimali daha fazladır. Aksine, organik dayanışmalı toplumlarda ise farklılaşma insanların belli alanlarda işbirliği yapmalarını ve tümünün aynı temel kaynaktan beslenmelerini zorunlu kılmaktadır. Organik dayanışmalarda birey kişilikleri toplum içinde eridiği ölçüde olanaklı iken, mekanik dayanışmada, her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanı, dolayısıyla bir kişiliği olduğu ölçüde olanaklıdır. Dolayısıyla, ortak bilincin kendisinin düzenleyemediği bu özel işlevlerin düzenle yerine getirilebilmesi için bireysel bilincin

¹⁹⁸ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 163; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 24,25; Alâeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 93,94.

bir bölümünü özgür bırakması gerekmektedir ve bu alan ne kadar geniş olursa bu dayanışmadan ileri gelen uyum da o kadar güçlü olur.¹⁹⁹

Toplumun öğelerinden her birinin kendine özgü hareket etme olanağı arttıkça, toplumun da bir bütün olarak hareket etme olanağı artmaktadır. Bu dayanışma gelişkin canlılarda görülene benzemektedir. Gerçekten bu canlıların her organının kendine özgü bir fizyonomisi, bir özerkliği vardır, ama bununla birlikte parçaların bu bireyselleşmesi arttıkça organizmanın bütünlüğü de o ölçüde daha güçlü olmaktadır. Bu benzerlikten dolayı işbölümünden ileri gelen dayanışmaya organik dayanışma demek doğru olur. Dolayısıyla işbölümü ancak kurulu bir toplumun üyeleri arasında gerçekleşebilir.²⁰⁰ Ancak toplumun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan düşünce ve eğilimler sayı ve yoğunlukça tek tek her bireyin kişisel düşünce ve eğilimlerini aştığı ölçüde güçlü olabilir. Bu aşkınlık ne kadar büyükse, söz konusu dayanışma da o denli güçlü olur.²⁰¹ Dayanışma ne kadar zayıf, yani toplumsal doku ne kadar gevşek olursa, yabancı öğelerin topluma girmesi de o ölçüde kolaylaşır.²⁰²

Toplumsal dayanışma, yapısı gereği kesin gözleme ya da deneye dayanmamaktadır, dolayısıyla toplumsal dayanışma tamamen manevi bir niteliğe ve sürekli bir değişime sahiptir.²⁰³ İnsanların sayısı ve aralarındaki etkileşimde görülen artış, yani dinamik yoğunluk, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru ilerleyen bu değişime yol açar.²⁰⁴ Bir yandan işbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı biçimde bağımlı olmakta, öte yandan her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha kişisel nitelik almaktadır.²⁰⁵

Görüldüğü gibi Emile Durkheim'ın pozitivist sosyolojideki etkisi oldukça fazladır. Sosyoloji, her ne kadar Auguste Comte ile birlikte ortaya çıksa da esas önemine Emile Durkheim ile birlikte kavuşmuştur. Emile Durkheim, sosyolojiyi felsefi disiplinlerden ayırarak bağımsız bir disiplin haline gelmesinde etkili olmuştur. Toplumsal olguların nesneler gibi ele alınmasını ve bunun ampirik yöntemlerle

¹⁹⁹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 163,164.

²⁰⁰ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 320.

²⁰¹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 162-164.

²⁰² Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 186.

²⁰³ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, s. 18.

²⁰⁴ Ritzer, "Sociological Theory", s. 4,5.

²⁰⁵ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 164; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 25.

araştırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Emile Durkheim’ın temel kriteri deney ve gözlemdir. Ona göre deney ve gözleme konu olmayan ‘şey’lerin varlığından da söz edemeyiz. Ayrıca Emile Durkheim toplumsal olgular üzerinde de durmuştur. Ona göre bir toplumsal olayın nedeni yine toplumdaki bir başka toplumsal olguda aranmalıdır. Buradan hareketle Emile Durkheim’ın pozitivist sosyoloji içindeki etkisinin gerek Auguste Comte’dan, gerek Herbert Spencer’dan fazla olduğunu söyleyebiliriz. Onun bu denli sosyoloji üzerinde derin etkilerde bulunması, onun bu alan için ne kadar önemli bir yeri olduğunu göstermeye yeter de artar.

3. Pozitivist Paradigmanın Sayıltıları

Bilimler için araştırmalar çeşitli sayıltılar belirlenmeden yürütülemez. Çünkü sayıltılar, bilimsel araştırmanın odak noktasıdır²⁰⁶ ve araştırmanın olmazsa olmazlarıdır. Sayıltıların içerisinde, gözlemlenebilir veya test edilebilir olmayan “şey”lerin doğası hakkında ifadeler yer alır. Sayıltıları zorunlu bir başlangıç noktası olarak kabul edilir. Sayıltılar çoğunlukla gizli kalır belirtilmez. Bir araştırmacının anlayışını veya araştırmasını derinleştirmesinin yolu, dayanacağı sayıltıları belirlemektir.²⁰⁷ Araştırma süreci boyunca bu sayıltılardan hareketle araştırma süreci yürütülür. Sayıltılar daha çok zihinsel hareket noktalarını oluştururlar. Bilim yapmanın ön koşulunda da bu zihinsel süreçleri doğru tespit edebilmektir. Deney ve gözlem dışında kalan bilgiyi “anlamsız” ve belirsiz kabul edip, bunu bilimin inceleme konusu olarak görmeyen pozitivist sosyolojide de sayıltılar yer almaktadır.²⁰⁸ Zaten bir kuramın veya yöntemin “*bilim*” kimliği kazanabilmesi için bunun ontolojik, epistemolojik ve metodolojik ön ayaklarının bulunması gerekir.²⁰⁹ Pozitivist sosyolojinin amacı da, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnel bir kimlik kazanmaktır. Pozitivist sosyoloji, sosyolojinin doğa bilimleri arasında yer almasını temel dayanak noktası olarak kabul etmektedir. Bu nedenle sosyolojide birey ve topluma yönelik varsayımlardan hareketle değer yargılarından bağımsız bir sosyolojinin varlığı ciddi biçimde sorgulanmaya

²⁰⁶ Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, s. 115.

²⁰⁷ W. Lawrance Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Çev. Sedef Özge, 4. Baskı, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 80.

²⁰⁸ Dikeçligil, “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, s. 56.

²⁰⁹ Elif Kuş, *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 5.

başlanmıştır.²¹⁰ Bilindiği gibi bir düşüncenin ya da bir oluşumun bilim sıfatı kazanabilmesi için belli sayıtlara dayanması gerekmektedir. Şimdi pozitivist paradigmanın sayıtlarını tablo halinde verelim:²¹¹

Sayıtlı Çeşitleri	Sayıtlar	Pozitivist Paradigma
Ontolojik Sayıtlar	Gerçekliğin doğası nedir?	Objektif, dışarıda, duyular ile algılanabilir, evrensel kanunlar tarafından yönetilir.
	Olgular arasındaki ilişkiler nasıldır?	Neden - sonuç ilişkisine dayanır.
	İnsanın doğası nedir?	Rasyonel dış belirleyicilere (Dışsal kanunlar) itaat eden ve hür bir iradesi olmayan.
	Toplumun doğası nedir?	Bireyin dışında ve üstünde, objektif, genel işleyiş yasalarına sahip olan.
	Birey-toplum-yapı ilişkisinin doğası nedir?	Toplumun / yapının belirleyiciliği, kesin determinizm.
Epistemolojik Sayıtlar	Bilginin kaynağı nedir?	Madde.
	Ne kadar bilebiliriz?	Evrensel yasaların tamamını bilimsel olarak bilebiliriz.
	Bilim nedir?	Kesin kurallara dayanır, tümdengelimci, nomotetik/tümelcidir, duyuların izlenimine bağlı, değerlerden bağımsız.
	Bilgi edinmenin amacı nedir?	Toplumsal yapıyı ve hayatı kontrol etmek ve düzenlemek (yapabilmek için bilmek).
	Bilen ile bilinen arasındaki ilişki nasıldır?	Araştırmacı, araştırmadan bağımsız.

²¹⁰ Dikeçligil, “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, s. 54; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 4.

²¹¹ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 158; Margaret M. Polama, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 14-19; Dikeçligil, “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, s. 55-60; Beylü Dikeçligil, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, s. 49; Kemaleddin Taş, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*, Hondu Kitap Kırtasiye, Isparta, 2011, s. 131-133; Niyazi Akyüz vd., “*Sosyolojide Yönteme Giden Yollar Üzerine*”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, s. 91-93; Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 29-31; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

Metodolojik Sayıtlar	Araştırma süreci nedir?	Tümdengelimsel süreç, değişkenler arasında neden – sonuç, önceden belirlenmiş statik araştırma tasarımı, sosyo – kültürel ve / veya tarihi bağlamdan uzak.
	Araştırmanın amacı nedir?	Açıklama ve yordama yapmayı sağlayan genellemeler yapmak.
	Değerlerin rolü nedir?	Değerden bağımsız, objektif, önyargısız.
	Araştırma raporunun dili nasıl olmalıdır?	Resmi, belirlenmiş tanımlamalar, kişisel olmayan üslup, nesnel anlatım, <i>nicel</i> ’iğe vurgu yapan kavramlar.

Yukarıda tablo halinde verilen pozitivist paradigmanın sayıtlarını ayrıntılı olarak açıklamaya çalışalım:

3.1. Ontolojik Sayıtlar

Ontoloji, genelde varlık konusunu ifade eder. Sosyal bilim araştırmalarındaki ontoloji, sosyal dünyanın varlığını ve bunların doğasını inceler.²¹² Pozitivizm, Auguste Comte’un da belirttiği gibi, bilimin özünde sadece, doğrudan doğruya deney yoluyla gözlenebilir varlıkları konu edinen felsefi bir düşüncedir.²¹³ Bu tanımda açıkça görüldüğü üzere pozitivistimin ontolojik sayıtlarının ilkinin “*gerçekliğin doğasının ne olduğu*”²¹⁴ oluşturur. Ontolojik sayıtlar, gerçekliğin doğasıyla ilişkilidir ve gerçekliğin doğası, sübjektif ve çokludur. Yani, gerçeklik öznel tutum içerir ve her birey için farklı gerçekler bulunmaktadır. Araştırma ise bu sübjektifliği ve çokluluğu ancak araştırmacıların kullandıkları ifadelerle ortaya çıkartılabilir.²¹⁵ Bu ifadeler çerçevesinde burada öznelliğin varlığından söz edilemez. Dolayısıyla pozitivist gerçeklikten de söz edilemez. Pozitivist paradigma, bağımsız değişken ve süreçlere bölünebilen tek bir gerçek olduğunu öne sürer. Bu değişken ve süreçler ise birbirinden bağımsız olarak ele alınabilir. Sonuçta gerçek tahmin edilene ve kontrol altına alınana kadar araştırma

²¹² Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 7.

²¹³ Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, s. 102.

²¹⁴ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 122; Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 29; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

²¹⁵ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 30,31.

devam eder.²¹⁶ Pozitivist gerçekliğin doğası, duyular aracılığıyla algılanabilen, deneylerle evrensel kanunları tespit edilendir. Mümkün olduğu kadar nesnel bir yaklaşım doğrultusunda, bireyin olguların neden-sonuç ilişkisini kendi kişiselliğinden soyutlayarak açıklaması gerekir. O halde pozitivismde; “*gerçekliğin doğası*” objektif, deneylerle evrensel yasalar belirten ve duyularımızla algıladığımız “*şey*”lerin gerçek olduğu ve gerçekliğin doğasının burada aranması gerektiğini işaret eden felsefi bir düşüncedir.

Pozitivismde, doğru bilgiye ulaşmada kesin nicel veriler tercih edilir ve genellikle deney, gözlem, survey (tarama) ve istatistikler kriter olarak kullanılır.²¹⁷ Yani pozitivism, bilimin nesnesinin sayılabilen ve ölçülebilen var oluş biçimlerinin olduğunu savunan entelektüel bir eğilimdir. Burada ise pozitivismin bir diğer ontolojik sayıltısı olan, “*olgular arasındaki ilişkinin nasıl olduğu*”²¹⁸ sayıltısı karşımıza çıkar. Bu sayıltıdan hareketle şunu söyleyebiliriz: Pozitivism, deney ve gözlemi kriter olarak kabul edip doğru bilgiye ulaşma yolunu işaret ettiğinden dolayı olgular arasındaki ilişkinin “*neden-sonuç ilişkisi*” olduğu görüşüne doğal olarak ulaşmış oluruz. Olgular arasında mutlaka neden-sonuç ilişkisinin olduğunu ve bireyin bu ilişkilerin evrensel, genel-geçer yasalarını tespit edip bu yasaları ortaya çıkarması gerektiğini, deneyle test edilemeyen bir “*şey*”in doğru bilgi olmayacağını belirten bir entelektüel eğilim olan pozitivism, böylece insan mantığının açıkladığı ve bu olguların neden-sonuç ilişkilerinin kabul edildiğinin evrensel olması gerektiğini ve test edilemeyen olguların gerçekliğinin şüpheli olduğunu belirtir. Böylece pozitivist araştırmacı, “mit”leri kabul etmeyen ve onu negatifleştiren veya irrasyonelleştiren bir anlayışı benimsemiş olur. Ayrıca pozitivistler deney yöntemini kullanmayan bilimlerin olgular hakkındaki yaptıkları genellemelerin evrensel değil yerel, duyu organlarımızla algılayamadığımız veriler olarak değerlendirirler.

Pozitivism, “*insanın temel doğası nedir?*”²¹⁹ ontolojik sayıltısını şu şekilde kabul eder: İnsanın doğasının akılcı olduğunu dışsal yani doğa kanunlarına itaat eden onun yasalarını mantık çerçevesinde ortaya çıkaran ve bu noktada özgür iradesi

²¹⁶ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 126.

²¹⁷ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 121.

²¹⁸ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

²¹⁹ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 123; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

olmayan varlık olarak algılar.²²⁰ Bunu biraz daha açarsak; insanın doğasında rasyonellik vardır ve doğası gereği çevresiyle ilişkilerini, çevresinde olup bitenleri, olguların neden-sonuçlarını rasyonellik veya mantık çerçevesinde anlamaya çaba gösterir. Bu anlama çabalarını da deneylerle doğrulayarak doğadaki nesnelerin evrensel kanunlarına ulaşmaya çalışır ve bu belirlediği kanunlara itaat eder. Zaten doğasında rasyonellik bulunan insanın doğa kanunlarına karşı itaat etmekten başka bir seçeneği de yoktur. Bu perspektiften bakıldığında, insanın özgür bir varlık olduğundan söz edemeyiz. Seçim hakkı, gerçekliğin doğasındaki rasyonellelikle uyuşan doğa kanunlarına itaat etmek; ancak, “mit”lere ise karşı durma noktasında vardır. Eğer “şey”lerin evrenselliği deneylerle kanıtlanmışsa insan o evrensel kanuna itaat edecektir, itaatten başka seçeneği yoktur.

Pozitivizmin ontolojik sayıltılarından bir diğeri ise “*toplumun doğasının ne olduğu*”²²¹ sayıltısıdır. Toplum; ikincil gruplar için kullanılır; “*topluluk*” birincil gruplardır. Topluluk, toplumun daha dar alanına atıfta bulunur. Dolayısıyla toplum bireyin üstünde ve dışında yer alır. Toplum “*cemiyete*” işaret eder, topluluk ise “*cemaate*”. Cemaatte sorgu yok ve ilişkiler yoğun olmakla birlikte bilgiler genelde dogmadır. Ayrıca toplulukta öznellik söz konusudur ve bilginin kaynağı tartışılmaz ve bilgi eleştirilmezdir. Buna karşın toplumun doğasında, yani cemiyette, araştırma, sorgulama, öğrenme ve objektiflik vardır, dogma yoktur. Bunun sonucunda toplum, genel işleyiş yasalarına ve bireyüstü bir yapıya sahiptir. Burada toplumun belirleyiciliği baskındır ve objektifliği doğasında barındıran toplumun bilginin kaynağını ya da gerçekliğin kaynağını da evrensel oluşunda arar olması gerekir. Bu da toplumun gerçekliği dogma olarak kabul etmemesine neden olur. Ancak cemiyette yani toplumda sorgulama var ve bilginin kaynağı deneydir. Yani elde edilen bilgi tekrar edilebilir ve test edilebilir. Ayrıca toplumsal koşulların açıklayıcı bir eleştiri çerçevesinde sunulması genellikle insanların aydınlanmasına, özgürleşmesine imkân tanımaktadır. Açıklama da, görünenin ötesindeki gerçekliğin yönlerini ortaya çıkardıkça insanlar toplumun bilinmeyen yapılarının farkına varılmasına ışık tutmaktadır.²²²

²²⁰ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 145.

²²¹ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 125; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

²²² Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 147,148.

Pozitivizmin son ontolojik sayıltısı ise “*birey-toplum-yapı ilişkisinin doğası nedir?*”²²³ sayıltısıdır. Bu sayıltıyı, sosyal yapının belirleyiciliğinden açıklayabiliriz. Toplum az önce de ifade ettiğimiz gibi, doğası gereği objektiftir ve belirleyiciliği olan gerçekliği dogma olarak değil, içerisinde evrensel yasaları barındıran “şey” olarak kabul ettiğinden birey-toplum ilişkisinin doğası da tam deneysellik ve kesin determinist bir yaklaşıma karşılık gelir. Toplum-birey ilişkisi de gerçekliğin doğasına uygun olarak şekillenir.

Pozitivizmin ontolojik sayıltılarını ve bu sayıltıları açıklamaya çalıştıktan sonra şimdi ise pozitivizmin temel epistemolojik sayıltılarına ve bu sayıltıların açıklamalarına göz atabiliriz.

3.2. Epistemolojik Sayıltılar

Epistemoloji, bilgi, bilme ve bilmenin doğasını kendisine konu edinir.²²⁴ Epistemolojik sayıltı, araştırmacı ile araştırılan “şey” arasındaki etkileşimi gösterir. Fakat araştırmacı ve araştırılan obje birbirlerinden bağımsızdır, yani bilen ile bilinen birbirinden farklıdır.²²⁵ Araştırma süresi boyunca etkileşimin yüksek olabilmesi için, araştırmacının araştırma alanında yeterli zaman geçirmesi ve bu süre içerisinde kendisini olabildiğince öznellikten uzak tutarak, nesnel bir davranış sergilemesi gerekir. Böylece ortaya çıkan bilgi, gerçeği daha doğru, daha anlaşılır ve daha güvenilir bir şekilde yansıtabilir.²²⁶

Pozitivizmin epistemolojik sayıltılarına baktığımızda bu sayıltıların ilki, “*bilginin kaynağının ne olduğu*”²²⁷ sayıltısıdır. Ontolojik sayıltıları açıklarken pozitivizmin deneylenebilen olgular üzerinde durduğunu söylemiştik. Deneylenebilen olgular ise somut olandır, yani “*madde*”dir. Dolayısıyla “*bilginin kaynağı nedir?*” sayıltısının ifadesini de “*madde*” oluşturmaktadır. Çünkü pozitivizm, mitleri, dinleri veya olguları, deneylenip açıklanamayan dogmaları irrasyonel olarak değerlendirdiğinden bilginin kaynağını burada aramaz. Öyle ise doğa bize

²²³ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

²²⁴ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 7.

²²⁵ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 126.

²²⁶ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 31.

²²⁷ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 127; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

deneyleyebileceğimiz olgular sunduğundan dolayı gerçeğin ve bilginin kaynağı “madde” olacaktır. Pozitivizm, bu “madde”lerin yasalarını deneyle bulabileceğimizden elde edeceğimiz ve “bilgi” olarak kabul edeceğimiz veya evrensel/genel-geçer kanunları olan şeylerin maddede olduğu ifadesinden yola çıktığımızda, bilimsel araştırma “bilgi”lerin kaynağını “madde”den aldığı için bilginin kaynağı da madde olacaktır. Buna ek olarak bilginin sosyal bilimlerdeki rolünün ne olduğunu söyleyebiliriz: Bilgi, insan davranışının yasalarını keşfederken sosyal bilimler bilgileri toplumsal koşulları değiştirmek ve geliştirmek için kullanılır. Araştırma sonuçlarından elde edilen bilgiler, insanların kendi arzularını gerçekleştirmek ve toplumu denetlemek için bir araç olarak görülür. Ayrıca pozitif sosyal bilimler, insanlara bulundukları dünyaya hakim olma ya da onu denetleme olanağı vermeyle ilgili araçsal bir yönelim sunar. Bu araçsal yönelim ise insanların bulundukları çevreyi denetlemek ya da bir hedefe ulaşmak için bilgiyi bir araç gibi kullanabileceği ve toplumsal bilgiye dönük bir araç-amaç yönelimini ifade eder. Bilginin değerini de bu hedeflere ulaşmadaki başarısı belirler.²²⁸

Pozitivizmin bir diğer epistemolojik sayıltısı ise “*ne kadar bilebiliriz*”²²⁹ sayıltısıdır. Bir başka ifadeyle, bilgilerimizin sınırı nedir? Pozitivizm, dogmaların öğretilerini reddediyorsa ve bilginin kaynağının madde olduğu gerçeği kabul edilmişse bizler de bu maddelerin ne kadar evrensel kanunlarını deney yoluyla tespit edersek o kadar bileceğimizi, o kadar bilgi sahibi olabileceğimizi de belirlemiş oluruz. Yani, “*ne kadar bileceğimizin*” sınırı yoktur. Biz ne kadar çok bilgiye ulaşırsak, ne kadar evrensel kanunlar belirlersek o kadar da biliriz veya bilgiye o oranda ulaşmış oluruz. Evrensel kanunların hepsini bilimsel olarak bilebiliriz. Madde üzerinde bilimsel araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz tüm evrensel kanunları öğrenebiliriz ve ulaşabileceğimiz veya sonsuz ya da sınırı olmayan bir çerçevede bilimsel olmak şartıyla üretebildiğimiz sürece bilebiliriz. Pozitivist sosyal bilimler düalisttir; nesnel, gözlemlenebilir olguların fikirler ya da kuramlardan ayrı olduğunu varsayar. Ampirik olgular, kişisel düşüncelerden bağımsızdırlar. Onlara duyu organlarımızı veya duylara yardımcı özel araçları kullanarak ulaşabiliriz.²³⁰ Yani bilgimizin sınırı algıladıklarımızla sınırlıdır.

²²⁸ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 127.

²²⁹ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

²³⁰ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 127.

Pozitivizmin bir diğer epistemolojik sayılığını “*bilimin rolü ya da kullanımı nedir?*”²³¹ sorusu oluşturur. Pozitivizmin ontolojik sayılıtlarını açıklarken de aslında “*bilim nedir?*” sorusuna dair çeşitli ifadelerden yararlanılmıştır. Gerçekliğin doğasını açıklarken duyu organlarımızla açıklanabilir, hissedilebilir, tanımlanabilir ifadelerini kullanmıştık. Ayrıca gerçekliğin doğasında evrensel kanunlar olması gerektiği de belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bireyin objektifliği ve değerden bağımsız ama bilim yasalarına itaat eden ve bu yasalara uymadan başka seçeneğinin olmadığını da ifade edilmiştir. İşte tüm bu ifadeler, aynı zamanda “*bilim nedir?*” sorusuna verilen yanıtlara karşılık gelmektedir. Buradan yola çıkarak ve daha formel ifadeler çerçevesinde bilimi; kesin kurallara ve duyuların bizde bıraktığı izlenimlere dayanarak, onu değerden bağımsız bir yöntem olarak nitelendirebiliriz. Dolayısıyla bilim kesin kurallara dayanır. Çünkü doğanın bize sunduğu olgular arasında mantıklı neden-sonuç ilişkisine dayanan olgular yer almaktadır. Bu olgulardan da bilimsel deneyler aracılığıyla saklamış oldukları kanunları çıkarırız. Bu yasalar yoruma yer vermeyecek kadar tutarlı ve genel geçerdir. Ayrıca bilim tümevarımsal bir yol izler. Böylece doğadaki bir “şey”in niteliğini araştırıp; bunu diğer bütün “şey”lerin niteliğinin genellemesini yapmaz. Böylece bilim yoruma yer vermez. Ayrıca bilim, mitler gibi, din gibi dogma bilgi üretmez. Kısaca pozitivizme göre sosyal bilim, insan etkinliğinin genel kalıplarını belirlemek amacıyla kullanılabilecek bir dizi olasılığa dayanan nedensel kanun bulmak ve bu kanunları doğrulamak üzere tündengelimci mantığı bireysel davranışın kesin ampirik gözlemleri ile birleştiren sistemli bir metottur.²³²

Araştırmanın nihai hedefi bilimsel açıklamalar yapmak, insan davranışının evrensel nedensel yasalarını keşfetmek ve belgelemektir. Böylece daha fazla bilgi öğrenilecek, öğrenildikçe de yeni karmaşıklıklar çözülecektir.²³³ Bu nedenle pozitivizmin bir diğer epistemolojik sayılıtı ise “*bilgi edinmenin amacı nedir?*”²³⁴ sayılıtıdır. Bu sorunun bütün entelektüel akımların ortak sayılıtı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü pozitivizm gibi bütün entelektüel akımlar bilgi edinmenin amacının ne olduğunu sorgulamışlardır. Her bir entelektüel akımın bu soruya yaklaşımı kendi değerleri çerçevesinde şekillenir. Doğal olarak pozitivist yaklaşımın açıklaması da

²³¹ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

²³² Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 122.

²³³ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 122.

²³⁴ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

bu çerçevede şekillenir. Pozitivist yaklaşım, bilginin kaynağını “madde”; gerçekliğinin duyular ile algılanabilir olduğunu söyler ve bilmemizin sınırının evrensel yasaların hepsini bilimsel olmak şartıyla açıklamak amacıyla bilgi edinir.

Bir diğer epistemolojik sayıltı “*Yapabilmek için bilmek ama ne için*” sayıltısıdır. Bu sayıltıya göre pozitivist yaklaşım, toplumsal yapıyı ve toplumsal yaşamı kontrol edebilmek için bilgi edinir.

Pozitivizmin son epistemolojik sayıltısı ise “*bilen ile bilinen arasındaki ilişki nedir?*”²³⁵ sayıltısıdır. Eğer pozitivist yaklaşım objektifliği önemsiyorsa, bilen-bilinen ya da araştırmacı-araştırılan arasındaki ilişkide araştırmacı araştıırılardan bağımsız olarak araştırmasını yapmak zorundadır. Araştırmacı ile incelediği nesne arasındaki böylesi bir ilişki araştırma sonuçlarının objektifliğine de işaret eder. Böylece bilim adamı araştırma yaparken sahip olduğu toplumsal değerlerden sıyrılmaya çalışır, bu da bilim adamının nesnel olabilirliğini artırır. Buna ek olarak, pozitivist araştırmacıların çoğu, gündelik sağduyuda bulunan fikirlerle ilgili terimlerden mantıksal olarak daha tutarlı, dikkatle düşünülmüş, iyice ayrıştırılmış yeni bir kelime dağarcığı oluşturur. Ayrıca pozitivist araştırmacının başlangıçta yeni kavramlar formüle etmesi ve sıradan nosyonlara güvenmemesi de gerekir.²³⁶

3.3. Metodolojik Sayıltılar

Metodoloji, herhangi bir konuda yürütülen bir araştırmaya yön veren, araştırmanın niçin ve nasıl yapılacağını belirleyen felsefi ve pratiksel açıklamalar, destekleyiciler ve süreçleri kapsar. Metodoloji, metot ve tekniklerin kullanılmasının nedenlerini ve bunların araştırılan konuya uygunluğunu belirler.²³⁷

Pozitivizmin metodolojik sayıltılarına baktığımızda ise ilk sayıltı “*araştırma süreci nedir?*”²³⁸ sayıltısıdır. Pozitivizmin araştırma süreci, araştırılan “şey”in deney ve gözleminden elde edilecek kesin ve nesnel sonuçlarına kadar geçen süreyi içine alır.

²³⁵ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 124; Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 29; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

²³⁶ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, s. 124.

²³⁷ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 7.

²³⁸ Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 29; Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s. 5.

Araştırılanın hangi yöntemle, ne şekilde araştırılacağına araştırmanın metodolojik sürecinde karar verilir.

Bilimsel bir araştırmanın zihinsel ve eylemsel olmak üzere iki süreci bulunmaktadır. Zihinsel süreçte bir sorunun tanımlanmasından çözümüne kadar, yani araştırmanın başlangıç aşamasından sonuç aşamasına kadar olan zihinsel çaba ve etkinliklerin tümünü kapsar. Eylemsel süreç ise bilimsel çalışmanın ikinci aşamasını oluşturur. Burada gözlem, görüşme, anket, ölçme, karşılaştırmalı gözlem, çözümleme gibi araştırma teknikleri ele alınır. Bu tekniklerle somut olguları, nesneleri belirlemeye çalışırız. Başka bir deyişle bu eylemsel süreç, dış dünyanın ya da somut gerçeklik alanının algılanması ile ilgili bir sürece ve bizim çalışmada ne tür bir uygulamadan yararlanacağımıza işaret eder.²³⁹

Pozitivizmin bir diğer epistemolojik sayıltısı, “*bilim nedir?*” sayıltısıdır. Bu soruya verilen cevap bize aynı zamanda araştırma sürecinin sınırlarını da verir. Her şeyden önce bilim, mantıksal ve sistematik yöntemlerle elde edilen evrensel bilgiye, yani genelin bilgisine ilişkin bir süreçtir. Bu, yöntemlerle elde edilen gerçek ve somut bilginin ana gövdesini oluşturur.²⁴⁰ Buna göre araştırma süreci, tümdengelimsel süreçtir. Önceden belirlenmiş statik araştırma tasarımı ile olguların neden-sonuç ilişkisinin evrensel kanunlarına ulaşmak amaçlı bu süreçte araştırmacının sosyo-kültürel değerlerinden arınmış ve olguların yasalarına ulaşmada yorumlamanın reddedildiği bir sürece işaret eder.

Bir diğer metodolojik sayıltı ise “*araştırmanın amacı nedir?*”²⁴¹ sayıltısıdır. Pozitivizmin bu sayıltısına, “*bilgi edinmenin amacı nedir?*” sorusuna verilen cevap ile uyumlu bir açıklama getirebiliriz. Bilgi edinmenin amacı, yapabilmek için bilmektir. Araştırmanın amacı ise açıklamalar yaparak genellemelere ulaşmaktır. Pozitivist yaklaşıma göre, olgular arasındaki ilişkileri anlamak ve bu ilişkileri tespit ederek açıklamak için araştırma yapılır. Pozitivizmin akla ve deneye dayanan evrensel kanunlara ulaşmak isteyen genel bir amacı vardır.²⁴² Özel olarak ise pozitivizmin nesnel

²³⁹ Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, s. 11.

²⁴⁰ Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, s. 5.

²⁴¹ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

²⁴² Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 127.

bir şekilde olgulardan hareket ederek yeni bilgi üretme sürecine yönelik amaçları bulunmaktadır.²⁴³

Pozitivizmin bir diğer metodolojik sayıltısı “*değerlerin rolü nedir?*”²⁴⁴ sayıltısıdır. Bu sayıltının açıklaması önceki sayıltıların açıklamalarında gizlidir. Hatırlanacağı gibi pozitivist yaklaşım, bilimin objektifliğine işaret ettiğini ve araştırmacının değerden bağımsız olduğunu kabul etmiştir. İşte değerlerin rolü burada açıklığa kavuşur. Buradan hareketle bilimsel araştırma değerden bağımsız, objektif ve önyargısızdır, böyle olması da gerekir. Değerlerin rolü bu şekilde ifade edilmektedir. Pozitif sosyal bilimler, objektif, değerden bağımsız bilimi savunur. Gözlemcilerin gördükleri üzerinde uzlaşmaları ve bilimsel bilginin değerler, görüşler, tavırlar ya da inançlara dayalı olmaması gerekir. Pozitivistler, bilimi toplumun kişisel, politik ya da dini değerlerinden bağımsız olan özel, farklı bir bölümü olarak görürler. Bilimin diğer insan etkinliklerini etkileyen toplumsal ve kültürel güçlerden bağımsız işlemesi mümkündür, çünkü katı rasyonel düşünce ve kişisel ön yargılar, etkiler ve değerlerin ötesine geçen sistematik gözlem uygulamayı gerektirir. Dolayısıyla bilimsel topluluğun normları ve işleyişi bilimin objektif olmasını sağlar.

Pozitivizmin bir diğer metodolojik sayıltısı, “*araştırma raporlarının dilinin nasıl olması gerektiği*”²⁴⁵ sayıltısıdır. Raporlar, yani araştırma sonucunda elde edilen verilerin sistematik açıklamasında kullanılacak dil, bir kanaat durumunu ifade eden dil değil, olguların bize verdiği ve değişmez evrensel verileri buna uygun şekilde olanı olduğu gibi resmi bir şekilde ifade eden dil olmasına işaret eder. Belirlenmiş tanımlamalar, kişisel olmayan bir üslup ve tamamen nesnel bir anlatım gerektirir. Daha önce kabul edilmiş nicel kelimelerin, kavramaların kullanımını ister. Yani raporun dili, kişisel eğilim ve kanaat değil; objektif bir açıklama ile bu açıklamayı resmi yani belirli kavramlar çerçevesinde ve nesnelliği elden bırakmayan dil ister. Ayrıca yazıda sürekliliği sağlamak gerekir. Sözcüklerde, kavramlarda ve konu gelişiminde girişten

²⁴³ Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, s. 12-14.

²⁴⁴ Ekiz, bu sayıltıyı pozitivizmin “*aksiyolojiksel sayıltısı*” olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bkz. Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, s. 29.

²⁴⁵ Can, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, s.5.

sonuca doğru süreklilik sağlanmalıdır.²⁴⁶ Bu süreklilik nesnel düşüncelerin öznel düşüncelerle desteklenmesiyle mümkün olur.

²⁴⁶ Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZMİN TÜRK SOSYOLOJİSİNİN KURULUŞ AŞAMASINDAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu, altı asır boyunca üç kıtaya hükmetmiş, toplumda hoşgörüye dayanan bir politika sürdürmüş ve gerek bilimde gerek düşüncede Batı'dan hep bir adım önde olmuştur. Ancak Batı'da, "karanlık dönem" diye nitelendirilen Ortaçağ'ın kapanıp yerine Yeniçağ'ın başlamasıyla Osmanlı'nın Batı karşısındaki üstünlüğü sarsılmış ve giderek zayıflamaya başlamıştır. XV. Yüzyılla birlikte Batı'daki düşünsel gelişmeler büyük bir aydınlanma dönemini beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu Batı'daki bu gelişmelere pek kulak asmasa da zamanla Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış ve onu taklit etmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi ile başlayan Batılılaşma girişimleri başlangıçta sadece askeri amaçlı olarak düşünülse de daha sonra topyekün bir Batılılaşma yoluna gidildiği görülmüş ve dağılmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma isteği devletin kurtuluşu için bir reçete olarak ileri sürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde bu Batılılaşma isteğiyle birlikte çeşitli düşünsel, bilimsel, edebi vs. etkilenmeler olduğu görülmektedir. Pozitivist sosyolojinin Osmanlı ülkesine girişi ve ilk etkileri daha çok yukarıda sayılan kültürel kanallar aracılığıyla olmuştur. Eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilen Osmanlı aydınları özellikle Fransa kaynaklı pozitivist sosyoloji geleneğine büyük bir hayranlık duymuşlar ve bunu ülkelerinde tanıtmaya ve yayma girişiminde bulunmuşlardır. Batılılaşma faaliyetleriyle başlayan bu süreçle birlikte pozitivist sosyoloji, *Osmanlı Türkiyesi*'nde oluşan sosyoloji geleneğine büyük etkide bulunmuş ve özellikle 1980'li yıllara gelinceye kadar bu alana egemen olan sosyoloji geleneği olmuştur.

1. Batı'da Pozitivizmin Ortaya Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Genel Yapısı

Osmanlı Devleti, Batı'daki Coğrafi keşiflerin yapılmasıyla sarsılmaya başlamış, İpek ve Baharat yollarının önemini kaybetmesiyle birlikte giderek zayıflamıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi daha sonra tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Bu duruma aldırış etmeyen Osmanlı yöneticileri, devletin giderek zayıflamasında; ekonomik, askeri, siyasi problemlerin ortaya çıkmasında dolaylı olarak

etkide bulunmuşlardır. Osmanlı yöneticileri yaptıkları hatanın farkına vardıklarında Batı, kendi siyasi ve ekonomik birliğini tamamlamış ve güçlü bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı'nın Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesinde daha çok askeri başarısızlıklarının etkisi olmuştur. Askeri anlamda Batı'dan ıslahat girişimleriyle başlayan Batılılaşma faaliyetleri giderek toplumun her alanında görülmeye başlamıştır. Batı'dan kültürel alandaki faaliyetler birlikte düşünsel anlamda da etkilenmeler olmuş, adeta Batı'nın gerek toplum yaşantısı gerek düşünce yapısı taklit edilme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla Batılılaşmaya neden olan siyasi, iktisadi ve toplumsal koşulların yakından incelenmesi ile birlikte pozitivizmin Türkiye'ye hangi koşullar altında girdiğini daha rahat idrak edebiliriz.

XIX. yüzyıl, Batı'da sosyoloji başta olmak üzere çeşitli sosyal bilimlerin ortaya çıktığı, Batı toplumlarının temel özelliklerinin daha da belirginleştiği, liberalizmle birlikte milliyetçilik, sosyalizm, evrensellik, demokrasi gibi yeni ideolojilerin savunulduğu, pozitivizmin ise temel bir ideolojiye dönüştüğü ve Osmanlı'nın da yeni kimlik arayışları içerisinde olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir.²⁴⁷

Avrupa Tarihi'nde 1789-1815 yılları arasında meydana gelen gelişmeler sadece Avrupa'nın değil, aynı zamanda tüm dünyanın çağdaşlaşmasında etkili olmuştur. Özellikle Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan *Milliyetçilik Akımı* insanlığın siyasi tarihi bakımından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çünkü Fransız İhtilali, ne Rönesans'ın ne de Reform'un hedef almadığı bir alanda ortaya çıkmış ve doğrudan siyasal düzene karşı çıkıp onu aşarak siyasal düzende ve kurumlarda yeni perspektiflerin doğmasına neden olmuştur.²⁴⁸ 1830'larda İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi, önce Avrupa'yı daha sonra da tüm dünyayı etkisi altına alan bir diğer gelişme olmuştur.²⁴⁹ Sanayi Devrimi ile birlikte ülkeler arasında ekonomik rekabet ortaya çıkmış ve tüm dünyada ekonomiye dayalı politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılda ekonomik ilişkilerin karmaşık bir hal almasıyla birlikte tüm dünyada

²⁴⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -I- : Ön Koşullar*, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 7.

²⁴⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 19,20.

²⁴⁹ Fevzi Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 2. Baskı, T. C. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2003, s. 10.

olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da çok büyük ve önemli değişimler yaşanmıştır.²⁵⁰

Osmanlı Devleti'ni en çok sarsan gelişmeler daha çok ekonomik kaynaklı problemler nedeniyle olmuştur. Osmanlı'nın ekonomik örgütlenme modeli, XIX. yüzyılda yaşanan bir dizi savaş ve toprak kaybı sonucu çözülme sürecine girmiştir. Öyle ki, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde Osmanlı, siyasi ve ekonomik yapı bakımından iflas etmiştir. Bu durum Osmanlı'nın yarı sömürge bir devlet kimliğine bürünmesine neden olmuştur.²⁵¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na *Hasta Adam* denilmesinin nedeni, Batının yaşamış olduğu sosyo-ekonomik, kültürel, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin gerisinde kalınmasından kaynaklanmaktadır. Devletin özellikle bilimsel ve teknolojik yeniliklere karşı mesafeli olması geleneksel bir zihniyet çerçevesinde dünyayı değerlendirerek Batının yaşamış olduğu dönüşümleri-sınıf mücadeleleri- korkutucu bulmasının bir sonucudur. Bunun sonucunda Osmanlı'nın özellikle bilim ve teknik konusunda yaşanan gelişmelere uyum sağlaması gecikmiş, Batı ise söz konusu gelişmeleri her alanda uygulamaya çalışmıştır. Her ne kadar XVI. yüzyıla kadar Osmanlı bilim ve teknolojiye Avrupalılardan geri değil, hatta onlardan daha üstün bir seviyede yer alsa da bu üstünlük XVI. yüzyıla gelindiğinde artık yerini Avrupa'ya bırakmıştır denilebilir.²⁵² Aslında Osmanlı'nın Batı'daki bilim ve teknolojiye olan tutumu, onun Batı'ya karşı olan genel tutumundan tam olarak ayrılmaz. Bu nedenle Osmanlı'nın bilim ve teknoloji alanında Batı ile olan ilişkileri araştırılırken Osmanlı'nın genel olarak Batı'ya nasıl baktığını göz önünde bulundurmamız gerekir.²⁵³

XIX. yüzyılda Osmanlı'da görülen siyasi gelişmeler arasında 1839 yılında imzalanan Tanzimat Fermanı görülmektedir. Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı'nın klasik siyasal yapısına getirdiği en önemli değişiklik Babıâli bürokratlarının yönetime egemen olması ve padişah'tan daha fazla söze sahip olmaya başlamasıdır. Bu durum padişahın yetkisini çok fazla sınırlandırmış olsa da bürokratik yapının ve güç dengelerinin

²⁵⁰ Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 40.

²⁵¹ Bayram Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 409.

²⁵² Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, s. 15,16.

²⁵³ Eklemeddin İhsanoğlu, "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi (Tanzimat'ın İlanına Kadar)", 75. *Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 85.

değişmekte olduğunun ilk belirtisidir.²⁵⁴ Buna ilaveten Tanzimat hareketi sonunda devlet teşkilatını, askerliği, okulları düzenleyen hareketlerin, düşünce alanında da deneysel bilimlerin önem kazanması gibi gelişmeler görülmüştür.²⁵⁵

XIX. yüzyılda Osmanlı'da görülen bir diğer siyasi gelişme ise 1876'da Meşrutiyet'in ilan edilmesidir. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin temel özelliği, Osmanlı'da siyasallaşmanın başlaması ve buna bağlı olarak toplumsal hayatta *çok seslilik* döneminin açılmış olmasıdır. Bu dönemde özellikle İttihat ve Terakki'nin tek parti yönetimini kurduğu zamana kadar Osmanlı Devleti'nde pek çok siyasi düşünce birlikte yer almıştır. Bu açıdan bu dönemi, Türk tarihinin en renkli, en canlı dönemlerinden biri olarak nitelendirebiliriz.²⁵⁶

1.1. Osmanlı Devleti ve Sosyal Değişme

Sosyal değişme, zamansal olarak bir insanın yaşamı boyunca gözleyebileceği daha kısa vadeli ve mekân açısından da daha sınırlı bir coğrafi alanda meydana gelen değişimleri ifade etmektedir.²⁵⁷ Sosyal değişimin temelinde özellikle teknolojik değişimler, bireyler arası ilişkilerin, eylemlerin, fikirlerin değişmesi yer almaktadır. Sosyal değişme olarak nitelendirilen bu değişimler hem ekonomik ilişkilerin değişmesine, hem de kültürel değerlerin değişmesine bağlıdır. Bu ise sosyal değişimin bir toplumsal olay, aynı zamanda da toplumsal bir olgu olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle sosyal değişimin, sosyal süreçlerin, sosyal davranışların ve sosyal ilişkilerin değişmesine ve sonunda toplumun bir bütün olarak sosyo-kültürel yapısının değişmesine neden olduğunu söyleyebiliriz.²⁵⁸ Bütün toplumsal olay ve olgular gibi değişme olgusu da -sosyoloji başta olmak üzere- sosyal bilimlerin inceleme alanına girer.²⁵⁹

Sosyal değişme öncelikle kolektif bir değişmedir; çünkü sosyal değişme, toplumun bütününe ya da önemli bir bölümünü ilgilendirmektedir. Bu anlamda toplumda bir veya birkaç kişi de görülen, toplumsal sistemin yapısında ve

²⁵⁴ Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 36.

²⁵⁵ H. Hüsrev Hâtemî, *Türk Aydın Dünü-Bugünü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1991, s. 13.

²⁵⁶ Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 61.

²⁵⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 362.

²⁵⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji: Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*, s. 24.

²⁵⁹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 23-25.

fonksiyonlarında etkili değişimler içermeyen değişiklikler sosyal değişme olarak nitelendirilmezler. Bir değişimin *sosyal değişme* olarak nitelendirilebilmesi için bu değişimin toplum yapısında veya onu oluşturan unsurlarda, sosyal teşkilatlanma durumlarında ya da toplum kültüründe köklü değişikliklere neden olması gerekir.²⁶⁰ Başka bir ifadeyle sosyal değişme, zamanla toplum içerisinde gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilat yapısını ya da fonksiyonlarını geçici olmamak şartıyla, sürekli ve köklü olacak şekilde etkileyen ve toplumun tarihi akışını değiştiren nitelikte olmalıdır.²⁶¹

Sosyal değişme olgusu, son yüzyıllarda özellikle Batı'daki bilim ve teknolojiye görülen gelişmelerle birlikte daha da hızlanarak tüm dünyayı etkisi altına alan büyük değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Batı'daki bu gelişmelerden etkilenen toplumlardan birisi de Osmanlı olmuştur.²⁶² Bunda Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışlarının etkisi oldukça çoktur.²⁶³ Bu etkiler, toplumun her alanında kendisini az ya da çok hissettirerek bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarında çeşitli farklılıkların görülmesine neden olmuştur.²⁶⁴ Diğer bir ifadeyle, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da coğrafi keşiflerin, Rönesans ve Reform'un, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik, kültürel ve siyasal alanda oldukça büyük, hızlı ve köklü değişimler yaşanmıştır. Osmanlı bu dönemde her ne kadar Batı'daki bu gelişmelere kayıtsız kalsa da XVII. yüzyıla gelindiğinde Batı ile arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasal temaslarını arttırmış, Batı'ya doğru bir yönelime geçmiştir.²⁶⁵ Batı'dan bu denli etkilenmemizde Batı ile Osmanlı arasındaki coğrafi yakınlığın etkisi çoktur.

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden beri egemenliği altındaki toplumları kendi gelenek ve göreneklerini, inançlarını yaşamaları noktasında serbest bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1789'da meydana gelen Fransız İhtilali'ne karşı herhangi bir kaygı duymamış, herhangi bir korku hissetmemiş ve bunu Avrupa'nın kendi iç sorunu

²⁶⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 363.

²⁶¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 363.

²⁶² Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 7.

²⁶³ İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 13.

²⁶⁴ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din (Trabzon İl Merkezi Örneği)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19-26.

²⁶⁵ Oğur Arsal, *Modern Osmanlı Resminin Sosyolojisi (1839-1924)*, Çev. Tuncay Birkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40.

olarak görmüştür. Fakat Avrupalı devletlerin birbirleriyle ve özellikle ihtilalin yaşandığı Fransa ile yaşanan mücadeleler sonucunda ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı'yı da etkisi altına almış ve dolayısıyla Osmanlı Devleti bu mücadelelerin içine sürüklenmiştir.²⁶⁶

Batılılaşma, Osmanlı Devleti'nde daha çok *modernleşme*, *çağdaşlaşma*, *sanayileşme* kavramlarıyla aynı anlamda kullanılmıştır.²⁶⁷ Modernleşme, değişimin pozitif yöndeki gelişimini ifade eder. Modernleşme, insanlığın geçirdiği evrim süreci açısından geri kalmış toplumların günümüzde gelişmiş toplumlara yetişmesidir. Yani insanlığın gelişmesi bakımından modernleşme geri kalmış toplumların gelişmiş toplumları yakalamasıyla oluşacak olan bir eşitleme süreci olarak değerlendirilebilir.²⁶⁸ Bu nedenle modernleşmenin ara sıra Batılılaşma ile aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür. Modernleşmenin kaynağında ise *Egemen Batı Düşüncesi* ve buna ek olarak pozitivist felsefe yer almaktadır.²⁶⁹ Diğer bir ifadeyle modernleşme, gelişmiş Batı toplumlarının gelişme metotlarını kabul ederek çağa ayak uydurma çabasıdır.²⁷⁰

Osmanlı da bu değişimlere kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı'nın Batılılaşma hareketi Nevşehirli İbrahim Paşa'nın XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde matbaayı ülkemize sokmasıyla başlamıştır.²⁷¹ Matbaanın ülkemize girişiyle birlikte eserlerin çoğaltılarak ülke çapında yayılması, böylece kitaplar arasına sıkışan bilginin dolaşımı ve aktarımı sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde en çok etkili olan gelişme ise Tanzimat hareketidir. Tanzimat hareketiyle birlikte Osmanlı'da toplumun gelişmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.²⁷² Tanzimat hareketi, Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Osmanlı'nın askeri alanda meydana gelen yenilişlerini ortadan kaldırmak için yaptığı girişimler neticesinde oluşmuştur. Bu yenilişler, Osmanlı yöneticilerinin Batı medeniyetinin üstünlüğünü fark etmelerine de aracı olmuştur.²⁷³ Daha sonra Tanzimat

²⁶⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 21.

²⁶⁷ Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 5.

²⁶⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 304.

²⁶⁹ Adak, "Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım", s. 376.

²⁷⁰ Metin İşçi, *Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 59.

²⁷¹ Ercüment Kuran, "Halid Ziya Uşaklıgil'in "Kırk Yıl" adlı Hatıratında Çağdaşlaşma Olgusu", *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, s. 109.

²⁷² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 35,36.

²⁷³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40.

hareketi, Osmanlı Devleti'nin Batılı etkilere resmen açıldığı, bu etkilerin devlet eliyle yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönem halini almıştır.²⁷⁴ Aslında Osmanlı modernleşmesini daha eskiye uzanan bir olgu olması nedeniyle Tanzimat hareketiyle başlatamayız. Osmanlı modernleşmesi olarak nitelendirilen bu olgu diğer Müslüman toplumları da içine almaktadır. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi, modernleşmenin klasik tarifi olan, gelişmiş toplumların sahip olduğu özelliklerin gelişmekte olan toplumlar tarafından alınması şeklinde nitelendirilemez. Çünkü modernleşme olgusu kabaca, var olan değişimin değişmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle modernleşme, değişimin kendisidir. Modernleşmenin temelinde aklın rehberliğinde çağın teknolojisine, yeniliklerine ulaşma düşüncesi yer almaktadır. Gerçek anlamdaki modernleşme, şehirleşmeye, okur-yazar oranının artmasına, iletişimin teknolojinin gelişmesine ve halkın yönetimde söz sahibi olmasına olanak tanıyan çeşitli uygulamalarla kendini gösterir.²⁷⁵

Osmanlı toplumunun kalkınmasını ve ilerlemesini sağlamak için Batı medeniyetine duyulan ihtiyaç daha sonra Batı hayranlığına dönüşmüştür. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun modernleşmesi sadece Batı'ya ayak uydurmayla sağlanabileceği düşüncesi egemen olmuştur.²⁷⁶ Modernleşme yolunda Batı'daki her şey alınmaya, daha doğrusu taklit edilmeye başlanmıştır. Kendi toplumsal yapımıza uygun olup olmadığına bakılmaksızın, herhangi bir uyuma yönelik bir çaba gösterilmeksizin Türk toplumunu Batılı anlamda değiştirebilmek için Avrupa'daki her şey toplumumuza adapte edilmeye çalışılmıştır.²⁷⁷ Bu adapte etme çalışmaları daha çok Osmanlı yöneticileri aracılığıyla olmuştur. Esasında bu ıslahatlar daha çok Batılılaşma yolunda gayret gösteren Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletlerin bir dayatması olarak da kabul edilebilir.²⁷⁸ Çünkü Batılı devletlere göre onlar gibi çağdaşlaşmanın yolu, onlar gibi yaşamayla, onlarla aynı kültürü paylaşmayla mümkündür. Çeşitli ıslahat girişimlerine rağmen pek fazla değişme

²⁷⁴ Kâmiran Birand, "Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri", *Kâmiran Birand Külliyyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 5.

²⁷⁵ İşçi, *Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme*, s. 59.

²⁷⁶ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 61.

²⁷⁷ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, s. 212,213.

²⁷⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, 9. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 127.

görülmeven Türk toplumu, Atatürk'ün önderliğinde yapılan inkılaplarla daha modern bir biçimde yeniden inşa edilerek toplum yapısında çeşitli değişikliklere gidilmiştir.²⁷⁹

1.2. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl siyasal düşüncesinin temelinde toplumun Batılılaştırılması yer almaktadır. Bizim Batılılaşma çabalarımız daha çok parçalanmak üzere olan bir imparatorluğun kurtuluşu için verilen uğraşlardır.²⁸⁰ Fakat burada Batı'nın siyasi kurumlarının kabul ya da reddedilmesi gibi bir düşünce söz konusu değildir.²⁸¹ Osmanlı'nın Batılılaşma anlayışında daha çok Batı'nın hayat tarzını taklit etme düşüncesi ön plandadır.²⁸² Bu da Batılılaşma'nın doğru olarak anlaşılmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı toplumundaki sorunların tam olarak tespit edilememesinin nedeni de buradadır. Ayrıca Osmanlı toplumunun büyük bir kesiminin geleneklerine bağlı olduğu düşünülürse, Osmanlı'daki yenileşme, modernleşme hareketlerinin toplumsal bir taban bulamamasının ve bu hareketlerin toplumu etkileyememesinin nedenleri daha kolay anlaşılabilir.²⁸³

Osmanlı toplumundaki Batı'yı taklitten öteye gidemeyen Batılılaşma girişimleri, Batı'daki gelişmeleri yakın takibe almıştır.²⁸⁴ Avrupa'nın gelişmesi ve ilerlemesinin nasıl olduğunu belirleyebilmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle II. Mahmud'un tahtta kaldığı süre boyunca, Osmanlı'yı büyük oranda Batılılaşma'ya yönlendiren bir dizi reformlar yapılmıştır. Bu reformlar arasında şunları sayabiliriz:

- Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra, doğrudan devlete bağlı yeni bir ordunun oluşturulması,
- Avrupa'dan gelen uzmanlar aracılığıyla tıp okullarının açılması,

²⁷⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 588.

²⁸⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975, s. 40; Sezgin Kızılcıkel, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 21-31.

²⁸¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40.

²⁸² Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", s. 40.

²⁸³ Demir vd. , *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 43.

²⁸⁴ Korkut Tuna, "Türk Sosyolojisi'nin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 30.

- Hariciye, Dahiliye ve Nafia vekâletlerinin ve dini Vakıfları tek bir çatı altında birleştiren Evkaf Vekâleti'nin kurulmasıyla birlikte kamu hizmetlerinin düzenlenmesinin modern bir şekil alması,
- Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliye'nin kurulması,
- III. Selim tarafından kurulan Bahriye, Harbiye ve Mühendishane Okulları'nın yeniden düzenlenmesi,
- İlk gazetenin ve ilk resmi matbaanın açılması,
- Bir dizi öğrencinin Avrupa'yı yakından izlemesi için gönderilmesi.²⁸⁵

II. Mahmud döneminde Batı yönündeki ıslahatlar noktasında önemli bir isim olan Mustafa Reşid Paşa'nın 1838 Kasım'ında *Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu*'nu okumasıyla Osmanlı tarihinde Tanzimât dönemi başlamıştır. Tanzimat, “düzenlemeler” demektir.²⁸⁶ Bu *Tanzimat Fermanı*, Osmanlı halkının din, dil ve soy farkı gözetmeksizin herkesin kanun önünde eşit haklara sahip olduğunu gösterir bir belge niteliğindedir.²⁸⁷ Bir başka ifadeyle, üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti bu hattın ilanıyla birlikte Müslim ve gayrimüslim halk arasında herhangi bir fark gözetilmeyerek, hukuk alanında, vergilendirmede, askerlik konularında eşitlik sağlamayı hedeflemiştir.²⁸⁸ Bu görüşü savunanların başında Batı'ya büyük bir hayranlık duyan Tanzimat aydınları yer almaktadır.²⁸⁹ Ayrıca asırlardır Batılılaşmaya çalışmamızın²⁹⁰ nedeni halk arasındaki eşitliği ve refahı sağlamaktır.

Tanzimat dönemi, Türk modernleşmesi açısından dönüm noktasıdır. Bu dönemde bütün alanlarda köklü düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat dönemi, hem III. Selim ve II. Mahmut'un çalışmalarının tamamlayıcısı olmuş hem de bu reformları yaygınlaştırarak modernleşmeyi daha kalıcı kılmamanın yollarını aramıştır.²⁹¹

Tanzimat döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hızlanmış, yabancı dillerden birçok kitap tercüme edilmiştir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde XIX.

²⁸⁵ Arsal, *Modern Osmanlı Resminin Sosyolojisi (1839-1924)*, s. 41,42.

²⁸⁶ Ercüment Kuran, “Tanzimat’ın 150. Yılı Münasebetiyle”, *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, s. 85.

²⁸⁷ Ercüment Kuran, “Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Şeriat”, *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, s. 20.

²⁸⁸ Kuran, “Tanzimat’ın 150. Yılı Münasebetiyle”, s. 85.

²⁸⁹ Kuran, “Tanzimat’ın 150. Yılı Münasebetiyle”, s. 86.

²⁹⁰ Ahmed Selim (Zeki Önal), *Dünya İslâma Muhtaç*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 45.

²⁹¹ Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 38.

yüzyılda yeni bir *Tanzimat Aydın* tipi ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken yüz yıllardır hiç değişmeyen medreseler de hayatlarına devam etmiştir. Bu da Osmanlı'daki aydın tipinde bir ikilem yaratmış, yeni-eski çatışmasını arttırmıştır.²⁹²

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: XV. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıl sonuna kadar devam eden süre boyunca Batı ülkeleri karşısında bir üstünlük hissi taşıyan Osmanlı devlet adamı ve aydınları XVII. yüzyıl boyunca Batı'nın büyük bir güç olduğunu anlamaya başlamış, XVIII. yüzyılda Batı'ya teknik ve askeri bakımdan yetiştirme çabaları verilmiş, XIX. yüzyıl da ise Batı gelenekleri, devlet teşkilatı, musikisi, görgü kuralları halka benimsetilmeye çalışılmıştır.²⁹³ Bu Batılılaşma çabaları, yıkılmaya yüz tutmuş imparatorluğun neredeyse hiçbir sorununa çözüm getirmemiştir.²⁹⁴ Tanzimatçılar, eski Osmanlı kuruluşlarını ıslâh etmek yerine onların Batı tarzındaki yenilerini kurmuştur.²⁹⁵ Dolayısıyla yapılan düzenlemeler çoğu kez temelden çok dış görünüşte kalmıştır.²⁹⁶ Fakat Tanzimat'ın Türk çağdaşlaşma tarihindeki etkileri günümüze kadar gelen bir gelişmedir. Türkiye'nin temelinde Tanzimat'ın getirdiği yenilikler vardır. Ülkemizde insan haklarının yerleşmesi ve demokrasinin kurulmasında Tanzimatçı devlet ve fikir adamlarının hizmeti olmuştur.²⁹⁷

1.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti Siyasi Düşünce Akımları

Genel olarak Tanzimat devrinden sonra Osmanlı Devleti yöneticileri ve aydınları devletin kötü gidişini, hatta yıkılmasını önlemek amacıyla çeşitli görüşlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında Osmanlıcılık ve İslâmcılık devlet politikası olarak uygulansa da bu kötü gidişe çözüm getirememiştir. Bu akımlara, II. Meşrutiyet'ten sonrasında bir fikir olup arkasından dernekleşip siyasileşmeye başlayan Türkçülük de dahil olmuştur. Başka bir ifadeyle, Osmanlı idarecileri ve aydınları, Osmanlıcılık (Osmanlı Birliği), İslâmcılık (İslam Birliği) ve Türkçülük (Türk Milliyetçiliği) fikirlerini Osmanlı Devleti'ni ve Müslüman Türk milletinin kurtarılacağını düşünerek ortaya atmışlardır. Bu fikirler kavram olarak birbirinden farklı olsalar da hepsindeki ortak amaç, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve milletin huzur ve refahını

²⁹² Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 40.

²⁹³ Hâtemî, *Türk Aydın Dünü-Bugünü*, s. 22.

²⁹⁴ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 319.

²⁹⁵ Kuran, "Tanzimat'ın 150. Yılı Münasebetiyle", s. 87.

²⁹⁶ Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 42.

²⁹⁷ Kuran, "Tanzimat'ın 150. Yılı Münasebetiyle", s. 88.

sağlamaktır.²⁹⁸ Fakat bu fikirlerin ortaya çıktığı dönem bir buhran dönemi olduğu için bunları kesin hatlarıyla birbirinden ayırmak mümkün değildir.²⁹⁹ Bu fikir akımlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Osmanlıcılık: Osmanlıcılık düşüncesi Tanzimat'tan sonra ileri sürülmüş yarı fikri, yarı siyasi bir harekettir.³⁰⁰ Osmanlıcılık, Batı'ya benzemek isteyen toplumdaki herkesin din ve ırk farkı gözetilmeksizin eşit haklar tanıyarak çok milletli Osmanlı Devleti'ni amaçlamış bir Tanzimat dönemi fikir hareketidir.³⁰¹ Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm etnik grupları içine alan ve onlar üzerinde bir "*Osmanlılık*" duygusu ve bu duyguyla birlikte bir "*Osmanlı Milleti*" ortaya çıkarmak ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya yönelik çaba sarf etmelerini sağlamaya yönelik bir düşünce akımıdır. Bu düşünce akımının savunulmaya başlandığı Tanzimat döneminde, Osmanlı'daki değişik etnik gruplar Batılı devletlerin desteğiyle bağımsızlığa yönelmişlerdir. Buradan hareketle Osmanlıcılık fikrini ileri süren devlet adamlarının amacının Batılı devletlerin neden olduğu iç çekişmeleri yavaşlatmak ve Osmanlı'daki dış baskıları da hafifletmeye çalıştıkları anlaşılabılır.³⁰²

İslamcılık: İslamiyet, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Fakat "*İslamcılık*" akımının amacı ve işlevi çok farklıdır. İslamcılığın tam olarak ne zaman ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Osmanlı'da İslamcılık akımı ilk olarak asıl etkisini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra göstermiştir. İslamcılar, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın gerisinde olduğunu kabul etmişlerdir. İslamcılık Osmanlı'nın çöküşünü engellemenin bir yolu olarak görülmüştür. İslamcılık akımını savunanlar Batı'yı taklit etmeye karşı çıkmışlar, Batı'dan sadece bilim ve teknik alanlarından faydalanılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁰³ Başka bir ifadeyle İslamcılar'ın istediği, kimliğimizi koruyup aynı zamanda da imanımıza, ahlakımıza ve kültürümüze sahip çıkmaktır. Batı'dan ise sadece bilim ve tekniğin

²⁹⁸ İsmail Acar, *Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*, Liva Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 33,34.

²⁹⁹ Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 61.

³⁰⁰ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 16.

³⁰¹ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Ter. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 50.

³⁰² <http://www.sosyalbilge.com/index.php/cumhuriyet-tarihi/270-osmanli-son-donem-fikir-akimlari> (14.05.2012).

³⁰³ Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 63.

alınması yeterlidir.³⁰⁴ Osmanlı Devleti önce kendi birliğinin ve bütünlüğünün sağlanmasının, ülkenin yeniden kalkınmasının ve yükselmesinin daha sonra da tüm İslam dünyasının kurtuluşunun İslamcılık düşüncesiyle mümkün olacağını savunmuştur.³⁰⁵ Yani İslamcıların siyasi düşüncelerinin merkezinde *İslam birliği* fikri bulunmaktadır. İslamcılara göre Müslümanlar gerek düşünce gerek siyaset ve devlet anlayışı çerçevesinde bir birlik oluşturmali, bunu bozmaya ya da engellemeye yönelik her türlü etkeni yok etmeye çalışmalıdırlar.³⁰⁶

Türkçülük: *Millet* ve *milliyetçilik* kavramları Batı’da Fransız İhtilali’nden sonra ortaya çıkmıştır.³⁰⁷ Her ülkede milliyetçilik o toplumun kendine has şartları içerisinde gelişmiş ve bir ülkede aldığı şekil genelde bir başka ülkedekiyle farklılık göstermiştir.³⁰⁸ Türkiye’de ise Ziya Gökalp’in Emile Durkheim’in etkisinde kalarak yapmış olduğu tanım büyük kabul görmüştür. Buna göre bir milletin meydana gelebilmesi için onun, din birliğine, dil birliğine, menfaat birliğine, ırk birliğine, toprak birliğine... dayanması gerekir.³⁰⁹

Her fikir sisteminin belli bir toplum yapısı ve belli bir amacı vardır. Milliyetçiliğe dayanan fikir sistemlerinde, toplumda “*millet*” varlığını esas alınmaktadır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği fikir sistemi de “*Türk Milleti*”ni esas alan bir milliyetçi fikir sistemi ve dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁰ Türk milliyetçiliği, Türk milletin, kendine has kültürel değerlerini koruyarak “*var olmasını*” ve “*var kalmasını*” amaçlayan bir fikir sistemi ve dünya görüşüdür.³¹¹ II. Meşrutiyet’in ilanından Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar “*Türkçülük*” kavramıyla nitelendirilen *Türk Milliyetçiliği*, “*kültür ve mensubiyet duygusunu esas alan*” bir millet anlayışına dayanmaktadır.³¹²

³⁰⁴ Metin Köse, *Yeni Nesil Yeni Toplum*, Tekin Kitabevi, Konya, 1983, s. 59.

³⁰⁵ <http://www.sosyalbilge.com/index.php/cumhuriyet-tarihi/270-osmanli-son-donem-fikir-akimlari> (14.05.2012)

³⁰⁶ Demir vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s. 64.

³⁰⁷ Köse, *Yeni Nesil Yeni Toplum*, s. 50,51.

³⁰⁸ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 9.

³⁰⁹ Köse, *Yeni Nesil Yeni Toplum*, s. 50,51.

³¹⁰ Acar, *Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 9.

³¹¹ Acar, *Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 9.

³¹² Acar, *Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 9.

Türkçülük, Türk milletini hak ettiği konuma yükseltmektir. Bunun için de Ziya Gökalp, Türk toplumunun iyi analiz edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.³¹³ Türkçülüğün görevi, bir yandan Osmanlı halkı içindeki Türk kültürünü arayıp bulmak, diğer yandan da Batı medeniyetinin gerektiği kadarını alarak bunu milli kültüre aşılarmaktır.³¹⁴ Türk milleti, Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Batı medeniyetine girebilirler. Fakat Batı medeniyetine girmeden önce, milli kültürümüzü ortaya çıkarmamız ve ona sahip çıkmamız gerekir. Türk milliyetçilerinin amacı milli kültürümüzü dış güçler karşısında bir varlık olarak ortaya koymak, onu korumak ve geliştirmektir. Türk aydınlarının kendi milleti ile barışması için olduğu kadar dünyadaki eski şahsiyetli yerimizi elde etmemizin de ancak bu sayede mümkün olacağına inanılmaktadır.³¹⁵

2. Pozitivizmin Türkiye'ye Giriş ve Türk Sosyolojisindeki İlk Etkileri

Toplumsal düşüncenin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İlk olarak filozofların felsefi sistemlerinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra toplumların gelişmesiyle birlikte düşünce yapılarında da ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunun sonucunda sosyoloji de kendine yer edinen bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve sosyal bilimler arasındaki yerini almıştır.³¹⁶

Dolayısıyla sosyolojinin, Batı'da XIX. yüzyılda toplum sorun ve açmazlarına çözüm aramak, büyük sarsıntı ve kriz yaratan olayları yönlendirebilmek amacıyla ortaya çıkmış bir bilimdir.³¹⁷ Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi gibi toplumsal olaylar, ulus-devlet modelleri, kentleşme, sanayileşme gibi oluşumlar, Batı'da sosyolojiyi doğuran temel etmenler olmuştur.³¹⁸ Öyle ki, sosyolojinin bir bilim dalı olarak Fransa'da ortaya çıkmasının nedeni, bu toplumun yaşamış olduğu siyasi ve ekonomik dönüşümlerin beraberinde getirmiş olduğu sosyal ve kültürel çalkantılardır. Bu nedenle sosyal alanda

³¹³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 18.

³¹⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 40.

³¹⁵ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 14,15.

³¹⁶ Enver Özkalp (Edit.), *Davranış Bilimlerine Giriş*, 10. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009, s. 25.

³¹⁷ Tuna, "Türk Sosyolojisi'nin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları", s. 29.

³¹⁸ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -I- : Ön Koşullar*, s. 3.

görülen problemlere çözüm arayışı içerisinde olan sosyologlar, “*toplum nasıl kurtulur*” noktasından hareketle, toplumsal yapıyı analiz etmeye çalışmışlardır.³¹⁹

Sosyolojinin bağımsız bir bilim olması yönünde çalışmalar gerçekleştiren Auguste Comte’un düşüncesinde egemen olan “pozitivist sosyoloji” anlayışıdır. Pozitivizm deyince genel olarak pozitif bilimlere (doğa bilimlerine) dayanan metafizik karşıtı felsefe anlaşılır. Fakat bilgi kuramı açısından pozitivizmin felsefeye bağlı bir dal olduğu görülür.³²⁰ Pozitivizm, Fransa’da Auguste Comte tarafından sistematik bir tarzda ifade edildikten sonra, bilim ve felsefe alanında yerini almıştır.³²¹ Auguste Comte, sosyolojiyi, tüm toplumsal olayların temelindeki genel yasaları pozitif yöntemlerle araştırıp ortaya koyan bir bilim olarak tanımlamıştır. Böylece tüm toplumsal olgular sosyolojinin inceleme alanına girmiştir. Başka bir ifadeyle sosyoloji, tüm toplumsal olguları el alan ve sosyal bilimlere kapsayan *evrensel* ve *ansiklopedik* bir karakter haline dönüşmüştür. Auguste Comte sosyolojinin de, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi - doğayı bizim dışımızda ve bizden bağımsız bir gerçeklik olarak kabul etmesi ve buradan hareketle yasalara ulaşması gibi- sosyal olguların ampirik yöntemlerle araştırılıp çeşitli yasalara ulaşabileceğini iddia etmiştir.³²²

Sosyoloji bilimi, Avrupa coğrafyası esas alındığında Fransa’dan hemen sonra kurumsal bir yapıya dönüşme anlamında Türkiye’de de yaygınlaşan ve benimsenen bir bilim dalı olmuştur.³²³ Pozitivist sosyolojinin Türkiye’ye girişi ve yarattığı etkiler Osmanlı’nın son dönemindeki modernleşme hareketleriyle başlamaktadır. Zaten pozitivizmin Türkiye’ye giriş sürecini ve dolayısıyla ilk etkilerini Osmanlı-Türk modernleşmesinden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir.³²⁴ Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemidir ve imparatorluk hızlı bir çöküş süreci yaşamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu çöküş sürecinin durdurulup tekrar eski gücüne döndürülebileceği inancı, Auguste Comte’un pozitif

³¹⁹ Tuna, “Türk Sosyolojisi’nin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, s. 29.

³²⁰ H. Ziya Ülken, *Seçme Eserleri -1- : Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. VII.

³²¹ Ülken, *Seçme Eserleri -1- : Ziya Gökalp*, s. VII.

³²² Özlem, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, s. 58.

³²³ Köksal Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ Ya Da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2002, s. 184.

³²⁴ Enes Kabakçı, “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 56.

sosyolojisinde görülmüştür. Bu inancın etkisiyle Türkiye’deki ilk sosyoloji çalışmaları pozitivist bir kimlikle şekillenmiştir.³²⁵ Buna ek olarak pozitivism, toplumu modernleştirmek/Batılılaştırmak amacıyla araçsallaştırılmıştır.³²⁶ Başka bir ifadeyle pozitivism, Osmanlı’nın içinde bulunduğu kriz ortamından kurtuluşunda ve daha sonraki süreçte Türk toplumunun şekillenmesinde bir aracı unsur olarak kabul edilmiştir.

Pozitivism, tarihi açıdan ülkemize giren ilk *Batılı ideoloji* olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı toplumunun Batı’ya açıldığı dönemde Batı’da pozitivism ile bilimin aynı anlamda kullanılmasından dolayı Osmanlı için Batı’ya açılmak pozitivismle açılmakla eşdeğer olarak görülmüştür. Bu noktadan hareketle ülkemizde önce modern sonra pozitivist olunmaz; tam tersine önce pozitivist sonra modern, Batılı olunur. Çünkü pozitivism gelenekten kopmanın en etkili aracıdır. Tanzimat ile birlikte Batı’ya ilk açılan Osmanlı aydınlarının kendi toplumlarındaki geleneklere pozitivist bilim ideolojisi ile karşı çıktıkları görülmektedir.³²⁷ Bu bağlamda bilim, teknik ve anayasal rejim, Batı ile rekabet edebilmek, ona karşı direnebilmek, imparatorluğun bütünlüğünü sağlayabilmek ve genel manada modernleşebilmek gibi amaçlar doğrultusunda Osmanlı aydınlarının çözüm arayışı içerisinde oldukları görülmektedir. Özellikle eğitim amaçlı olarak yurtdışına giden ve Batılılaşma faaliyetlerinin doruk noktasına ulaşmasında etkili olan “*Jön Türkler*”, aynı zamanda pozitivismin Türkiye’de yaygınlaşmasına ve sistematik bir hale dönüşmesine çeşitli katkılarda bulunmuşlardır.³²⁸

Jön Türkler arasında pozitivism ve bilim, toplumu denetim altında tutmaya yarayan birer araç olarak düşünülmüştür. Asıl üzerinde durulması gereken nokta, bilimsel bir metottan hareketle toplumu yeniden inşa edebilmektir.³²⁹ Bu noktada Jön Türklerin pozitivismle yönelmeleri ve bu düşünceyi algılama biçimleri Osmanlı’nın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarla yakından ilgilidir. Dolayısıyla pozitivismin Osmanlı’yı kurtarmada bir araç olarak görülmesi ve Osmanlı toplum

³²⁵ Koşar Hız-Zafer Durdu, “Türkiye’de Sosyolojinin Kimliği”, *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 12-13, 2004, s. 2-9.

³²⁶ Kabakcı, “Pozitivismin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 41.

³²⁷ Arslan, *Epistemik Cemaat*, s. XXXII, XXXIII.

³²⁸ Kabakcı, “Pozitivismin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 45.

³²⁹ Şerif Mardin, “ “Kontrol Felsefesi” ve Geleceğimiz”, *Makaleler 2: Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133.

yapısının yeniden şekillendirilmesi düşünceleri bu dönemden itibaren kendisine yayılma imkânı bulmuştur.³³⁰ Bunların gerçekleştirilmesinde ise izlenen süreç, politika merkezli olmuştur.³³¹ Yani Batı'dan farklı olarak Osmanlı bürokrasisi, toplumsal yapının dizaynını üsten alta doğru şekillendirmiştir.

Pozitivist sosyolojinin Türkiye coğrafyasında ve Türk sosyolojisinin kuruluş sürecine girişindeki yaptığı etkiler, Tanzimat dönemiyle birlikte giderek yaygınlaşan Batı'ya büyük hayranlık duyan çeşitli dernekler, dergiler, kurumlar; Batı'dan tercüme edilen çeşitli eserler; Batı'dan getirilen çeşitli uzman eğitimciler; Batı'ya eğitim amaçlı gönderilen öğrenciler... kanalı ile olmuştur.

2.1. Pozitivizmin Türkiye'ye Giriş Sürecinde Rol Oynayan Faktörler

Dernekler: Pozitivist sosyolojinin Türkiye'ye girişini sağlamak amacıyla kurulan özel bir kuruluş bulunmamaktadır. Ancak Batı eksenli bazı kuruluşların üyeleri arasında pozitivistlerle ilişki kuran ya da kendisi doğrudan pozitivist bir kimliğe sahip aydınların yer aldığı derneklerin varlığı göz ardı edilmemelidir. Bunlara örnek olarak “Yeni Osmanlılar Cemiyeti/Jön Türkler” ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti” verilebilir.³³²

İttihat ve Terakki Cemiyeti “İttihad-ı Osmanî” adı altında askeri tıp okulu dört öğrencinin çabalarıyla 21 Mayıs 1889'da kurulmuştur. Bunlar; İbrahim Temo, Mehmet Reşid, Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'dir.³³³ Cemiyetin doktor olarak yetiştirdiği bu öğrenciler gittikleri her yerde cemiyetin amaçlarını anlatarak çevrelerindeki gençleri kendilerine çekmek istemişlerdir. Ziya Gökalp'in bu cemiyete girmesinde de cemiyetin kurucularından Abdullah Cevdet'in etkisi olmuştur.³³⁴ Jön Türklerin bir kısmını içinde barındıran İttihat ve Terakki, pozitivistin Türkiye'ye girişinde önemli bir rol oynamıştır. Türk pozitivist olan Ahmet Rıza'nın bu cemiyetin başkanı olması bunun en açık örneklerindendir.³³⁵

Kurumlar: Osmanlı'nın son dönemlerinde pozitivistin Türkiye'ye tanıtılmasında bir diğer aracı unsur ise çeşitli basın-yayın kuruluşlarıdır. Bunlar arasında

³³⁰ Kabakcı, “Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 45.

³³¹ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi - I - : Ön Koşullar*, s. 9,10.

³³² Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 166.

³³³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 168.

³³⁴ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 170.

³³⁵ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 168.

Tercüme Odası'nın etkisi oldukça çoktur. Bu kuruluş aracılığıyla çeşitli yabancı dil öğrenen Türk aydını yetiştirilmiştir. Bu aydınlar, özellikle Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve fikir hareketlerini tanıma fırsatını bulmuşlardır.³³⁶

Dergiler: Pozitivizmin Türkiye'ye tanıtılmasında etkili olan etmenlerden birisi de bu dönemde çıkarılan çeşitli dergilerdir. Bu dergilerin yaymaya çalıştıkları çeşitli görüş ve düşünceler Türkiye'deki düşünürlerin pozitivizmle tanışmasında aracı birer rol üstlenmişlerdir. Bu nedenle bu dergiler pozitivizme yer veren ilk dergiler olarak kabul edilmektedir. Bu dergiler arasında *Servet-i Fünûn* (1891-1942), *Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* (1908-1910) ve *İçtimaiyat Mecmuası* (1917-)’dir.³³⁷

Yukarıda adı geçen dergilerden *Ulûm-i İçtimaiye Dergisi*'nin kuruluş amacı, Avrupa'daki meydana gelen gelişmelerin, özellikle Auguste Comte ve Frederic Le Play'in düşüncelerini ve eserlerini Türkiye'ye aktarma çabasıdır. Ayrıca Ahmet Şuayip, Rıza Tevfik, Salih Zeki gibi isimlerin yer aldığı bu dergi, Auguste Comte ve Le Play'in görüşlerinden hareketle pozitivizmi Türkiye'ye tanıtmaktadır.³³⁸

İçtimaiyat Mecmuası ise Ziya Gökalp'in ve Necmeddin Sadık'ın önderliğinde Emile Durkheim sosyolojisinin etkisi altında oldukça kökleşmiş bir hareketin meyvesidir. Derginin çıkarılış amacı ilk sayısında şu şekilde açıklanmıştır: “Son zamanlarda memleketimizde içtimai ilimler pek ziyade rağbete mazhar olmuşlardır. Bilhassa içtimaiyat bütün münevver zihinleri az çok iştigal etmektedir. İntikal devresinde bulunan ve –her yerde söylendiği gibi- içtimai bir buhran geçiren bir memlekette herkesi en ziyade düşündüren mesele tabiidir ki, mevcut içtimai müesseselerden hangisinin tabii ve hangisinin marazi olduğunu anlamak ve lazım gelenlerin ıslah ve tadili çaresini aramaktır... *İçtimaiyat Mecmuası* daha mütevazi olacak ve ilm-i içtimaiyatı memleketin münevver sınıfı, âlî ve tâlî mektepler talebesi ve bilimum muallimleri arasında neşretmek ve milletin düşünmek, okumak, öğrenmek isteyen bütün münevver kısmını asıl içtimaiyat ile ülfet ettirerek gazeteci ve romanı

³³⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009, s. 199.

³³⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 175.

³³⁸ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 180.

*içtimaiyattan kurtarmak gibi belki daha mütevazî fakat her hâlde daha müsmir bir gaye takib edecektir”.*³³⁹

Türk düşünürlerinin sosyolojiye karşı ilgili oldukları bilinmektedir ve bu ilgede, özellikle II. Meşrutiyet döneminde ciddi miktarda bir artış olmuştur.³⁴⁰ Meşrutiyetin ilanında itibaren Türkiye’de felsefeye duyulan ilgiden daha çok sosyal bilimler alanına ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bunun açık göstergesi olarak Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi etrafında dönemin belli başlı aydınlarının toplanması gösterilebilir. Arkasından Selanik’te *Genç Kalemler* dergisinde Ziya Gökalp ve arkadaşları; İstanbul’da da ondan tamamen ayrı olarak Sabahattin ve arkadaşları sosyolojinin Türkiye’deki yönünü belirlemeye çalışmışlardır. Ziya Gökalp’in daha sonra İstanbul’a gelmesi ve 1915’te de Darülfünun’da Sosyoloji Kürsüsü’nü kurmasıyla birlikte pozitivist sosyoloji güçlü bir şekilde zihinlere yerleşmeye başlamıştır.³⁴¹

Çeviriler: Türkiye’nin gerek edebi gerekse fikir hayatındaki yeniliklerin, gelişmelerin kaynağı Fransa olarak kabul edilirse bundaki en büyük rol, yapılan çevirilere aittir. Pozitivizm felsefeye yer veren eserler, pozitivizmin etkisinde kalan çok sayıda edebi eserin çevirisi yapılmıştır.³⁴² Ayrıca Türkiye’de felsefi düşüncenin gelişmediği göz önüne alınırsa, pozitivizmin Türkiye’ye girişinde çevirilerin, dolayısıyla edebi çalışmaların katkısının fazla olduğu görülmektedir.³⁴³

2.2. Pozitivist Düşüncenin Türkiye’ye Girişine Katkı Sağlayan Önemli İsimler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde pozitivizmin pek çok ülkede yaygın kabul gördüğü bilinmekle birlikte yine bu dönemde bazı ülkelerin edebiyat, fikir, sanat ve siyasi hayatında pozitivist etkiler göze çarpmaktadır. Osmanlı da şüphesiz bu etkileri yaşayan ülkelerden birisidir. Bu nedenden dolayı Osmanlı aydınlarında az ya da çok olmak kaydıyla pozitivizmin etkileri görülmektedir. Dolayısıyla bu kısımda pozitivizm ile doğrudan ilgilenen ve pozitivizmin

³³⁹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 181.

³⁴⁰ Ünver Günay, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, s. 14.

³⁴¹ H. Ziya Ülken, *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 51.

³⁴² Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 163.

³⁴³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 165.

kurucularından etkilenen ve bunları Türkiye’de de yaymaya çalışan aydınların pozitivismle ilgili görüşlerine kısaca yer verilecektir.³⁴⁴ Çünkü bunların hepsinin araştırılması bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Pozitivizmin Türkiye’ye girişi doğrudan felsefi bir kanalla olmamıştır. Bu giriş, özellikle edebiyat akımları, o dönemde okullarda okutulan pozitif bilim dersleri, ülkemizde Fransızca eğitim veren yabancı okullar, Avrupa’ya gönderilen öğrenciler ve Avrupa’dan ülkemize gelen yabancı uzmanlar aracılığıyla olmuştur. Bundan dolayı pozitivismin Türkiye’ye girişi ile ilgili kesin bir tarih vermek de doğru değildir.³⁴⁵ Auguste Comte ile başlayan, Emile Durkheim ile devam eden pozitivist sosyoloji geleneği, Türkiye’de Gökalp tarafından kurumsallaştırılmıştır. Ancak daha öncede belirtildiği üzere, Türkiye’de pozitivismi ve özellikle sosyolojik düşünceyi tümüyle Ziya Gökalp’le başlatmak doğru değildir.³⁴⁶ Ancak Tanzimat sonrası pek çok düşünürümüzün az ya da çok pozitivismin etkisi altında kalmış olduğunu belirtebiliriz. Pozitivizmin etkileri görülen aydınlarımız arasında; Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Salih Zeki, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Filibeli Hilmi, Satı Bey, Bedii Nuri, Prens Sabahattin, Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Şuayip gibi isimler sayılabilir.³⁴⁷

Türk sosyoloji tarihinin ilk dönemlerinde yer alan tartışma konuları -sonraki dönemlerde meydana gelecek tartışmaları ve farklı sosyolojik görüşleri de etkileyecek biçimde- daha çok Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin etrafında görülmektedir.³⁴⁸ Gerek Ziya Gökalp ve gerekse Prens Sabahattin çizgisi pozitivist bir sosyoloji bilimi oluşturma çabasıdır. Bunu başarmak için kullandıkları yöntemler her zaman olmasa da birbirinden çeşitli farklılıklar gösterir. Emile Durkheim çizgisinden gelen Ziya Gökalp daha çok *tarihe* yönelirken, Le Play çizgisinden gelen Prens Sabahattin daha çok *monografilere* ve *anketlere* ağırlık vermiştir.³⁴⁹

³⁴⁴ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 182.

³⁴⁵ Barry Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, Çev. Hüsamettin Arslan, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s. 9; Murtaza Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 214; Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 163.

³⁴⁶ İsmail Doğan, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, 10. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 47.

³⁴⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 183; Kızılçelik, *Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı*, s. 10.

³⁴⁸ Yücel Bulut, “Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2005, s. 96.

³⁴⁹ Bulut, “Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp”, s. 96.

Bu noktada, pozitivistizmin Türkiye'ye giriş sürecinde önemli rol oynayan aktörlerin görüşlerine kısaca temas etmeye çalışalım:

Beşir Fuat (1852-1887): Osmanlı'da Tanzimat'tan itibaren aydınlar arasında Batılı düşünürler ve onların felsefî görüşleri tarafından şekillenen bir sosyoloji anlayışı görülmektedir. Pozitivistizmin entelektüel boyutu, 1870'lerden itibaren Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Pozitivistizme ilk ilgi duyan isim olarak Beşir Fuat gösterilebilir.³⁵⁰

Beşir Fuat, Batılı bilim ve fikir dünyasının pek çok bilim adamını, filozofunu, edebiyatçısını Türkiye'ye tanıtmıştır. Bunlardan en önemlisi pozitivistizm ve natüralizm gibi Batı'da XIX. yüzyılda büyük etki yapan ve yaygın kabul gören felsefî ve edebî akımlarla Osmanlı aydınları ilk defa onun yazıları aracılığıyla karşılaşma imkânı bulmuştur.³⁵¹ Beşir Fuat, daha çok edebiyat alanında yer alan düşünürleri etkilemiş ve onların önemli eserler vermesine katkı sağlamıştır.³⁵²

Beşir Fuat'ın edebiyattaki etkilerinin yanında pozitivist ve materyalist görüşleri de çeşitli düşünürler üzerinde etki etmiştir. Bunlar arasında ilk etkilenen isim İttihat ve Terakki'nin kurucularından Abdullah Cevdet olmuştur.³⁵³ Beşir Fuat, Abdullah Cevdet gibi daha birçok takipçisini etkilemiştir. Bu takipçileri bazen tamamen, bazen de kısmen hayatlarının bir döneminde pozitivist eğilimler göstermişlerdir. Bunlar arasında Ahmet Rıza, Salih Zeki, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayip, Subhi Ethem, Ethem Necdet, Celal Nuri, Ziya Gökalp gibi isimler yer almaktadır.³⁵⁴ Beşir Fuat'ın pozitivistizmin edebiyata uygulanan şekli olan realizmi kabul etmesi ve onu savunduğu görülse de bu durum onun pozitivist bir kimliğe sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.³⁵⁵ Dolayısıyla onun pozitivistizmin Türkiye'de yayılmasındaki rolü küçümsenemez.³⁵⁶

³⁵⁰ Kabakçı, "Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi", s. 44.

³⁵¹ Orhan Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 181.

³⁵² Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, s. 181.

³⁵³ Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, s. 199.

³⁵⁴ Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, s. 200.

³⁵⁵ Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 187.

³⁵⁶ Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 194.

Beşir Fuat’a göre pozitif bilimlerden başka bilim yoktur. Bu durum onun pozitivist bilim anlayışına bağlılığını göstermektedir.³⁵⁷ Beşir Fuat’ın pozitivist düşüncelerinde Auguste Comte ve Herbert Spencer’ı rehber edinmiştir.³⁵⁸ Yeri geldikçe Auguste Comte’un eserlerinin okunması gerektiğini söylemekle birlikte onun pek çok yazısında Auguste Comte’un eserlerini okuduğu anlaşılmakla birlikte bu yazılarında Auguste Comte’un eserlerinin adına yer vermediği de görülmektedir.³⁵⁹ Bunun yanında Beşir Fuat, pozitivist düşünürler üzerinde detaylı bir araştırma yapmamıştır.³⁶⁰ O, pozitivismi bütünden ziyade kısmen algılamış; Auguste Comte’un düşüncelerinin felsefi, siyasi ve dini içeriği yerine doğa bilimleri ile ilgili olan yanlarıyla ilgilenmiştir.³⁶¹

Beşir Fuat, gerçeğin sadece deneyden ibaret olduğunu, gözleme ve deneye dayanmayan şeylerin ise hayalden öte bir anlam ifade etmediğini ileri sürmektedir.³⁶² Şüphesiz onun bu düşüncesi pozitivist bilim anlayışına sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Bu görüşlerinden dolayı Beşir Fuat, Türkiye’de ilk kez pozitivism ve pozitivismın edebiyattaki yansıması olan natüralizme ve realizme yer vermesi ve bunları kabul etmesi nedeniyle ilk Türk pozitivist unvanını almıştır.³⁶³ Dolayısıyla Türkiye’de pozitivist sosyolojinin temelinde Beşir Fuat’a yer verilmesi pek de yanlış olmaz. Kendisinden sonra gelen düşünürleri de etkilemiş olması onun bu alanda ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Ahmet Rıza (1858-1930): Ahmet Rıza da pozitivist düşünceyi savunan Osmanlı aydınları arasında yer almaktadır. Ahmet Rıza, Auguste Comte’un düşüncelerini savunarak pozitivismın Türkiye’deki temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Ahmet Rıza, Auguste Comte ve Saint Simon gibi düşünürleri rehber edinilmesinin bir gerekçesi olduğunu söylemektedir. Bu gerekçe ise yeryüzünde “şey”lerin, maddi varlıkların

³⁵⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 184.

³⁵⁸ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 190.

³⁵⁹ Okay, *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, s. 49.

³⁶⁰ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 297.

³⁶¹ Kabakçı, “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 44.

³⁶² Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 187.

³⁶³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 194.

birbirlerine objektif doğa kanunlarıyla bağlı olmalarıdır. Bu nedenle her şeyden önce bu kanunların iyi anlaşılması gerekmektedir.³⁶⁴

Auguste Comte'a göre gelişme, ancak toplumun sosyal gelişme evresini karşılayan düzen şekli yerleştikten sonra meydana gelebilir. Ahmet Rıza'nın, Osmanlı toplumunu güçlendirmek, kurumlarını düzenlemek, devleti dağınıklıktan kurtarmak gibi düşüncelerinin temeli Auguste Comte'un görüşlerine dayanmaktadır.³⁶⁵ Auguste Comte'un pozitivistizminden o kadar çok etkilenmiştir ki, onun fikirlerinin Türkiye'deki öncüsü olarak görülmüştür.³⁶⁶ Fakat Auguste Comte'tan aldığı görüşleri dinimize aykırı olması nedeniyle birçok çevre tarafından eleştiriye maruz bırakılmış ve bu nedenle o, savunduğu düşünceleri yayma fırsatını elde edememiştir. Kendisi Jön Türk gibi göstererek çevre edinmeye çalışmıştır. Bunu yapmasındaki amaç ise Auguste Comte'un pozitivistizmini sürdürebilmektir.³⁶⁷ Ona göre pozitivistizm toplumda kurulan bir meslek, bir ideolojidir; Türk toplumu ise bundan bir şey anlamayacak, onlar için bir anlam ifade etmeyecektir.³⁶⁸

Ahmet Rıza, Osmanlı'nın gerilemesinin arkasındaki nedenleri incelemiş ve devletin bu gerilemeden kurtulması yolunda bilimsel bir tutum sergilemiştir.³⁶⁹ Ahmet Rıza, devletin gerilemeden kurtuluşunun sadece pozitif bilimlerde olduğunu ileri sürmüştür ve bu da onun pozitivistizmin etkisi altında kaldığını göstermektedir.³⁷⁰ Ahmet Rıza daha çok ele aldığı konuları pozitivist bir bakış açısıyla sunma çabasıdadır. Bu nedenle pozitivistizmi yeniden yorumlamış ve bunu toplumsal değerlere uyarlamaya çalışmıştır.³⁷¹

II. Abdülhamit döneminde çıkardığı “Mechveret” (Meşveret) adlı derginin başlığında Auguste Comte'un “*Ordre et Progres*” (İntizam/Nizam ve Terakki) sözlerini ve pozitivistlerin takvimini kullanması nedeni bahane edilerek dinsizlikle

³⁶⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 184-185.

³⁶⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 187.

³⁶⁶ Süleyman A. Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 7.

³⁶⁷ İbrahim Temo-Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, Edit. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 113; Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 202,203.

³⁶⁸ Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 72.

³⁶⁹ Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 10.

³⁷⁰ Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 207.

³⁷¹ Kabakcı, “Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 47,48.

suçlanmıştır.³⁷² Ayrıca o, Paris’te kaldığı sürede pozitivistler çevresine girmiştir. II. Abdülhamit dönemi için bu *dinsizlik, sosyalistlik* gibi bir şey olarak görüldüğünden bu görüşlerinden pek rahat bir biçimde bahsedememiştir.³⁷³ Arif Bey Oğlu’nun yazdığı bir mektupta (Cenevre, 27 Haziran 96), “... *Ahmet Rıza Bey, ben dinsizim dermiş. Haşa o adam dinsiz değildir. Çünkü din, iman demek, bir şeye inanmaktır. Zaten iman inanmaktır. O halde Ahmet Rıza da Auguste Comte’un mesleğine inanmış, demek ki imanı var...*” diye bahsetmektedir.³⁷⁴

Ahmet Rıza, hemen hemen her fırsatta Auguste Comte’un pozitivism akımına bağlı olduğunu söylemiş³⁷⁵ ve amacının “*dürüst bir yönetim kurularak eğitimin ve müspet bilimlerin gelişmesini, yayılmasını sağlamak...*” olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ Bu amaç doğrultusunda İstanbul’da pozitivizmin sembolü olan “*Ordre et Progres*” isminde dernek kurmak istese de buna izin verilmemiştir. *Ordre* yerine *Union* kelimesi konularak derneğin adı “*Union et Progres*” (İttihat ve Terakki) olarak kabul edilmiştir. Türk siyasi tarihinde önemli bir rol oynayan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* bu şekilde doğmuştur.³⁷⁷

Ahmet Rıza, doğrudan pozitivismi konu edinen çalışmalar yapmamıştır. Buna karşın onun pozitivismle bağlılığı hemen hemen bütün eserlerinde görülmektedir.³⁷⁸ Bilimsel çalışmalara ilgi duyduğunu dile getirmesi ve kendisine rehber olarak da Auguste Comte’un yanında bir yandan da Pierre Laffitte’yi göstermesi çalışmalarının pozitivist bir niteliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır.³⁷⁹

Ahmet Rıza’dan bahsedilirken onun “*müspetçi, isbatiyeci, pozitivist*” olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu nitelendirmeler onun Auguste Comte’un bir öğrencisi olarak görülmesine neden olmuştur. Fakat Ahmet Rıza, Auguste Comte’un sosyolojik teorilerinin, düşüncelerinin pek çoğunu tam manasıyla kavrayamamış ve ele alıp

³⁷² Temo-Rıza, *Biz İttihatçılar*, s. 289.

³⁷³ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 394.

³⁷⁴ Temo-Rıza, *Biz İttihatçılar*, s. 114.

³⁷⁵ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 132.

³⁷⁶ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 396.

³⁷⁷ Korlaelçi, *Positivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 170,171.

³⁷⁸ Korlaelçi, *Positivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 199.

³⁷⁹ Korlaelçi, *Positivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 207.

incelememiştir.³⁸⁰ Bu nedenle Le Play'ın Prens Sabahattin üzerindeki ya da Emile Durkheim'ın Ziya Gökalp üzerindeki derin etkileri Auguste Comte'un Ahmet Rıza üzerinde bıraktığı etkilerde görülmemektedir.³⁸¹

Salih Zeki (1864-1921): Salih Zeki, pozitif bilimlerin Türkiye'de yayılmasında en fazla çaba sarf eden düşünürler arasında yer almaktadır.³⁸² Ahmet Rıza gibi Salih Zeki de Auguste Comte'un görüşlerine geniş yer vermiştir. Salih Zeki, "*Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye*" dergisinde Auguste Comte'un felsefesi ve bilimler sınıflaması hakkında geniş bilgi vermiştir.³⁸³ Salih Zeki'ye göre Auguste Comte'un bilimler sınıflamasının ve bilimsel araştırmada takip edilmesi gereken yöntemin kaynağı matematiğe dayanmaktadır.³⁸⁴

Salih Zeki, Auguste Comte'un "*Üç Hal Kanunu*"nu ele almış ve bunları "*hâl-i mevzu*"(etat fictit), "*hâl-i mücerred*"(etat abstrait), "*hâl-i müsbet*"(etat positif) olarak nitelendirmiştir. Ona göre Auguste Comte bu üç hal kanununu insan düşüncesinin bir evrimleşme kanunu olarak kabul etmiştir. Salih Zeki'ye göre bu üç hâl, olayların açıklanması için birbirinden farklı üç çeşit felsefenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar da "*felsefe-i mevzua, felsefe-i mücerred, felsefe-i müsbet*"tir. Birincisi, insan zekasının ulaştığı en son noktadır. İkincisi ise birinciden üçüncüye geçişte aracı bir rol oynamaktadır. Üçüncüsü ise gerek insan düşüncesinin, gerek toplumların geldiği son hali ifade eder.³⁸⁵

Salih Zeki, pozitif felsefenin tamamlanması için determinist sosyolojinin kurulması gerektiğini ileri sürmüştü ve bu düşüncesinin kaynağını da yine Auguste Comte'dan almıştır. Ona göre Auguste Comte, *Müsbet Felsefe Dersleri* adlı eserini her bilim için ayrı bir ders vermek yerine çeşitli bilim dallarının her birinin felsefe ile olan ilişkisini göstermek amacıyla yazmıştır. Dolayısıyla bilimlerin birbirini izleyerek pozitif hale ulaştıklarını göstermek için bunları sınıflandırmak bir gereklilik arz etmektedir.³⁸⁶

³⁸⁰ Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 61.

³⁸¹ Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 59,60.

³⁸² Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 220.

³⁸³ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 221.

³⁸⁴ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 221.

³⁸⁵ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 221.

³⁸⁶ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 222.

Salih Zeki, pozitivistizmin etkisinde kalarak onun ateşli bir taraftarlığını yapmak yerine sadece Auguste Comte'un felsefesini tanıtmaya çalışmıştır. Bunun için de Auguste Comte'un Müsbet Felsefe Dersleri adlı eserini ele almayı yeterli görmüştür.³⁸⁷ Dolayısıyla Salih Zeki de tıpkı Ahmet Rıza gibi bu alanda tutunamayan isimler arasında yer almaktadır.³⁸⁸ Çünkü Auguste Comte'un sadece felsefi yönünü ele almak onu gerçek manada anlamak ve de anlatmak için yeterli olmayacağı gibi pozitivistizmin ne'liğini ve niteliğini açıklamak için de yeterli olmayacaktır.

Abdullah Cevdet (1869-1932): İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında ve pozitivistizmin Türkiye'ye girişinde önemli rol oynayan isimlerden birisi de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet'in düşünceleri daha çok Batılılaşma fikrine dayanmaktadır. Ona göre Batı, bilimde, sanatta ve ilerlemede ön sırada yer almaktadır. Ona göre Avrupa'ya karşı bir düşmanlık beslemek, bu değerlere karşı bir düşmanlık beslemeyle aynı anlama gelmekte ve bu da Türk toplumuna zarar vermektedir.³⁸⁹ Dolayısıyla Abdullah Cevdet, Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasıyla Batılılaşmanın tam anlamıyla mümkün olmayacağını ileri sürmüş ve bunların yanında Batı'nın örf, adet, gelenek ve göreneklerinin de alınması gerektiğini ileri sürmüştür.³⁹⁰ Bu da onun Batılılaşma düşüncesinin Türk toplum hayatı için yaşamsal bir öneminin olduğunu göstermektedir.³⁹¹

Abdullah Cevdet'e göre Türkiye'nin geri kalmışlığının nedeni, Asyalı zihniyete ve yozlaşan geleneklere sahip oluşudur. Bunun en büyük nedeni ise Batı'nın üstünlüğünün görmezden gelinmesi ve bu durumu Türk toplumunun kabullenmek istememesidir. Ayrıca Türkiye'nin laik devlet anlayışına sahip olmayışı ve dinin baskıcı tutumu ona göre devleti geride bırakan, bırakmaya da devam edecek bir güç sistemi olarak görülmektedir.³⁹² Abdullah Cevdet, din olgusuna yaklaşımı ile diğer pozitivist Osmanlı aydınlarından ayrılmakta ve dine kendi düşünce sisteminde merkezi bir yer

³⁸⁷ Korlaelçi, *Pozitivistizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 224.

³⁸⁸ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 255,256.

³⁸⁹ Ramazan Uçar, "Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, No: 10, s. 9,10.

³⁹⁰ Uçar, "Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı", s. 11.

³⁹¹ Uçar, "Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı", s. 26.

³⁹² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 412.

vermektedir.³⁹³ Abdullah Cevdet, mekanik bir biçimde dinin tamamen anlamsızlaştığını ve yerini pozitivistliğe bıraktığı düşüncesinde değildir. O, “*ilim havasın dinidir, din avamın ilmidir*” ifadesiyle toplumsal değişim için din ile bilimi uzlaştırmaya çalışmış ve din ile bilimin yerini belirlemek istemiştir.³⁹⁴

Abdullah Cevdet, her ne kadar din ile bilimi birbirinden ayırsa da onun asıl amacı, Türk toplumunun çağdaşlaşmasına katkı sağlamak ve bunun için de pozitif bilimlere gereken önemi vermektir.

Rıza Tevfik (1869-1949): Pozitivizmin Türkiye’deki bir diğer temsilcisi Rıza Tevfik’tir. Rıza Tevfik, kendisine rehber olarak Herbert Spencer’ı ve John Stuart Mill’i seçmiştir.³⁹⁵ O, hemen hemen her fırsatta Herbert Spencer’ın ve John Stuart Mill’in düşüncelerini ifade etme çabasıdadır ve bunların savunuculuğunu yapmakla birlikte bu düşünceleri kendi felsefesinin de temeline koymaktadır.³⁹⁶ Dolayısıyla Rıza Tevfik’i İngiliz pozitivistizminin Türkiye’deki temsilcisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Ahmet Şuayip (1876-1910): Ahmet Şuayip, pozitivistizmin Türkiye’de düzenli bir biçimde tanıtılmasında rol oynayan ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Pozitivizmi daha çok felsefi, edebi ve tarihi yönleriyle Türkiye’ye tanıtmaya çalışmış olmuştur.³⁹⁷

Ahmet Şuayip, pozitivistizmden hareketle sosyoloji ile felsefenin birbirinden ayrılamayacağını söylemiş ve bütün felsefi problemlerin kaynağında toplumsal problemlerin olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insan hayatı ile toplum hayatı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. İnsan hayatını belirleyen kanunlar toplum içerisinde şekillenmektedir. Bu düşüncesi onu sosyolojinin tüm bilimlerin merkezine koymasına neden olmuştur.³⁹⁸

Ahmet Şuayip’e göre pozitivistizm, insan düşüncesinin evrim geçirmiş bir şeklidir. Auguste Comte’un kurmuş olduğu bu evrim yapısı XIX. yüzyıla damgasını vurmuş; hemen hemen her düşüncenin temelinde pozitivistliğe yer verilmiştir. Dolayısıyla

³⁹³ Seyit Battal Uğurlu-Macit Balık, “Sessiz Ev’in Hayaleti: Gündük Bir Aydınlanma Projesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/8, p. 2313.

³⁹⁴ Uğurlu-Balık, “Sessiz Ev’in Hayaleti: Gündük Bir Aydınlanma Projesi”, p. 2314.

³⁹⁵ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 231.

³⁹⁶ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 231.

³⁹⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 273.

³⁹⁸ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 162.

pozitivizm, bu dönemde gerek bilime, gerekse insan düşüncesine bir hayli katkı sağlamıştır.³⁹⁹

Auguste Comte'un etkisi altında kalan Ahmet Şuayip'e göre iki tür düşünce şekli mevcuttur. Birincisi kuramsal yani spekülâtif; ikincisi ise maddi ve pozitiftir. İlkinde düşünceye, hayal gücüne büyük önem verildiği görülmektedir; diğesinde de düşünceden, hayal gücünden çok deneye ve gözleme büyük önem verilir. Dolayısıyla bir gerçeğin doğruluğu onun olaylara uygulanmasından sonra kabul edilebilir.⁴⁰⁰

Ahmet Şuayip, Auguste Comte'un bilimler sınıflamasında matematikten başlayarak sosyolojiye doğru gelmesi yerine sosyolojiden hareketle matematiğe ulaşmıştır.⁴⁰¹ Ahmet Şuayip, Auguste Comte'un çoğu görüşünü ele alarak açıklama çabası içerisine girmiştir. Fakat Auguste Comte'un din hakkındaki görüşlerine pek yer verme girişiminde bulunmamıştır. Auguste Comte'un Tanrıyı reddederek O'nun yerine insanlığı koyma girişiminden pek söz etmemiştir.

Prens Sabahattin (1878-1948): Türkiye'de pozitivist sosyolojinin ortaya çıkmasında iki ekolün etkisi olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi Emile Durkheim Ekolü; diğeri ise Frederic Le Play Ekolü'dür. Emile Durkheim'ın Türkiye'de en büyük temsilcisi Ziya Gökalp'tir. Prens Sabahattin ise Le Play'ın Türkiye'deki en büyük temsilcisi olma rolünü üstlenmiştir.⁴⁰²

Prens Sabahattin'in yaşamış olduğu dönem, Türk toplumunda önemli gelişmelerin görüldüğü döneme karşılık gelmektedir.⁴⁰³ O, hayatı boyunca Türkiye'nin kurtuluşu için çalışmış, bu çalışmalarını bilimsel bir temele oturtma çabası içerisine girmiştir.⁴⁰⁴ Bu çalışmalarını "*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzâhlar*" adlı eserinde toplamıştır. Prens Sabahattin, Türk toplumunun içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bunların bir kısmı kabul edilirken bir kısmına da karşı çıkmıştır. O, bu konu hakkında genel olarak şunu söylemiştir: "*İçtimai hastalığımızın ilmi bir teşhisi yapılmadıkça da ıslahat hakkında dermeyeran edilecek*

³⁹⁹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 262.

⁴⁰⁰ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 263.

⁴⁰¹ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 265.

⁴⁰² Oya Okan, "Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1, 1989, s. 97.

⁴⁰³ Okan, "Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin", s. 97.

⁴⁰⁴ Okan, "Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin", s. 100.

*efkârın cümlesi bu sakim, mugfil ve mühlik nokta-i nazarları çoğaltacak ve bunları takip eden ricâi veya fırak-ı siyasiye -en büyük bir hüsn-i niyetle de mücehhez bulunsalar- memleketin izmihlâlini tesriden başka bir şey yapmış olmayacaklar!”*⁴⁰⁵

Prens Sabahattin’in görüşleri daha çok 1903 yılında kurulan “Science Sociale” okulunun kurucularının izlerini taşımaktadır. Le Play ve takipçileri sosyal bilimler alanında yeni metodun ortaya çıkmasında rol almışlardır. Bu metot, pozitif bilimlerin araştırma yöntem ve tekniklerinin sosyal bilimler alanında da uygulanması ilkesine dayanmaktadır. Le Play ve onun çizgisinden gelenler, ileri sürdükleri görüş ve düşüncelerini bu ilke etrafında sistemleştirmişler ve Fransa’da “Science Sociale” okulunun kurucuları olarak sosyoloji literatürüne geçmişlerdir.⁴⁰⁶ Bu okulun kurucuları arasında özellikle Frederic Le Play başta olmak üzere Henri de Tourville ve Edmond Demolins’in etkileri yoğun bir şekilde görülmektedir. Le Play’in çalışmalarını yakından takip eden Prens Sabahattin, Türkiye’nin Doğu toplumu modelinden Batı toplumu modeline geçmediği sürece gerçek anlamda siyasi bir devrim yapmasının mümkün olamayacağını; diğer bir ifadeyle, siyasi devrimin meydana gelmesi için öncelikle sosyal devrime, toplumsal yapıda meydana gelecek değişikliklere bağlı olduğunu dile getirmiştir. Bunları gerçekleştirmenin yolu ise sağlam bir eğitim almaktan geçtiğini dile getirmiştir.⁴⁰⁷

Le Play’in düşüncelerinin etkisi altında kalan Prens Sabahattin, Le Play’in “Science Sociale” adını verdiği sosyoloji anlayışını “İlm-i İçtima” olarak Türkçeye çevirmiştir.⁴⁰⁸ Prens Sabahattin’in Le Play’in bu sosyoloji anlayışına verdiği değer, onun “Science Sociale”’in önemini açıklamasında açık bir şekilde görülmektedir: “...*Bu ilmi, nazari yahut felsefîlerle karıştırmamalıyız. XIX. asırda Frederic Le Play tarafından kurulan ve Henry de Tourville, Edmond Demolins, Robert Pinot, Paul Descamps ve diğer âlimler tarafından inkişaf ettirilen (La Science Sociale) şahsi telakkilere değil, doğrudan doğruya objektif, mevzii ve mahalli tetkiklere dayanıyor. (La Science Sociale)’in metodu mevzuuna o kadar uygun ve neticeleri de o kadar feyizlidir ki*

⁴⁰⁵ Prens Sabahaddin, *Bütün Eserleri: Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 385.

⁴⁰⁶ Hayati Tüfekçioğlu, “Frédéric Le Play’in Tarih Anlayışı”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, 2003, s. 21.

⁴⁰⁷ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 134.

⁴⁰⁸ Salâhaddin Demirkan, “Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens Sabahaddin Çığırısı”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 1, 1960, s. 85.

*bu ilmi tanıyanlar, onun eşsiz değerini derin bir minnetle takdir edegelmişlerdir. Vukuat da baştanbaşa bu kıymeti ispata geliyor”.*⁴⁰⁹

Prens Sabahattin, “*Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzâh’lar*” adlı eserinde ilm-i içtimayı –yani sosyolojiyi- şu şekilde açıklamıştır: “*Mücerret ve tahayyülatla meşbu bir felsefe-i içtimai teşkil eden sosyoloji yahut ilm-i içtimai yanında hikmet ve kimya kadar müsbet bir fen halini alan ilm-i içtima yer alır. Ülum-u hazıra usul-ü müşahede ve tecrübeden doğuyor. İlm-i içtima müşahedeye dayanır. Tahlillere girer. Bunu, tasnif ve terkip takip eder*”.⁴¹⁰ Prens Sabahattin, bir diğer çalışmasında sosyolojiye şu şekilde yer vermiştir: “*Nasıl ki tabii ilimler, dün bize büsbütün meçhul kalan hayatın sırlarını bugün gözlem ve deney metotlarının uygulanması sayesinde izaha çalışıyorsa Sosyoloji de sosyal hayatın bitmek tükenmek bilmeyen sırlarını yavaş yavaş, fakat aynı kuvvet ve aynı açıklıkla izah ediyor*”.⁴¹¹ Onun metodolojisinin hareket noktasını toplumların ve toplumsal olayların doğa kanunlarına göre inceleme düşüncesi oluşturduğu için sosyolojiye bu denli ilgi duymaktadır.⁴¹² Bununla birlikte Prens Sabahattin, düşüncelerine şunları da eklemiştir: “*Mesâ’il-i ictimâ’iyyeye dair bugün bizde de birçok makaleler ve ba’zı eserler neşredilmeğe başlandıysa da bunların hiç birinde ilm-i ictimâ’a lâıyk olduğu mevki’in tahsis olunduğunu görmüyoruz. Mücerredat ve tahayyülâtla meşbu bir felsefe-i ictimâ-i teşkil eden sosyoloji yahut ilm-i ictimâ’i ile hikmet ve kimya kadar müsbet bir fenn halini alan ilm-i ictimâ’(science sociale)ın karıştırılması bu ikincisinin bizde hiç de tanınmamış olduğunu vâzihân gösteriyor*”.⁴¹³

Le Play sosyolojisi sadece Fransa ile sınırlı kalmamış, daha sonraki süreçte İngiltere ve Amerika’da yaygınlaşan sanayi sosyolojisi, deneysel sosyoloji, uygulamalı sosyoloji gibi sosyolojinin birer alt disiplini olan çeşitli inceleme alanlarının ortaya çıkmasında aracı olmuştur.⁴¹⁴

Hatırlanacağı üzere Emile Durkheim’ın Türk sosyolojisi üzerinde daha çok kuramsal yanı ağır basan bir etkisi görülmektedir. Deneysel sosyolojinin temsilcisi olan

⁴⁰⁹ Sabahaddin, *Bütün Eserleri: Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, s. 516.

⁴¹⁰ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzâh’lar*, Çev. Fahri Unan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s. XXV.

⁴¹¹ Prens Sabahaddin, *Görüşlerim*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s. 145.

⁴¹² Tüfekçioğlu, “Frédéric Le Play’in Tarih Anlayışı”, s. 22.

⁴¹³ Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzâh’lar*, s. 11.

⁴¹⁴ Tüfekçioğlu, “Frédéric Le Play’in Tarih Anlayışı”, s. 21.

Le Play okulu, Türkiye’de ilk görüldüğü dönemde Türk sosyolojisine kuramsal bir katkı sağlasa da daha sonraki süreçte yeni temsilcileri ile birlikte daha çok köy ve kasaba araştırmalarına uygulanarak deneysel bir işlevi yerine getirmiştir. Bu durum, Le Play ekolünün ülke çapında bir değer kazanmasına neden olmuştur. Le Play’in kırsal alan araştırmalarında kullandığı monografi tekniği ile özellikle toplumdaki işçi ailelerinin sosyo-ekonomik gelişmelerini tespit etmektedir. Bu tekniğin Türkiye’de köy sosyal organizasyonuna, ekolojik koşullara, tarımsal ve ekonomik yapılara uygulanması ile aynı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.⁴¹⁵ Diğer bir ifadeyle Le Play, toplumsal olayların nesnel bir gözleminden hareketle toplumsal kanunlar elde edilebileceğini ileri sürmüştür. Kısaca onun bu metodolojisinin temeli, toplumsal olguları gözlemlemek bu olgular arasında ne gibi ilişkilerin olduğunu ortaya koymaya dayanmaktadır.⁴¹⁶

Prens Sabahattin’in ölümünden sonra 2 Aralık 1949 tarihinde kurulan Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden Nezahat-Nurettin Ege, Nurettin Ş. Kösemihâl, Cahit Tanyol, Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Hilmi Z. Ülken’in onun etkisiyle ön plana çıkan Le Play ekolü, Tecrübi Sosyoloji, Köy Sosyolojisi alanlarında çeşitli araştırmalar yaptıkları bilinmektedir.⁴¹⁷

Görüleceği üzere Prens Sabahattin, pozitivistmin Türk sosyolojisi içerisinde uygulayıcı yönünü başlatan isim olarak ön plana çıkmaktadır. Onun bu alanda ve Türk toplumunun kurtuluşunda ileri sürdüğü fikirsel reçeteler onun Türk toplumu ve Türk sosyolojisi için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu gözler önüne sermektedir.

Batı’daki bilim ve tekniğin Osmanlı’ya getirilmesi devletin kurtuluşu için bir çözüm olarak sunulmuştur. Fakat bunlara gereken alt yapı oluşturulmadan hazırlanmadan yapılması nedeniyle istenen sonuç elde edilmemiştir. Devletin savaşlarda aldığı yenilgiler sürekli artmış ve bu yüzden yapılan faaliyetler daha geniş tutularak Batı’nın kurumlarının ve düşünce yapılarının Osmanlı’ya kazandırılması doğrultusunda pek çok kurum ve düşünce sistemi neredeyse olduğu gibi ülkeye getirilmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Orhan Türkoğlu, “Türk Köy Sosyolojisine Yardımcı Olması Bakımından Medikal Sosyoloji, Saha ve Problemleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 6, 1965, s. 56.

⁴¹⁶ Tüfekçioğlu, “Frédéric Le Play’in Tarih Anlayışı”, s. 23.

⁴¹⁷ Okan, “Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin”, s. 100.

⁴¹⁸ Sarı, *Ahmet Rıza’nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 5.

Osmanlı'nın çağdaşlaşması, batılılaşması yönünde yapılan girişimler XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmakta, hatta daha da eskilere götürülebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmaların Tanzimat döneminde daha da bir hız kazandığı görülmüştür. Bu dönemde çeşitli nedenlerden dolayı Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan ve Batı düşünce tarzı ile yetişen aydınlar genel olarak Batılılaşma yönündeki çalışmaları ve yenilikleri yetersiz bulmuşlardır. Bunlar arasında en önde kendilerini *Genç Osmanlılar* olarak tanıtan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki olarak da devam eden aydınlar yer almaktadır. Bu aydınlar arasında etkin rol oynayan isimlerden biri olan Ahmet Rıza, Batı'dan sadece bilim ve tekniğin alınmasıyla devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulamayacağını dile getirmiştir. Ona göre devletin kurtuluşu için Batı'yı Batı yapan düşünce sisteminin alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴¹⁹ Ahmet Rıza gibi daha pek çok Osmanlı aydını bu düşünceden hareketle hem devletin toplumsal sorunlarından kurtulacağını savunmuş, hem bu kanalla pozitivist sosyoloji ile tanışma fırsatını elde etmişler, hem de bunu ülkelerine tanıtmaya ve yayma girişiminde bulunmuşlardır.

Sosyoloji, Cumhuriyet döneminde daha belirgin olmakla beraber, Osmanlı döneminde de ağırlıklı olarak resmi ideolojinin yanında ve yardımında olmuştur.⁴²⁰ Öyle anlaşılmaktadır ki, Osmanlı'nın son döneminde yaşayan bir kısım düşünür ve aydınlar, Batı'da ortaya çıkan “*yeni bilimi*” yani sosyolojiyi, çökmekte olan İmparatorluğun sorunlarına çözüm üretmek için âdeta bir “kurtarıcı” ya da “çıkış yolu” gibi görmüşlerdir.⁴²¹ Aslında bu durum Batı sosyolojisinin ilk temsilcileri olan Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spencer, Le Play gibi sosyologlar açısından da farklılık göstermez. Çünkü bu sosyologlar, yeni toplumsal düzenin ortaya çıkarmış olduğu çeşitli sosyal problemler üzerinde durmakta, bu anlamda toplumsal yapıyı analiz etmekle birlikte bir bakıma onlarda toplumsal yapının tasarımı için çeşitli reçeteler sunmuşlardır. Bir yanda “*devlet nasıl kurtulur*”, diğer yanda ise “*toplum nasıl kurtulur*” noktasında pozitivist sosyolojinin araçsallaştırılması söz konusu olmuştur. Aradaki fark ise şudur: Batı, toplumsal evrimin dinamiğini alttan üste doğru yönlendirmek suretiyle gerçekleştirmeyi amaçlarken, Osmanlı bürokrasisi ve aydınları ise toplumsal evrimin

⁴¹⁹ Sarı, *Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, s. 5.

⁴²⁰ Kemaleddin Taş, “*Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi*”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 36, 2010, s. 22,23.

⁴²¹ Taş, “*Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi*”, s. 21,22.

yönünü ters çevirmiştir. Yani yukarıdan aşağıya zorlamayla toplumsal yapının dönüşebileceğine inanmışlardır.

Ziya Gökalp başta olmak üzere, Türkiye’de sosyolojisinin pozitivist bir gelenek altında kurumsallaşmasının nedeni, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi vs. yapıyla arasındaki doğrudan ilişkidir. Bu noktada Fransız sosyologların görüşlerinden hareketle, toplumsal problemlere çözüm arayışı içinde olan Türk aydınları pozitivist sosyolojiye sarılmışlardır. Kısacası Türk sosyolojisi, pozitivist sosyoloji geleneği ve bu geleneğin başlıca temsilcileri olan Auguste Comte ve Emile Durkheim gibi Fransız düşünürlerin etkisi etrafında şekillenmiş ve gelişme göstermiştir. Şimdi bu misyonun en önemli temsilcisi olan Ziya Gökalp ve görüşleri üzerinde durmaya çalışalım.

3. Pozitivizmin Türkiye’deki İlk Büyük Temsilcisi ve Sistematik Türk Sosyolojisinin Kurucusu: Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, İstanbul Darülfünun’da vermiş olduğu içtimaiyat dersleri ile dergi ve gazetelerde yayınlanan yazıları aracılığıyla, Türkiye’de pozitif bir bilim anlayışının oluşmasında öncülük etmiştir.⁴²² Türkiye’de toplumsal yapıyla ilgili ilk çalışmalara XX. yüzyılın başlarında rastlanmaktadır. Fransa’da başlayan ve diğer Batı ülkelerinde gelişerek II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’da da etkisi görülen Durkheim Ekolünü Türkiye’ye Ziya Gökalp tanıtmıştır. Bu nedenle Ziya Gökalp, Türkiye’deki sosyolojik çalışmalarda referans olması açısından oldukça dikkat çekicidir.⁴²³ Başka bir ifadeyle, Türkiye’de sosyolojinin bilimsel gelişimi incelendiğinde odak noktada Ziya Gökalp’i görmek mümkündür.⁴²⁴

Yerli bir sosyoloji ortaya koyma çabasında olan Ziya Gökalp, Comte-Durkheim geleneğini olduğu gibi sürdürmek yerine bunu, Batılılaşma ve ulus-devlet olma aşamasında ciddi bir değişim yaşayan Türk toplumuna uyarlamaya çalışmıştır.⁴²⁵ Dolayısıyla, Ziya Gökalp üzerinde durmak, onu araştırmaya yönelmek biraz da bu

⁴²² İ. Hakkı Baltacıoğlu, “Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 5, 1964, s. 2.

⁴²³ Birsan Gökçe, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Edit. M. Çağatay Özdemir, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 1.

⁴²⁴ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler -I-*, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s. 70.

⁴²⁵ Kabakcı, “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 57.

toplumda sosyoloji yapmayı gerektirir.⁴²⁶ Aşağıda Ziya Gökalp'in Türk sosyolojisindeki yeri ve önemi hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Türk Modernleşmesinin Mimarı Olarak Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, XX. yüzyıl Türk düşüncesinin en karakteristik aydını, devletin ve resmi ideolojinin sözcüsü, sosyal bilimlerin kurumsallaşmasında ve Türk modernleşmesinin gerek teorik gerekse pratik süreçlerinin gelişiminde büyük etkilerde bulunmuş sosyologu, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında öncü isim, ülkemizde ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu ve en etkili içtimaiyat müderrisi... olarak bilinir.⁴²⁷ Anlaşılabacağı gibi Gökalp'in, yaşadığı dönem boyunca geniş bir alanda oldukça büyük etkileri olmuştur. O, yaşamı boyunca düşünce ve hayalleri için çok büyük mücadeleler vermiş; hiçbir zaman da bu düşünce ve hayallerinden vazgeçmemiştir.⁴²⁸

Günümüzde modernleşme, sadece bireysel anlamda zaman ve mekâna uyum süreci değildir; daha çok sosyal sistemdeki kalkınmaya işaret eden bireysel seviyede bir değişmeyi ifade eder.⁴²⁹ Bu düşünceden hareketle, Ziya Gökalp'in Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş döneminde yaşamış ve düşünceleriyle Atatürk'ün Türk toplumu için yaptığı reformlarda da son derece etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁴³⁰ Ziya Gökalp, bu geçiş süreci içerisinde Türk toplumunun tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki, dini, ekonomik vb. sorunlarını içine alan yoğun ve etkili çalışmalar ortaya koymuştur.⁴³¹

Ziya Gökalp'in fikir hayatı bir bakıma içinde yaşadığı toplumun bir ürünüdür. Baskı rejimi, savaşlar, isyanlar ve bunlar arasında sindirilmeye çalışılan fikir hareketleri Ziya Gökalp'in fikirleri için ilk tohumlardır. Fikir hareketlerinin nedeni siyasi bir birliğin sağlanması yolundadır. Ancak bu siyasi birlik hangi yöntemle kurulacaktı? Ziya

⁴²⁶ Kurtuluş Kayalı, "Bir Asırlık Sosyoloji Birikimi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 34.

⁴²⁷ Ali Utku, "Ziya Gökalp'in Felsefe Dersleri: "Kayıp Eser" in 85 Yıl Sonra Yayımlanışı Vesilesiyle", *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Milliyetçilik II*, Doğu Batı Yayınları, Yıl: 10, Sayı: 39, 2006-07, s. 271.

⁴²⁸ Şahin Gürsoy-İhsan Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2006, s. 92.

⁴²⁹ Orhan Türkdoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 137.

⁴³⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu, "Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp", *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 9-12.

⁴³¹ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1973, s. 72,73.

Gökalp'in fikirlerinin temelini Emile Durkheim'in bilimsel sosyoloji yöntemleri oluşturduğuna göre siyasi birliği oluşturacak esasa o gözle bakmak gerekmektedir. Ziya Gökalp'e göre siyasi birliği ancak hars birliği sağlayabilir.⁴³² Başka bir ifadeyle, Ziya Gökalp'in düşünce yapısı üzerinde Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesiyle birlikte ortaya çıkan siyasi, askeri, dini ve de ekonomik sorunların derin etkilerini görmek mümkündür. Bu etkiler, daha sonra Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde önemli derecede etkili olmuştur. Fakat Ziya Gökalp'teki milliyetçilik anlayışının etnik temelli bir milliyetçiliğe değil; kültürel bir milliyetçiliğe işaret ettiğini unutmamak gerekir.⁴³³

Ziya Gökalp, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için çalışırken bunun başaramayacağını anlamış çözümü Türkçülük ve milliyetçilikte görmüştür. Yani o, Türk toplumunun kurtuluşunun kendi benliğine sarılmasıyla olabileceğini ileri sürmüştür.⁴³⁴ Buna ilaveten, ülkenin bulunduğu durumdan kurtarılmasının ancak asker-sivil bürokratlarımız aracılığıyla mümkün olduğunu söylemiştir. Bunun için de Ziya Gökalp'in temel hedefi, Türk toplumunu Doğu uygarlığından Batı uygarlığına taşımaktır.⁴³⁵ Buradan hareketle, Türkçülüğü, Türk milletinin yükselişiyle eş değer olarak gören Ziya Gökalp, bu konuya daha çok kültür-medeniyet açısından yaklaşmış ve Türkçülüğün görevinin bir yandan Osmanlı toplumu içerisindeki Türk halkını arayıp bulmak, diğer yandan da Batı medeniyetini tam ve canlı bir şekilde milli Türk kültürüne aşılama olarak görmüştür.⁴³⁶

Ziya Gökalp, her milletin kendine has unsurlarına “*kültür*” dediği gibi, birçok milletin ortak katkıları sonucunda geliştirdikleri unsurlara da “*medeniyet*” adını vermiştir. Ziya Gökalp'e göre, kültür milli, medeniyet de uluslararası bir niteliğe sahiptir.⁴³⁷ Ziya Gökalp, hisleri, hükümleri, ideolojileri kültüre dahil etmiştir. Aklı, bilimi, bilgiyi, metotları ve teknolojiyi ise medeniyetin bir parçası olarak görmüştür.⁴³⁸

⁴³² M. Nuri Özdeniz, “Ziya Gökalp ve Türkleşmek”, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 27,28.

⁴³³ Gürsoy-Çapçioğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, s. 93.

⁴³⁴ Şenel, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, s. 91.

⁴³⁵ Kaçmazoğlu, “Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp”, s. 12.

⁴³⁶ Şenel, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, s. 91.

⁴³⁷ Freyer, *İctimaî Nazariyeler Tarihi*, s. 375.

⁴³⁸ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 44.

Dolayısıyla Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyeti kesin olarak birbirinden ayırıp, kültürü özel değer yargılara, medeniyeti de genel değer yargılarına dayandırdığı görülmektedir.⁴³⁹

Ziya Gökalp'e göre bir toplum kültür alanında ilerlerse medeniyeti de o oranda yükselecektir. Medeniyetin hızlı yükselmesi ise kültürün aynı oranda bozulmasına yol açar.⁴⁴⁰ Gerçek medeniyetin ortaya çıkması da milli kültüre sıkı sıkıya bağlılıkla meydana gelebilir. Ziya Gökalp'e göre Türk toplumu kültür açısından zengin olsa da medeniyetçe yoksuldur. Onun kültürün önemine büyük dikkat çekmesi ve yaşadığı toplumu medeniyetin tuzaklarına karşı uyarması bu yüzdendir.⁴⁴¹ Ziya Gökalp'in zararlı gördüğü, kabul etmediği şey, kültür ile uygarlığın dışarıdan birlikte alınmasıdır. Kültürün dışarıdan alınmasına gerek yoktur. Çünkü ona göre Türk kültürü Batı kültüründen üstündür. Buna karşın Türkiye teknik bilgiden yoksundur. Kalkınmak, Batı düzeyine ulaşmak için Batı'dan sadece teknik anlamda uygarlık alma ve ona Türk kültürü ile yeni bir şekil vermek suretiyle Türkiye'nin gelişimini sağlamanın mümkün olabileceğini söylemektedir.⁴⁴² Bu nedenle Doğu medeniyetinin terk edilip bunun yerine Batı medeniyetine girilmelidir.⁴⁴³

Ziya Gökalp'e göre Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyetinin uzlaşması mümkün değildir. Tanzimatçıların da başarısız olmalarının en büyük nedeni ona göre burada aranmalıdır. Çünkü iki medeniyetin birlikte yaşaması mümkün değildir. Birinin sistemi diğerini bozar. Buna karşılık Türk kültürü ile Batı medeniyetinin bir arada yaşayabilmesi mümkündür. Bunun gerçekleşebilmesi için de Türk toplumunun tarihine dönmesi ve milli kültürünü daha da sağlamlaştırması gerekir.⁴⁴⁴

Ziya Gökalp, Tanzimatçıların aksine, Batı medeniyetinin bir bütün olarak kabul edilmesinden yana olmuştur. Bunun yanında aşırı Batılılaşmaya da karşıdır. Ziya Gökalp, çağdaşlaşma/batılılaşma konusunda şunları söylemiştir: “*Bizim için*

⁴³⁹ N. Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1971, s. 7,8.

⁴⁴⁰ Orhan Türkoğlu, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 29.

⁴⁴¹ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 44,45.

⁴⁴² Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 160.

⁴⁴³ Ülken, *Seçme Eserleri -I- : Ziya Gökalp*, s. XVII; Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 160.

⁴⁴⁴ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 109.

çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar, yapıp kullanabilmek demektir; çağdaşlaşmak, biçim ve geçim bakımlarından Avrupalılara benzemek demek değildir. Ne zaman bilgileri, sanayi ürünlerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara ihtiyaç duymadığımızı görürsek, o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız.”⁴⁴⁵ Bu nedenle Türk toplumunu Batı’dan sadece medeniyeti alıp, kültürü almamaları noktasında uyarmıştır. Onun kültür ve medeniyetteki ayrımındaki kriterler Batı’dan nelerin alınıp nelerin alınmayacağını gösteren temel ölçüttür. Uluslararası nitelikte olan medeniyet, bilimsel metotları, doğa bilimlerini ve tekniği kapsar. Bu nedenle Batı’dan sadece bunların alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Buna karşın manevi değerleri içine alan kültür, diğer toplumlardan alınmamalıdır, çünkü bunun kaynağı dini ve milli hazinedir.⁴⁴⁶

Ziya Gökalp’e göre Batılılaşma hareketinin temeli milli kültüre dayanır. Kültür gibi, Batılılaşma da “*millet olma*” niteliğine sahip olmanın zorunlu bir şartıdır. Ziya Gökalp, medeniyet için de aynı düşüncüyü savunmuştur. Medeniyet, millet olmanın ilk ve tek unsurudur. Bu açıdan Ziya Gökalp’te kültür ile medeniyet arasında bir ilişki varsa, aynı şekilde medeniyet ile de Batılılaşma arasında güçlü bir bağ vardır.⁴⁴⁷ Hatta Batılılaşmanın medeniyetin bir biçimi olduğundan söz edilebilir. Bununla Ziya Gökalp’in Batılılaşma ve medeniyet anlayışının sadece coğrafi bir bölgeyle sınırlı olduğu, değişmeyen, her zaman tek bir varlık alanına işaret ettiğini ileri sürmek doğru değildir. Ziya Gökalp için medeniyetler, belli bir yerde, belli bir zaman dilimi içerisinde doğar, yaşar ve ölürler. Çünkü medeniyetler, bir milletin değil, çeşitli milletlerin ortak çabasının ürünüdürler.⁴⁴⁸ Milletlerin tarih sahnesinden silinmeleri hem kendilerine has kültürlerinin hem de ortaklaşa meydana getirdikleri medeniyetin yok olmasına neden olmaktadır.

Ziya Gökalp, Batı medeniyeti ile modernleşmeyi birbirine eş değer olarak görmüştür. Ziya Gökalp, aynı şekilde Batılılaşma ve çağdaşlaşmayı da bir ayrım yapmaksızın aynı anlamda kullanmıştır. Batılılaşmaktan neyi anlıyorsa çağdaşlaşmadan da aynı şeyi anlamaktadır. Ziya Gökalp’e göre çağdaşlaşma, yani teknik ve bilimsel

⁴⁴⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31.

⁴⁴⁶ Uriel Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 93,94; Heyd, *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri*, s. 58.

⁴⁴⁷ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 43.

⁴⁴⁸ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 31.

ilerleme Batı'da geliştiği için Batı ile ilişki içerisine girmemiz bir zorunluluk halini almıştır. Aksi takdirde Türk toplumu Batıcılar gibi tamamen özünden kopup Batı'yı taklitten öteye gidemeyecektir.⁴⁴⁹ Ziya Gökalp'e göre çağdaşlaşma Avrupalılara benzemek, onlar gibi olmak demek değildir.⁴⁵⁰ Diğer bir ifadeyle, Ziya Gökalp, “*Batı'ya benzeme*”yi Batılılaşmayla eş değer olarak görmemiştir. Onun Batılılaşma anlayışı daha çok kültür-medeniyet, halk-aydın arasındaki dengeyi sağlamaya yöneliktir.⁴⁵¹ Öyle ki, Ziya Gökalp, bu noktada toplum sorunlarına karşı aydınların ilgisizliğini milli varlığa en çok zarar veren unsurlardan biri olarak değerlendirmiştir. Ziya Gökalp, kendilerini halktan uzakta tutan bir aydın kesimi yerine halka doğru giden, halktan milli kültürün temellerini öğrenen bir aydın tipinden yanadır. Aynı zamanda aydınlar, medeniyeti topluma tanıtmak ve bunu halkın hizmetine sunmak zorundadırlar. Ona göre eğer aydınlar bu iki görevi yerine getirirlerse toplum içerisinde kendilerine yer edinebilecekler;⁴⁵² bir bakıma kültür-medeniyet, bir bakıma da halk-aydın dengesini sağlayabileceklerdir.

Ziya Gökalp'in ölümünden sonra görülen kültürel gelişmeler, Batılılaşma süreci, onun ifade ettiği anlamda “*medeniyet*”le sınırlı kalmadığı gibi toplumun her alanında büyük değişimlere neden olmuştur.⁴⁵³ Dolayısıyla bu durum, Ziya Gökalp'in Türk milliyetçiliğinin “*manevi babası*” olmasına ve yakın Türk tarihinin önde gelen fikir adamlarından biri olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.⁴⁵⁴ Ziya Gökalp'in 1908 yılından sonra Türk Milliyetçileri arasına dâhil olmasıyla birlikte milliyetçilik sistem haline gelmiş;⁴⁵⁵ Ziya Gökalp, Türkçülük akımının ideoloğu ve öncüsü olmuş ve bu da onun Türkçülük hareketinin etkisini uzun yıllar sürdürmesine aracı olmuştur.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 79.

⁴⁵⁰ Freyer, *İctimaî Nazariyeler Tarihi*, s. 378.

⁴⁵¹ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 54,55.

⁴⁵² Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 46; Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 82.

⁴⁵³ Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 94.

⁴⁵⁴ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 9.

⁴⁵⁵ Gürsoy-Çapçioğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, s. 98.

⁴⁵⁶ Şenel, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, s. 87-90.

3.2. Türkiye’de Pozitivizmin ve Sosyolojinin Öncüsü Olarak Ziya Gökalp

Sosyoloji, bir bilim dalı olarak XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa’da görülmeye ve Batı düşüncesi içinde bugünkü yerini almaya başlamıştır.⁴⁵⁷ Türkiye’de ise Ziya Gökalp’in çabalarıyla XX. yüzyılın ilk yıllarında üniversitelerimizde bağımsız bir ders konusu olarak okutulmuştur. 1910-1911 yıllarında Selanik’teki İttihat ve Terakki İdadisi’nde içtimaiyat dersleri vermiş ve bu dersleri 1912 yılında İstanbul’daki Sultan Selim Medresesi’nde devam ettirmesinin yanında, 1914 yılında ilk defa İstanbul Üniversitesi(Darülfünun)’nde sosyoloji kürsüsünü kurmuş ve “İlm-i İçtima” adıyla sosyoloji dersleri vermeye başlamıştır.⁴⁵⁸ Dolayısıyla Batı’daki diğer bilimlerle karşılaştırıldığı zaman sosyolojinin Türkiye’ye gecikme olmadan girdiğini rahatlıkla ifade etmek mümkündür.⁴⁵⁹

Türkiye’de sosyoloji bilimi dendiği zaman ilk akla gelen isim Ziya Gökalp’tir.⁴⁶⁰ Ziya Gökalp, sosyoloji alanında gösterdiği çabalarla ulusal ve hatta uluslararası düzeyde tanınan sosyologlar arasındaki yerini almıştır. Onun bu alandaki en büyük katkısı sosyolojiyi sistemli bir disiplin olarak Türk üniversitelerine yerleştirmesidir.⁴⁶¹

Ziya Gökalp, toplum ilişkilerini ve toplumlar arası etkileşimleri, bunların işleyiş tarzını araştırırken, topluma yön verebilmek için sosyolojiye başvurmuştur.⁴⁶² O, hem bir aydın hem bir siyasetçi hem de bir sosyolog olarak nitelendirilir. Dolayısıyla onun sosyolojik yaklaşımları aydın ve siyasetçi kimliğine göre şekillenmiştir. İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimlerinden biri olarak, sosyoloji aracılığıyla ülkeyi hem kurtarıcı hem de inşa edici tutumlara yönelmiştir. Diğer bir ifadeyle, parçalanma ve bunalım halinde olan bir topluma çözüm aradığı gibi, yeni bir milletin yaratılması için de büyük çaba göstermiştir. Onun çalışmalarında sosyoloji, *milli devlet bilimi* olarak işlev görmektedir.⁴⁶³ Onun bu milli sosyoloji teorisi Batı’nın geliştirdiği sosyoloji teorilerinden esinlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca Batılı metotlara tamamen uygun

⁴⁵⁷ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 7.

⁴⁵⁸ Gökçe, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, s. 2; Kaçmazoğlu, “Meşrutiyet’ten Günümüze Ziya Gökalp”, s. 10.

⁴⁵⁹ Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 7.

⁴⁶⁰ Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 107.

⁴⁶¹ Hikmet Y. Celkan, “Ziya Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 183.

⁴⁶² Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e*, s. 4.

⁴⁶³ Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, s. 83.

olan teorileriyle Türk milletinin tarihini ve toplumsal hayatını analiz ederek ona daha sistemli bir şekil vermeyi planlamıştır.⁴⁶⁴

Ziya Gökalp'e göre sosyolojinin konusunu toplum, sosyolojik yöntemlerin uygulanması, milli kültür tarihi ve medeniyet oluşturmaktadır. Ziya Gökalp'e göre sosyoloji, toplumların işleyiş ve etkileşim kanunlarını belirleyecek ve böylece toplumların istenilen yöne hareket ettirilmeleri sağlanabilecektir. Ona göre, topluma bu yönü verecek olanlar da dâhiler ve sosyologlardır. Dâhiler sezerek, sosyologlar da sosyal gerçekliğin kanunlarını tespit edip ve uygulayarak, topluma yön verme konusunda aktif rol oynarlar. Bu nedenlerden dolayı Ziya Gökalp, sosyolojiyi kendisine yakın görmüş ve o alana yönelmiştir. Çünkü sosyoloji aracılığı ile çökmekte olan bir toplumun sorunlarına çözüm üretebilecek ve onu Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine taşıyabilecektir.⁴⁶⁵

Ziya Gökalp'in sosyolojiyi seçmesi bilinçli bir tercihtir. O, tüm sosyal bilimlere içine alan, toplum sorunlarına bütüncül olarak yaklaşan ve bu sorunların değerlendirilmesinde sosyoloji yerine toplum sorunlarını konu alan sınırlı bilim dallarından biriyle yetinme gereği duymamıştır. Ziya Gökalp, toplumsal sorunların siyasal boyutlu olduğunu ve bu sorunların yine siyaset aracılığıyla çözüleceğini düşündüğü için sosyolojiyi tercih etmiş; İttihat ve Terakki'nin Batıcı ve milliyetçi siyasetine destek sunmak üzere sosyolojiye yönelmiştir.⁴⁶⁶

Modernleşme ve milliyetçilik hareketleri Ziya Gökalp sosyolojisinin temel ilkelerini oluşturur. Onun yaşadığı dönem, imparatorlukların, monarşilerin yıkılarak yerlerini milli devletlerin aldığı bir dönemdir.⁴⁶⁷ Ziya Gökalp, sosyoloji aracılığıyla özellikle bu dönemdeki toplumsal olayları daha iyi anlayıp yorumlamaya çalışmış ve bunlara çözüm amacıyla Türk toplumuna yeni hedefler belirlemiştir.⁴⁶⁸ Diğer bir ifadeyle Ziya Gökalp, sosyolojiyi Osmanlı Devleti'ndeki hastalıkları teşhis ve tedavi edecek, ayrıca toplumu bütünleştirecek bir bilim olarak görmüştür.⁴⁶⁹ Onun amacı,

⁴⁶⁴ Freyer, *İctimaî Nazariyeler Tarihi*, s. 365.

⁴⁶⁵ Kaçmazoğlu, "Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp", s. 13; Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 72.

⁴⁶⁶ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 71.

⁴⁶⁷ Türkdoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, s. 77.

⁴⁶⁸ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 50.

⁴⁶⁹ A. Faruk Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19.

Osmanlı toplumunu içine düştüğü sosyal ve siyasal bunalımdan kurtarmaktır. Bunun yolu ise yeni bir ideoloji ve milliyetçilik bilincinin uyandırılmasındadır. Ayrıca bu ideoloji ve milliyetçiliğin kurtuluş yolu olabilmesi için bilimsel temellere dayanması gerektiğini belirtmiştir. Bu bilimsel dayanak da Ziya Gökalp'e göre sosyolojiden ibarettir.⁴⁷⁰

Ziya Gökalp, sosyolojinin yöntemi olarak, tamamen ampirik bir yaklaşımdan hareketle, önyargılardan ve duygusallıktan uzak, uygulama kaygısı taşımayan bilgileri ortaya çıkarmak amacıyla tümevarımsal bir akıl yürütmeyi önermiştir.⁴⁷¹ Ziya Gökalp'in sosyoloji metodu, kendine has yapısıyla kendi toplumunun gelişimini incelemeye yönelik bir metottur. Kültür ve medeniyet ikiliğinin onun araştırma metodundaki etkisi oldukça fazladır. Türk toplumunun tarihini ve sosyal gelişimini kültür-medeniyet açısından araştırırken kullandığı metodu, kendi katkılarıyla geliştirdiği milli bir sosyoloji metodudur.⁴⁷²

Bilindiği gibi, XX. yüzyılın başlarında Batı'da yaygın olarak kabul gören ve sosyolojiye egemen olan anlayış, Auguste Comte ve Emile Durkheim ikilisinin oluşturduğu ve düzen içerisinde ilerlemeyi hedef alan ve mevcut Batı düzenini savunan pozitivist anlayıştır.⁴⁷³

Gökalp, sosyoloji açısından, Comte-Durkheim ekolünün Türkiye'deki temsilcisi olarak bilinir. Gökalp, önce Comteçu pozitivist anlayışı izlese de, Emile Durkheim'ı tanıdıktan sonra bütün düşüncelerini “*içtimaiyat ilmine göre*”ye dayandırmak şartıyla Durkheimcı bir pozitivist anlayış sergilemiştir.⁴⁷⁴ Ziya Gökalp, Emile Durkheim'ın eserlerini okumaya başladıktan sonra pozitivistin etkisinde kalmış, Emile Durkheim'ın kurduğu Sosyoloji Okulu'nun Türkiye'deki temsilciliğini üstlenmiştir.⁴⁷⁵ Ziya Gökalp'in Emile Durkheim okulundan aldığı, onun görüş ve metodudur. Türkiye'deki sosyolojinin kuruluşunda bir yandan bu yöntem, diğer taraftan Ziya Gökalp'in bu

⁴⁷⁰ Celkan, “Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı”, s. 184.

⁴⁷¹ A. Zeki Ünal, “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 135.

⁴⁷² Celkan, “Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı”, s. 188.

⁴⁷³ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 77.

⁴⁷⁴ Alâaddin Korkmaz, *Ziya Gökalp Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 169,170.

⁴⁷⁵ Hamit Bozarlan, “M. Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I : Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 314.

yöntemi uygulamasındaki başarısı büyük rol oynamıştır. Ziya Gökalp, sadece bunlarla yetinmeyip aynı zamanda Durkheim sosyolojisinin genel ilkelerini Türkiye'deki sosyoloji kurumlarına uygulamıştır.⁴⁷⁶ Buradan hareketle anlaşılan değişmez gerçek Ziya Gökalp'in, Emile Durkheim'in dolayısıyla pozitivistin etkisinde kaldığıdır.⁴⁷⁷ Bu da Ziya Gökalp'in kuramsal sosyoloji alanında taklitten öteye gidememesine neden olmuştur. Çünkü Ziya Gökalp başta Fransız sosyologlar olmak üzere Batılı sosyologların görüşlerini benimsemiş ve yorumlamıştır.⁴⁷⁸ Her ne kadar Ziya Gökalp'in kuramsal sosyoloji alanında orijinalliği görünmese de gerçek anlamda Emile Durkheim sosyolojisinin Türkiye'ye yerleşmesi ve 1940'lı yıllara kadar Türk sosyolojisinde, neredeyse tek egemen sosyoloji ekolü olarak varlığını sürdürmesi Ziya Gökalp aracılığı ile olmuştur.⁴⁷⁹

Durkheim ekolü, Türkiye'nin toplumsal sorunlarına çözüm üretebilecek en uygun ekol olma özelliği nedeniyle kabul görmüştür.⁴⁸⁰ Bu da Ziya Gökalp sosyolojisinin, yöntem bakımından Emile Durkheim ile aynı düşüncede olsa da, gerek uygulamada gerekse Türk toplumunun sorunlarına çözüm bulmada kendine has bir takım görüş ve düşüncelerinin oluşmasına neden olmuştur.⁴⁸¹ Buradan hareketle Ziya Gökalp'in Emile Durkheim çizgisinden gitmesinin nedeni, onun Emile Durkheim'in bir taklitçisi olmasından ziyade, sosyoloji biliminin yöntem ve kurallarını toplum yapımıza uygulamasında gösterdiği ilmi davranış ve yeteneğidir. Osmanlı toplumundaki sorunları değerlendirmek Ziya Gökalp'i Emile Durkheim'a yaklaştıran bir diğer nedendir.⁴⁸² Bir bakıma Ziya Gökalp'in, Türk toplum sorunlarını belirleyici bir kimlikle ortaya çıkması ve Emile Durkheim'ı benimsemesi, o dönemde Batı'da Durkheim sosyolojisinin yaygın ve hâkim olmasına da bağlıdır. Durkheim sosyolojisinden yöntem ve bazı kurallar

⁴⁷⁶ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Cilt I : Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971, s. 144; Ünver Günay, "Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 3, 1989, s. 223; Ahmet Çakmak, "Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak", *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 54; Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 81,82.

⁴⁷⁷ Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 279.

⁴⁷⁸ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 11.

⁴⁷⁹ Kaçmazoğlu, "Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp", s. 11.

⁴⁸⁰ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 74; Kaçmazoğlu, "Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp", s. 13.

⁴⁸¹ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 96.

⁴⁸² Mehmet Karakaş, "Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 447.

bakımından yararlanması ve bunları Türk toplumunun ilk gelişme belirtilerinin görüldüğü ana kadar uygulaması, birçok karmaşık sorunlara bilim açısından yardımcı olması onu Türk sosyolojisinin ilk kurucusu durumuna getirmiştir.⁴⁸³ Ziya Gökalp'in gerçek yönü ve bilim adamı niteliği de burada aranmalıdır.⁴⁸⁴

Emile Durkheim'in sosyolojik yaklaşımları Ziya Gökalp'in düşünceleri üzerinde önemli izler bırakmıştır.⁴⁸⁵ Bu etki o kadar güçlüdür ki Ziya Gökalp, Emile Durkheim'ı sosyolojinin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Çünkü Emile Durkheim, toplumsal olguları ilk defa diğer pozitif bilimlerde olduğu gibi ampirik yöntemlerle tek başına özerk bir gerçeklik olarak ele almıştır.⁴⁸⁶ Ziya Gökalp'in Emile Durkheim'dan etkilendiği açıkça bilinmekle beraber, ikisi arasında önemli bazı farkların olduğu gözlemlenmektedir:

- Ziya Gökalp'te milliyetçilik kavramı Emile Durkheim'da toplumsal işbölümü yerine kullanılmaktadır.
- Durkheim sosyolojisindeki sosyal olgular Ziya Gökalp için normatif amaçlar halini almaktadır.
- Emile Durkheim, sosyal ilişkilerden çok modern toplumlar da normatif değerlerin kabul edilmesini sosyolojinin temel konusu olarak kabul ederken Ziya Gökalp, sosyolojiyi doğrudan normatif sosyal bir modelin oluşturulması için gerekli bir metot olarak görmüştür.
- Emile Durkheim için normatif bir içeriğe sahip olmayan dayanışma Ziya Gökalp için sosyal ve milli bir hedef oluşturmuştur.
- Emile Durkheim'ın bir sosyal olgu ya da bir araştırma konusu olarak kabul ettiği toplumsal bilinç, Ziya Gökalp tarafından geleceği aydınlatan bir ideoloji ve milli kimliğin değişmez bir unsuru olarak kabul edilmiştir.⁴⁸⁷

Emile Durkheim, Batı medeniyetinin sanayileşen toplumların sosyal yapılarında ortaya çıkan değişimleri, sınıflaşmaları, ahlaki çöküntüleri ele alarak topluma yeni bir

⁴⁸³ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 7,8; Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 10.

⁴⁸⁴ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 8; Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 11.

⁴⁸⁵ Gürsoy-Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürlü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", s. 93.

⁴⁸⁶ Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, s. 83,84.

⁴⁸⁷ Bozarslan, "M. Ziya Gökalp", s. 315.

düzen verecek kurallar bulma çabasıdır. Ziya Gökalp ise Batı'dan tamamen farklı bir yapıya sahip, feodal ve kapitalist toplum düzenlerinden geçmemiş Türk toplumunun evrimini incelemiş, millet olabilmenin bilincine ulaşmaya çaba göstererek kendi toplumumuzun öz kültürünü belirlemesi ve toplumu siyasal dağınıklıktan kurtarma çabalarına yön vermeye, milli ideolojiyi bir sistem haline getirmeye çalışmıştır.⁴⁸⁸ Böylece Durkheim sosyolojisini millet oluşturma ilmi dayanağı haline getiren Ziya Gökalp, pozitivist Türkiye'de neredeyse milli bir din olarak yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸⁹

Bir bütün olarak Ziya Gökalp sosyolojisine baktığımızda onun temel belirgin ögesinin *milli bilinç* olduğu görülmektedir. Ziya Gökalp, bu kavramı Emile Durkheim'in *toplumsal bilinç* kavramından uyarlamıştır. Ziya Gökalp'in milli bilinç kavramını oluşturmalarının gerekçesi ise şudur: “*Bir toplumun ulus niteliğini alabilmesi için gerekli öncül koşul, bir ulusal bilince sahip olmasıdır.*”⁴⁹⁰ Gökalp sosyolojisi, Cumhuriyet döneminde millet düşüncesinin ve çağdaş anlamda milli kültürü kurma amacı taşımaktadır. Cumhuriyet dönemine kadar, hatta Ziya Gökalp'in ölümüne kadar sosyolojiye büyük önem verilse de 1923-1940 arasında sosyoloji Cumhuriyet öncesindeki önemini kaybetmiştir.⁴⁹¹

Türk toplumunda Meşrutiyet'ten itibaren yaşanan sorunları Ziya Gökalp kadar geniş bir şekilde ele alan ve bu sorunlara yine Ziya Gökalp gibi uygulanabilir çözüm önerileri sunan bir düşünür yetişmemiştir. Ziya Gökalp'in kuramsal açıdan kendine özgü bir yöntemi ve dahi bir fikir adamı olmayabilir. Fakat ele aldığı ve çözüm önerdiği konular açısından hala Türkiye'nin gündeminde yer almaktadır ve hala hiçbir sosyolog ya da düşünür bu sorunlar karşısında Ziya Gökalp kadar başarılı ve uygulanabilir bir çözüm önerisi sunamamıştır.⁴⁹² Bir başka ifadeyle, Ziya Gökalp'in gerek kendi dönemi, gerek kendisinden sonraki nesiller üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bu nedenle ona *filozof* diyemeyiz. Çünkü kendi ortaya koyduğu bir bilgi kuramı ve sistemi yoktur.

⁴⁸⁸ Celkan, “Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı”, s. 193.

⁴⁸⁹ Bozarslan, “M. Ziya Gökalp”, s. 315.

⁴⁹⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 107; Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, s. 109.

⁴⁹¹ Necmettin Doğan, “Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori”, *Şerif Mardin Okumaları*, Edit. Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 21.

⁴⁹² Kaçmazoğlu, “Meşrutiyet'ten Günümüze Ziya Gökalp”, s. 26.

Fakat o, Batı bilimini çok yakından takip ederek toplumumuzun bütün sorunlarına kapsamlı ve sistematik bir tarzda çözümler üretmiş ilk büyük Türk aydınlarından. Kendisinden önce gelenlerde hiçbir zaman bu bütünlük, tutarlılık ve sistem görülmemiştir.⁴⁹³ Dolayısıyla Türkiye'nin bilim, fikir ve siyaset hareketlerinde derin izleri hâlâ hissedilen, etkisi hala devam eden Ziya Gökalp, yakın tarihle ilgili olarak yapılacak hemen hemen bütün araştırmalarda dikkate alınması gereken önemli bir isimdir.⁴⁹⁴

Kısacası, Ziya Gökalp, Türkiye'de en çok okunan ve bilinen sosyolog ünvanını elinde bulundurmaktadır.⁴⁹⁵ Ziya Gökalp, Türk düşünce, kültür ve siyaset tarihinin en önemli isimlerinden. İmparatorluk sürecinden ulus-devlete geçiş döneminde yaşayan Ziya Gökalp'in, karşılaşılan sorunlar ve bunalımların da etkisiyle Türk toplumu ve Türk kültürü üzerindeki sosyolojik, kültürel ve siyasal düşünce ve değerlendirmelerinin önemli bir kısmı bugün bile geçerliliğini sürdürmektedir.⁴⁹⁶

3.3. Ziya Gökalp'in Din Olgusuna Bakışı

Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Ziya Gökalp, aynı zamanda bir din sosyologudur. Fakat onun bir din sosyologu kimliğine sahip olduğunu görebilmek için onun sosyoloji anlayışı ile din sosyolojisi anlayışının ayrımını doğru yapmak gerekir. Fakat bu iki anlayışı birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü onun toplum teorilerinin temelinde din önemli bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte Ziya Gökalp'i din konusu açısından ele alan çalışmaların azlığı nedeniyle onun bu alandaki etkisini ve önemini anlamak için daha çok onun sosyolojideki görüşlerinden hareket etmek gerekir.⁴⁹⁷ Ayrıca Gökalp'in Auguste Comte ve Emile Durkheim gibi pozitivist düşünürlerin din hakkındaki görüşlerinden etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle öncelikle Batılı bu iki düşünürün din hakkındaki görüşlerini bilmemiz Ziya Gökalp'in din hakkındaki görüşlerinin daha rahat kavranmasını kolaylaştıracaktır.

⁴⁹³ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 9.

⁴⁹⁴ Korkmaz, *Ziya Gökalp Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, s. 9.

⁴⁹⁵ Utku, "Ziya Gökalp'in Felsefe Dersleri: "Kayıp Eser"ın 85 Yıl Sonra Yayımlanışı Vesilesiyle", s. 261.

⁴⁹⁶ Gürsoy-Çapçioğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", s. 98.

⁴⁹⁷ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 3.

Auguste Comte’a göre din, insan doğasının farklılaşmasını yansıtan sosyal düzenin temel belirleyicidir.⁴⁹⁸ Bu açıdan sosyolojik çalışmalarının temelinde -gerek sosyal statikte ve gerek sosyal dinamikte- dini temel bir olgu olarak ele almıştır. Auguste Comte, statik açıdan toplumu ele aldığındaki *aile*, *devlet* ve *din* kurumlarının olmadığı bir toplumun varlığının söz konusu olamayacağını söyler. Toplumdaki sosyal dengenin sağlanabilmesi için bunların arasında tam bir uyum olması gerekir. Din, insanın doğasını oluşturmakla birlikte bir arada yaşayan toplum için vazgeçilemeyecek sosyal bir olgudur. Çünkü toplumun olduğu her yerde dinin daima varlığını çağın gereklerine uygun olarak sürdürdüğü bilinmektedir.⁴⁹⁹

Dinamik açıdan toplumu ele alan Auguste Comte, *Üç Hal Kanunu*’ndan hareketle pozitif çağda dinin işlevini kaybettiğini belirtmektedir. Ona göre tarihsel ilerleme sonucu ulaşılan pozitif dönemde dinin yerini bilim almaktadır. Böylece sosyoloji, pozitivist paradigma içerisinde dinsel olarak birey ve toplum hayatında dinin etkin rolünü üstlenmeye başlamıştır.⁵⁰⁰ Yani ona göre insanların düşüncelerinin temelinde din olması nedeniyle insanlığın pozitif çağa ulaşmaya kadar dinin etkisi altında kaldığını ileri sürmüştür; dinlerin gelişmesinin kanununu ortaya koyduğunu belirtmiş ve bunun *fetişizm*’den (putperestlik) *politeizme* (çoktanrıcılık), oradan da *monoteizme* (tektanrıcılık) geçiş şeklinde olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu Üç Hal Kanunu’nun üçüncü aşamasında, yani pozitif dönemde insanlık pozitif bir dine sahip olacaktır.⁵⁰¹ Auguste Comte buna “*İnsanlık Dini*” adını vermektedir. Kendini topluma tapmaya adanmış bu din, seküler ve pozitivist bir yapıya sahiptir. Auguste Comte, Tanrının insanlıkla aynı şey olduğunu ileri sürmüş, böylelikle Tanrı’yı gökyüzünden yere indirerek ona somut bir anlam yüklemiştir. Ona göre bu dinin tanrısı “*İnsanlık*”, melekleri “*kadınlar*”, peygamberi de kendisidir.⁵⁰² Auguste Comte pozitif bir bilime dayanan bu “*İnsanlık Dini*”nin tüm insanlığı ahlâki ve manevi bunalımdan

⁴⁹⁸ Münir Koştaş, “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 0, (Tarihsiz), s. 70.

⁴⁹⁹ Münir Koştaş, “Din Sosyolojisine Giriş”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 0, (Tarihsiz), s. 362; Koştaş, “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, s. 69.

⁵⁰⁰ Abdurrahman Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, s. 83.

⁵⁰¹ Koştaş, “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, s. 70.

⁵⁰² Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 64; Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 295.

kurtaracağına inanmıştır.⁵⁰³ Auguste Comte'un düşüncelerinde ne kadar bilimden dine dönüş çabası görünse de onun dini bilime benzemektedir ve somut bir gerçeklik olarak din de pozitivizmle gerçek anlamda örtüşmektedir.⁵⁰⁴

Sosyolojiyi bağımsız bilimler aşamasındaki yerini alması Emile Durkheim'ın başlıca amacı olmuştur. Bu nedenle din, hukuk, ekonomi gibi bütün toplumsal olayların kaynağını yine toplumda aramıştır. Emile Durkheim'a göre din de bir toplumsal olgu olarak kabul edilir. Diğer sosyal kurumlar gibi din kurumu da sosyoloji aracılığıyla varlığını ortaya koyabilir. Doğaüstü ve kutsal alanla ilgili toplumsal inançlar da birer toplumsal gerçeklik olarak kabul edilirler. İşte sosyolojinin amacı da dinin toplumsal bir olgu olması hakkındaki bilimsel kanunları tespit etmektir.⁵⁰⁵ Bununla birlikte Emile Durkheim ve arkadaşları da dinin özü hakkında Auguste Comte ile aynı düşünceye sahiptirler. Çünkü Durkheim ekolünün, dinin özü ve başlangıcı hakkındaki görüşleri - tamamen sosyal şartlardan hareketle- rasyonel bir şekilde açıklama çabası, Auguste Comte ve onu izleyen pozitivistlerle aynı anlayışa dayanan eğilim etrafında toplanmıştır.⁵⁰⁶ Auguste Comte'a sadık kalarak o da dinin sosyallığı üzerine vurgu yapmıştır. Emile Durkheim, sadece din olaylarını nesnel bir biçimde inceleyen bir din biliminin nasıl kurulabileceği üzerinde durarak bu alana büyük ilgi göstermiştir. Zaten din sosyolojisi konusuna literatüründe ilk defa "*L'Année Sociologique*" (Sosyoloji Yıllığı) dergisinde Emile Durkheim'ın "*Din Fenomeninin Tanımı*" (1899) adlı makalesinde yer verilmiştir.⁵⁰⁷

Emile Durkheim'ın sosyoloji teorisine göre din, tüm bireyler için toplumsal hak ve yükümlülüklerin yasal olarak kabul edilmesinde en etkili araçtır. Pozitivizmin Tanrı anlayışının taşıyıcısı olan Emile Durkheim'a göre *Tanrı* da, toplumun sembolize edilmiş bir şeklinden ibarettir. Zira toplumsal bağ, seküler alana ilişkin olduğu kadar, kutsal alana ilişkin inanç ve birlikteliklerin de bir ürünüdür. Bunlarla birlikte din, toplumun bütünlüğünü, işleyişini ve uyumunu bozacak tutum ve davranışları bastırmakta ve böylece bireylerin topluma uyumlu bir hale gelmesinde büyük bir işleve sahiptir. Kısaca

⁵⁰³ Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 63.

⁵⁰⁴ Amiran K. Bilgiseven, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 88,89.

⁵⁰⁵ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 69.

⁵⁰⁶ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 156.

⁵⁰⁷ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s. 66; Koştaş, "Din Sosyolojisine Giriş", s. 363.

Emile Durkheim sisteminde din, toplum varlığının ve bütünlüğünün sürdürülmesi için gerekli ana mekanizmalardan biri olarak kabul edilir.⁵⁰⁸

Emile Durkheim, din olgusu hakkındaki düşüncelerini ise *Dini Hayatın İlk Biçimleri* adlı eserinde toplamıştır. Bu kitapta Emile Durkheim öncelikle inceleyeceği dinin objektif bir tanımını yapmaya çalışmıştır.⁵⁰⁹ Emile Durkheim’a göre, “bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.”⁵¹⁰ Emile Durkheim’a göre, dini inançların temel özelliği, her şeyi *kutsal-kutsal olmayan* (profan) ya da dini-dünyevi (seküler) olmak üzere iki gruba ayırmış ve bunların birbiriyle karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵¹¹ Ona göre bu kutsal nesneler ya da simgeler, varoluşun alışıldık yönlerinden ayrı tutulmalıdır.⁵¹² Onun tanımında *kutsal* olarak nitelendirilen şeyler herhangi bir *aşkınlık* ifade etmezler. Emile Durkheim için kutsal, daha çok *kutsal cemaat* (profan/dünyevi) olarak kabul edilen topluma karşı geliştirilen bir kategori olarak nitelendirilir.⁵¹³ Emile Durkheim, dinin tanımını yaptıktan sonra dinin kökenini araştırmaya koyulmuştur. Bunun neticesinde dini hayatın kaynağında dini inançların ve ayinlerin olduğunu iddia etmiştir.⁵¹⁴ Ona göre dini hayatın kaynağını toplum oluşturduğu gibi bilimin de felsefenin de kaynağını din oluşturmaktadır.⁵¹⁵ Başka bir ifadeyle topluluk heyecanını yine topluluk ruhunda aramıştır.

Dini Hayatın İlk Biçimleri adlı eserinde, dinin, kişisel ya da sembolik değil, *toplumsal bir süreç*⁵¹⁶ olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre din, sosyal bir olgu olduğu ölçüde, toplum da aynı ölçüde dini bir olgu olarak kabul edilir. Dini olarak kutsal kabul

⁵⁰⁸ Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 119.

⁵⁰⁹ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 41; Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, s. 189-192.

⁵¹⁰ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 67; Y. Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, 2004, s. 14.

⁵¹¹ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 56; Ian Thompson, *Odaktaki Sosyoloji*, Çev. Bekir Zakir Çoban, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 24,25; Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, s. 118; Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 158; Sevinç Güçlü (Edit), *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 251.

⁵¹² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Yay. haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, s. 532,533.

⁵¹³ Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, s. 79,80.

⁵¹⁴ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 41.

⁵¹⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 157.

⁵¹⁶ İrfan Yılmaz, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din 1*, T.Ö.V. Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 123.

edilen şeyler de toplumsal birliğin birer sembolüdürler.⁵¹⁷ Burada din, *tanımsal* olmaktan çok *işlevselci* bir karaktere sahiptir. Başka bir ifadeyle, bu dini semboller ve törenler, dinin toplumsal işlevine göndermede bulunurlar⁵¹⁸ ve toplumsal değerler olarak kabul edilirler.⁵¹⁹

Emile Durkheim, dine olan bağlılıkla birlikte intiharlar arasında azlık ya da çokluk ilişkisinin olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁵²⁰ O, dinin bu ahlaki ve manevi gücünü, intihar olgusu üzerine ele aldığı eserinde (*Suicide*) dini inançlarla intiharların azlık veya çokluk derecesini ölçerek göstermiştir. Böylece Emile Durkheim dinin çeşitli sosyal ilişkiler üzerindeki etkisini belirtmek amacıyla ilk defa bilimsel nitelikte bir din sosyolojisi çalışması yapmıştır. *İntihar* adlı bu eserinde tüm sosyal kurumların dinden doğduğunu belirtmiş⁵²¹ ve ayrıca bireyin dine sıkı sıkıya bağlı olmasıyla intihardan korunabileceğini ileri sürmüştür.⁵²² Görüleceği gibi toplumdaki her şeyin kaynağının din olduğunun bir kez daha altını çizmiş ve dinin bir diğer fonksiyonundan söz etmiştir.

Ziya Gökalp'ın din hakkındaki görüşleri daha çok Comte-Durkheim çizgisiyle paralellik gösterir. Ziya Gökalp, mistik ve mantıklı eğilimleri arasında yaşadığı temel çelişkiyi, Auguste Comte'un üç hal yasasını gözden geçirerek çözümlemeye çalışır. Auguste Comte'un bu teorisi insanlığın gelişmesini teolojik, metafizik ve pozitif ya da bilimsel olmak üzere üç aşamaya ayırmıştır. Ziya Gökalp'e göre, insanlığın ilk aşamasında peygamberlere ve diğer ermişlere duyulan inanç hâkimdir. Daha sonra ikinci aşamada ulemalar (fakihler) manevi önderler haline gelmekle birlikte dinsel geleneklerle mantık (nakliyat) ve felsefenin (akliyat) çatıştığı görülmektedir. Nihayet son aşamada ise geleneklerin kati bir inanç olmadıkları, tarihsel gelişmeyle birlikte insan aklının da ön plana çıktığı pozitif bilim aşaması görülmektedir. Bu aşama Ziya Gökalp'e göre mantık ile felsefe arasındaki boşluğu doldurmaktadır.⁵²³

⁵¹⁷ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din*, Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12; Güçlü, *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, s. 252-267.

⁵¹⁸ Laura D. Edles, *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çev. Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.

⁵¹⁹ Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, s. 118.

⁵²⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 157.

⁵²¹ Koştaş, "Din Sosyolojisine Giriş", s. 364.

⁵²² Emile Durkheim, *İntihar*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 439,440.

⁵²³ Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98.

Ziya Gökalp'in din hakkındaki düşüncelerinde etkilendiği bir diğer isim Emile Durkheim'dır.⁵²⁴ Emile Durkheim gibi Ziya Gökalp de dini güçlü toplumsal fonksiyonlara sahip bir sistem olarak görmüş ve dini bu açıdan ele almıştır. Ona göre din, toplumsal etkileşim ve bütünleşmeyi sağlayan bir aracı unsurdur. Ayrıca dinin toplumsal yapıda maddi değil manevi yararlarına dikkat çekmektedir.⁵²⁵

Ziya Gökalp, dinin önyargılarla değil, diğer toplumsal kurumlarda olduğu gibi sosyolojik özelliklerini dikkate alarak onları bilimsel bir yöntemle incelememiz gerektiğini savunmuştur. Toplum tarafından şekillendirilen din, toplum için zorunlu ve vazgeçilmez bir kurum halini almaktadır. Bu nedenle dinin toplumsal niteliklerini, yararlarını keşfetmek gerekir. Bilineceği üzere, dinin rolü sadece bireylere belli bir şahsiyet kazandırmak demek değildir; aynı zamanda toplumlara da belli bir şahsiyet kazandırmaktır. Dinin, eğitim ve ahlak açısından da en yararlı unsurlardan biri olduğu da bilinmelidir. Dini törenler aracılığıyla bireyin sosyalleşmesine katkı sağlandığı gibi, onu bireycilikten, bencillikten uzaklaştırır ve toplumda birlik ve beraberliğin oluşmasına aracı olur. Kısaca, sanat, ahlak gibi temel toplumsal kurumlardan biri olan din; ahlakta, sanatta, dilde olduğu gibi toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir fonksiyona sahiptir.⁵²⁶ Ona göre, “*insanı manen tatmin eden, ona en kalıcı ve en tatmin edici değerleri veren din onu en iyi, hatta medeniyetten de iyi mesud etmekte, mutlu kılmaktadır. Bunun için iman ve ibadetlerle dini duygu daima kuvvetlenmelidir.*”⁵²⁷

Ziya Gökalp, din sosyolojisiyle ilgili metodolojik konulara da değinmiştir. Ziya Gökalp, sosyoloji ve din sosyolojisi görüşlerinde olduğu gibi kullandığı yöntemde de yine Emile Durkheim'ın metodolojisini benimsemiştir.⁵²⁸ Emile Durkheim'ın objektif metodunu temel alan Ziya Gökalp, dini olaylara karşı sistemci bir tutum sergilemekle birlikte onları sosyolojik bir tahlile tabi tutmuştur. Buradan hareketle Ziya Gökalp, dini

⁵²⁴ Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 52.

⁵²⁵ Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 83,84.

⁵²⁶ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 109.

⁵²⁷ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, Toker Basımevi, İstanbul, 1975, s. 37,38; Şenel, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, s. 93.

⁵²⁸ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 233.

yaşayışın evrensel sosyolojik kanunlarını belirlemeyi din sosyolojisinin bir görevi olarak görmüştür.⁵²⁹

Ziya Gökalp, her ne kadar pozitivist sosyoloji akımından etkilense de salt bir biçimde ona bağlı kaldığını söylemek Ziya Gökalp'i eksik tanımlar. O, Emile Durkheim'ın sosyolojik görüşlerini Türk toplumunun şartlarına göre değerlendirmiş ve bunu uygulamayı başarmıştır. Ziya Gökalp'in bu çabası, onu yaşadığı dönemin taklitçi bilim adamlarından kendine has bu düşünüş sistemiyle ayırmakla birlikte, bütün bunların Türk toplumuna bilimsel bir yön verme amacı taşıdığını göstermektedir. Ziya Gökalp'in din anlayışı da sosyolojik düşünceleriyle aynı niteliktedir. O da Emile Durkheim gibi, dini toplumsal bir olgu, bir kurum olarak kabul etmiştir.⁵³⁰ Çünkü diğer kurumlarda olduğu gibi, dinin de evrensel kanunlarının neler olabileceğini tespit etmek ancak onu toplumsal bir olgu olarak ele almakla mümkündür.⁵³¹ Fakat Ziya Gökalp'in dine tıpkı Emile Durkheim gibi baktığına, dinin toplum tarafından yaratılmış olduğunu kabullendiğine dair görüşler ileri sürmek gerçek anlamda doğru değildir. Çünkü o, büyük çoğunluğu Müslüman olan toplumun bir parçası ve İslam dininin bir mensubu olması nedeniyle toplumu tanrılaştırmamıştır. Bunun nedeni ise Ziya Gökalp'in dinin ilahi boyutunu hiçbir zaman inkâr etmemiş olmasıdır.⁵³²

Dinin teolojik boyutu yerine toplumsal işlevi ile ilgilenen Ziya Gökalp, İslâm'ın “*akliliği*”ne işaret eder. Ona göre İslâm dini, toplumsal değişime bağlı olarak değişip ve gelişebilen bir dindir ve bu anlamda tarihsel bir olgu olarak görülür. İslâm'ın toplumu oluşturan bireyler arasında bir bağ kurma ve dayanışma oluşturma kapasitesi oldukça yüksektir ve uluslaşma sürecinde bundan istifade edilmelidir.⁵³³ Ziya Gökalp'in yetişme dönemindeki aldığı dini eğitime bağlı olarak onun güçlü bir dinsel yönünün olduğundan söz edebiliriz. Batı'dan etkilendiği pozitivist sosyoloji ile yaşadığı dönemdeki dinsel inançlar onun fikir hayatında önce yoğun ve şiddetli çatışmaların yaşanmasına yol açsa da⁵³⁴, daha sonra Ziya Gökalp bu çatışma sürecini sentezlemeyi başarmış, dinle

⁵²⁹ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 52.

⁵³⁰ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 52.

⁵³¹ Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, s. 60,61; Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, s. 82.

⁵³² Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 264.

⁵³³ Kabakçı, “Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, s. 56.

⁵³⁴ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, s. 52.

pozitivist sosyolojiyi uzlaştırma yoluna gitmiş, bilimle din arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını ileri sürmüştür.⁵³⁵

Ziya Gökalp'in, dine büyük önem verdiğinin bir başka göstergesi, onun ulus olmanın gereklerinden biri olarak din birliğini bir zorunluluk olarak kabul etmesinden anlaşılmaktadır. Ona göre din, farklı coğrafyalarda, farklı toplumlarda ve farklı kültürel alanlarda benzerlik gösterebilir, ancak, millet olmak için din birlikteliğinin yanında kültür ve dil birliğinin de olması gerekir.⁵³⁶

Ziya Gökalp'in temel problematiği, Türk milli kimliğinin İslâmi ve modern bilimsel-rasyonel kimliklerle bağdaştırılması meselesidir.⁵³⁷ Ziya Gökalp'in *Devlet* şiirinde üç kavram üzerinde durduğu bilinmektedir. Birincisi din kavramıdır ve bu kavram dinin içeriğinin ağırlık noktasını oluşturur. Çünkü dinin temeli ve kökleri örf ile dini yaptırımlarla Halk'tan almaktadır. Halkın dine bağlılığı yüce değerleri temelde örf ve onun yaptırımları ile beslenmektedir. Doğaüstü alandaki manevi ve yüce değerler dinin gücünü bireyler üzerinde hissettirirken, buna riayet bireylere halktan gelen örf ve örfün yaptırımları karşı durmaktadır. İkinci kavram Örf ve üçüncü kavram da Halk'tır. Nitekim Ziya Gökalp sisteminde Camia(Toplum)-Din-Devlet üçlüsü arasında sıkı bir bağlılık olduğu görülmektedir.⁵³⁸

Devleti oluşturan faktör *Müşterek Duygudur*. Kavmi devlette ise *Müşterek Duygunun* muhtevası *Din* ile doludur. Kavmi devlette Din faktörü ortak duygunun içerisinde önemli bir yer işgal eder.⁵³⁹ Din, fertleri mukaddes duygular ve itikatlarla birleştirerek milli vicdanı ortaya çıkaran önemli etkidir.⁵⁴⁰ Devletçilik, milliyetçilik, korporatizm ve dayanışmacılık Ziya Gökalp sosyolojisinin temel dayanaklarını oluşturmakta; son tahlilde bu sosyolojisi natüralist ve pozitivist bir karakter arz etmekte; nihayet din sorunu orada üzerinde durulan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴¹

⁵³⁵ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s. 186,187.

⁵³⁶ Gürsoy-Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", s. 97.

⁵³⁷ Günay, "Türkiye'de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler", s. 15.

⁵³⁸ Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, s. 72.

⁵³⁹ Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, s. 77.

⁵⁴⁰ Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, s. 84.

⁵⁴¹ Günay, "Türkiye'de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler", s. 15.

Ziya Gökalp'in dini ıslah etmeye çalıştığı da görülmektedir. Bunu yapmakta temel olarak iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, dinle devleti ayırarak İslamiyet'in siyasi ve toplumsal hayat üzerindeki egemenliğine son vermek; ikincisi ise dinle Doğu medeniyetinin yollarını ayırmak ve böylece İslam'ın temel değerleriyle Batı medeniyetini ve Türk milli kültürünü bir arada yaşatmaktır.⁵⁴² Ziya Gökalp bu yönüyle de Türkiye'de pozitivism temsilcisi olduğu gibi laikliğin de bir temsilcisi olarak görülebilir.

Ziya Gökalp, din ve devletin birbirinden ayrılması gerektiğini savunduğu gibi, din ve kültürün de birbirinden ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, gerçek anlamda bir din herhangi bir medeniyete bağlı değildir. Dolayısıyla, İslamiyet'in geçmişte Doğu medeniyeti ile bir arada yaşadığı gibi, modern Batı medeniyeti ile de bir arada yaşayabilmesi mümkündür.⁵⁴³ Çünkü Ziya Gökalp İslamiyet'in diğer dinlere nazaran akla ve mantığa daha çok önem verdiği için, genel olarak bilim ve din arasındaki her türlü çelişkiyi reddetmektedir. Ayrıca Ziya Gökalp, modern Batı medeniyetinin temelinde pozitif bilimlerin olması nedeniyle Türk toplumunun da Batı medeniyetine kolayca uyum sağlayacağını düşünmektedir.⁵⁴⁴

Kısacası, modern Türk inkılabının dini yönleri günümüze kadar ciddi bir biçimde ele alınmamıştır. Ziya Gökalp'in İslâm dini karşısındaki tutumu, bu dinin Türk toplumundaki yeri ile ilgili fikirleri, gerek modern Türkiye'deki dinin gelişmesini, gerek İslam dünyasında ve Türkiye'deki genel laikleşme hareketini anlama açısından oldukça önemlidir.⁵⁴⁵ Bu da Ziya Gökalp'in Türkiye'de İslam'a dair bilimsel araştırmaların kurucusu ve hatta yeni bir dini ıslahat hareketinin de başlatıcısı olarak görülmesine neden olmuştur.⁵⁴⁶ Ayrıca Gökalp'in, genel sosyoloji çalışmalarının yanı sıra, *Darülfünun*'da (1916-1917) *Dini Sosyoloji* adı altında dersler ve seminerler vermiş olması ve bunları *İçtima-i Dini* adı altında bastırması onun din sosyolojisi alanındaki etkinliğini ve önemini bir kez daha göstermektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴² Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 63.

⁵⁴³ İ. Hakkı Baltacıoğlu, "Dine Doğru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 1957, s. 45.

⁵⁴⁴ Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 111,112.

⁵⁴⁵ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 11.

⁵⁴⁶ Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, s. 59.

⁵⁴⁷ Kılıç, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, s. 10.

Ziya Gökalp ile ilgili buraya kadar anlatılanlardan onun sosyolojik ve ideolojik olmak üzere iki önemli yanının olduğu görülmektedir. Sosyolojik olarak Ziya Gökalp, pozitivist sosyolojiden hareketle ülkemizde sosyolojinin kurumsallaşmasına; ideolojik olarak ise Türk ulus-devlet modelinin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında vermiş olduğu mücadelelerden dolayı gerek Türk sosyoloji tarihinde ve gerekse Türk siyasi tarihinde her zaman önemini korumuştur.

Sosyolojinin ortaya çıkışında Fransa'da yaşanan gerek siyasi, gerek ekonomik ve gerekse toplumsal bunalımların etkili olduğu bilinmektedir. Ziya Gökalp'in yaşadığı dönem de tıpkı Fransa'daki bu dönemle benzerlik göstermektedir. Osmanlı'nın çeşitli savaşlar sonucunda ekonomisi bozulmuş, Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle siyasi birliği dağılmaya yüz tutmuş, Sanayi Devrimi ile birlikte de toplumsal yapıda çeşitli bunalımlar ve değişimler görülmüştür. Ziya Gökalp de Fransa'da sosyolojinin ortaya çıkmasında etkili olan fikir babalarının düşüncelerinden hareketle Osmanlı toplumunu içinden bulunduğu buhranlı dönemden kurtarmaya çalışmıştır. Ziya Gökalp, Auguste Comte ve Emile Durkheim'in pozitivist görüşlerinden hareketle Türk toplum yapısını ele almıştır. Emile Durkheim'in ilkel toplumların kaynağını araştırmasında olduğu gibi Ziya Gökalp de Türk toplumunun kökenine eğilmiş; Emile Durkheim'in çağdaş toplumların araştırılması için öncelikle ilkel toplumların kaynağının ne olduğunu bulup, çağdaş toplumların bu doğrultuda nasıl evrimleştiklerini kavramamız açısından Ziya Gökalp de bu doğrultuda fikir üreterek Türk toplumunu ele almıştır.

Dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsünü kurmasıyla birlikte Ziya Gökalp, sosyolojinin Türkiye'de kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Ziya Gökalp'e kadar pozitivistimin Türkiye'ye aktarılması tam manasıyla bütünlük arz etmemektedir. Türkiye'ye daha çok kültürel kanalla aktarılan pozitivism, Ziya Gökalp ile birlikte bütünlük kazanmış ve özellikle Emile Durkheim'in düşünceleri ve genel sosyoloji düşünceleri, İstanbul'daki sosyoloji kürsüsü aracılığıyla doğrudan Türkiye'ye aktarılmaya ve Türk toplumuna tanıtılmaya başlamıştır. Bu, Ziya Gökalp'in pozitivist sosyolojiyi katıksız bir biçimde aktardığı anlamına gelmez. Ziya Gökalp'in Türk sosyoloji tarihinde bu denli önemli bir yer edinmesinin temel nedeni, Batı'daki sosyolojik düşünceleri iyi analiz etmesi ve bunu Türk toplum yapısına uyarlamadaki göstermiş olduğu başarıdır.

4. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Türkiye’de Pozitivist Sosyolojinin Gelişimi

Emile Durkheim’ın sosyoloji anlayışını temel alan Ziya Gökalp düşüncesi, dinamizmini ve bilimsel enerjisini Cumhuriyet dönemi siyasi rejimin misyonuyla özdeşleştirdiği için toplumsal olayların analiz edilmesinde ve yorumlanmasında sürekli olmak şartıyla bir yapılaşmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda başta Ziya Gökalp olmak üzere dönemin düşünürleri hem topluma sosyolojiyi tanıtmak, hem de yeni oluşan Türk toplumunun bilimsel temellerini oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu noktada Ziya Gökalp’in Cumhuriyet siyasi rejimin de etkisiyle döneme damgasını vurduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁵⁴⁸

Pozitivizmin Türkiye’de bir paradigma anlayışı olmaktan ziyade siyasal bir kimliğe bürünmesi, Türkiye’de bilimin gelişmesini büyük bir sekteye uğratmış ve bu durum Batıdaki bilimsel gelişmelerin ve değişimlerin paradigmatik anlamının doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olmuştur. Dolayısıyla Batıdaki bilimsel gelişmeleri geriden takip edilmesi ve Türk toplumunun kendine özgü koşulları, pozitivist sosyolojinin Türkiye’de epistemoloji ve ontoloji arasındaki bağı kurulmasını da zorlaştırmıştır.⁵⁴⁹

Cumhuriyet döneminin siyasi ideologları Türk toplum mühendisliğinde pozitivistliği, “din”i reddetmenin tek aracı olarak görmüşler ve dinin yerine pozitivist düşünceyi hâkim kılmışlardır. Diğer bir ifadeyle devlet, Türk toplumunun değişmesinde pozitivist bilim ideolojisini bir “silah” ya da bir “baskı unsuru” olarak kullanmıştır. Bu açıdan pozitivism, dinin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmaya yarayan bir güç unsuru olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma akımının resmi ideolojisi pozitivism olması nedeniyle din anlayışı da bu çerçevede şekillenmiştir. Dolayısıyla pozitivismin etkisiyle din kendisini toplumsal alandan özel alana çekmek zorunda kalmıştır.⁵⁵⁰

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, sosyolojinin toplumsal değişmeyi açıklaması ve toplumsal bütünleşme görevini yerine getirmesi gerekirken onun dönemin resmi ideolojisinin kontrolünde olması, Türk sosyolojisinin bir fetret dönemine girmesine

⁵⁴⁸ Nuray Karaca, *1923-1945 Arası Türk Sosyolojisinde Pozitivist Eğilimler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, s. 102,103.

⁵⁴⁹ Dikeçligil, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, s. 65.

⁵⁵⁰ Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, s. 145.

neden olmuştur. Bu fetret devri 1940-50'li yıllara kadar sürse de Ziya Gökalp sosyolojisi döneme damgasını vurmuştur.⁵⁵¹

Cumhuriyet döneminin belirgin özelliği, ele alınan konuların daha çok kuramsal düzeyde olması ve sosyolojinin, siyaset, felsefe, eğitim, ideoloji gibi farklı konularla iç içe geçmiş bir halde tartışılmasıdır.⁵⁵² Türkiye’de sosyologlar, pozitivistizmin resmi ideoloji olmaya başladığı dönemden II. Dünya Savaşı’nın olduğu döneme kadarki süreçte (1908-1945) daha çok; “*Bilgi, hangi temalar bağlamında işlemektedir?*”, “*Bu bilgi yaklaşımı nasıl inşa edilmektedir?*”, “*Türkiye’de pozitivistizm toplumsal koşullar altında mı üretilmektedir?*”, “*Üretilen bilgiler, bu tarihsel dönemin toplum sorunlarına ne gibi açılımlar getirmiştir?*”, “*Cumhuriyetin toplum imgesinin oluşturulduğu bu tarihsel ve toplumsal koşullarda pozitivist paradigma nasıl bir işleve yönelmiştir?*”⁵⁵³ sorularına yanıt arayan konular üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyet döneminde Türk üniversitelerinde verilen dersler daha çok sosyal bilgilerin aktarılması şeklinde olmuş ve neredeyse tamamen sosyal felsefe yapılmıştır denilebilir.⁵⁵⁴ Daha çok teorik çerçevede çalışmalar yapılırken ampirik alan çalışmalarına 1940’lı yıllara kadar yer verilmemiştir. Türkiye’nin en eski sosyoloji kürsülerinden birine sahip olmasına rağmen özellikle sosyolojinin kuramsal ya da kavramsal tartışmalarında önemli sözümüz olmamakla birlikte Türk sosyolojisi bugüne değin hak ettiği değeri görmemiştir. Bu nedenle, Türkiye’deki sosyoloji eğiliminde Batı tasarılarından oluşan kuramsal ve kavramsal çerçeve önem kazanmıştır.⁵⁵⁵ Kuşkusuz Ziya Gökalp’in söz konusu kürsüye pek çok katkısı olmuştur. Onun bu kürsüye olan katkıları onu kurmakla ve ders vermekle sınırlı kalmamıştır. Yazdıklarıyla bu kürsüde bir sosyoloji geleneği oluşturmuş ve bu gelenek varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Sosyoloji alanında Türkiye’de büyük çaba verilmesine de Cumhuriyet döneminin tek bilim anlayışı pozitivistizmdir. Ziya Gökalp’in Cumhuriyet dönemindeki etkisinin görülebilmesi biraz da kendisini izleyen sosyologların çalışmalarıyla

⁵⁵¹ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji: Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*, s. 135.

⁵⁵² Karaca, *1923-1945 Arası Türk Sosyolojisinde Pozitivist Eğilimler*, s. 103.

⁵⁵³ Yıldırım, “Türk Sosyolojisinde Pozitivistizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945)”, s. 110.

⁵⁵⁴ Gökçe, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, s. 3.

⁵⁵⁵ Baykan Sezer, “Türk Sosyolojisinin Önündeki Sorunlar”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 8.

anlaşılabilir.⁵⁵⁶ Bu nedenle Ziya Gökalp'in izleyicisi olan düşünürlerin fikirlerine değinmek yerinde olacaktır.

Türkiye'de gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet döneminde sosyoloji sahasında yapılan çalışmaların değerlendirilişlerinde izlenen yol metodolojik olmaktan ziyade kronolojiktir. Hemen hepsinde ortak nokta, Türkiye'de sosyolojinin tarihi açıdan geçirdiği süreci tarih, isim, eser ve konu başlıkları altında okuyucuya sunmak biçimindedir.⁵⁵⁷ Türkiye'de sosyolojinin gerek tanıtılmasına ve yayılmasına, gerekse sosyolojik kuramları açıklama, geliştirme ve eleştirme noktasında büyük çaba harcamış, çok sayıda eserler vermiş sosyologlar olmuştur. Bunlar arasında Mehmet İzzet, Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Hilmi Z. Ülken, Nurettin Ş. Kösemihal, Cavit O. Tütengil, Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray en çok bilinenleridir.⁵⁵⁸

Mehmet İzzet, Durkheim okuluna ait bir sosyoloji düşünürüdür. Fakat Durkheim okulunun görüşlerini tam olarak benimsemediği gibi birçok noktada da onlardan ayrılmıştır.⁵⁵⁹ Mehmet İzzet aynı zamanda Türk sosyolojisinin de Batı sosyolojisine benzer araştırma ve uygulamalara yönelmesi gerektiğini belirtmiştir. Sosyolojinin ülkemizde gelişmesine katkı sağlayan düşünürlerimizden biridir.⁵⁶⁰ Mehmet İzzet, düşüncelerini kendinden önceki düşüncelere bağlayarak açıklamaktadır. Onun düşüncelerinin şekillenmesinde özellikle Ziya Gökalp'in etkisi çok olmuştur.⁵⁶¹

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, H. Z. Ülken'le birlikte Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile gelişen pozitivist geleneğin Mehmet İzzet'ten sonra gelen halkasını oluşturur.⁵⁶² Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, sosyolojinin konusunun ne olduğunu araştırırken Emile Durkheim ve Ziya Gökalp'in etkisi altında kalmıştır. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu da Emile Durkheim gibi sosyal olguların bir nesne, şey gibi ele alınmaları gerektiği üzerinde durmuş ve yine Emile Durkheim'ın kolektif bilinç

⁵⁵⁶ Sadettin Elibol, "Hızlanan Tarihsel Süreç ve Sosyolojinin Geleceği", *Sorgulanan Sosyoloji*, Edit. M. Çağatay Özdemir, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 84. ss. 81-88.

⁵⁵⁷ Kızılçelik, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, s. 38,39.

⁵⁵⁸ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 19. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 82.

⁵⁵⁹ Emre Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -II-*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 2.

⁵⁶⁰ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -II-*, s. 110,111.

⁵⁶¹ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -II-*, s. 109.

⁵⁶² Mustafa E. Erkal, "Ölümünün 30. Yılında Hocamız Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 31, 2005, s. 303.

kavramını kabul ederek sosyolojinin asıl konusunu oluşturan gerçeklerin bireysel bilincin dışında yer alan sosyal gerçeklikler olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶³

Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'nun yöntem anlayışı da geleneksel pozitivizm üzerine temellenmiştir. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, gözlenebilen olgu ve olayların ayrı ayrı tümevarımsal bir mantıkla açıklanmasının, ampirik sınanabilirliğinin gerekliliğini vurgulamıştır. O, sosyolojiyi de yukarıdaki pozitivist yaklaşımına uygun olarak ele almıştır. Sosyolojinin tarihinden ayrılamamış bir bilim dalı olduğunu ileri sürmüş ve bu noktada doğa bilimlerinin yöntem anlayışının sosyoloji üzerinde de belirleyici bir etkisinin olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁴

Sosyoloji alanında araştırma yapacaklara kolaylık olması bakımından sosyolojinin tarihçesinin önemine dikkat çeken Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Auguste Comte'un üç hal kanununu daha da genişleterek sosyoloji tarihini yeniden belirlemeye çalışmıştır. Buradan hareketle sosyolojinin tarihçesini beş farklı döneme ayırarak kısaca şöyle açıklamıştır: Birinci dönem, *Mitolojik Dönem*. Bu dönemde toplumsal olaylar mitlerle açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci dönem, *Astrolojik Dönem*. Bu dönemde toplumsal olaylar doğa olaylarıyla, ay, güneş ve yıldızların hareketleriyle açıklanmaya başlanmıştır. Üçüncü dönem, *Teolojik Dönem*. Bu dönemde toplumsal olayları ilahi güçlerle açıklama yoluna gidilmiştir. İlahi güçlerin, tabiat olayları gibi toplum olaylarının da kaynağı sayılmıştır. Dördüncü dönem, *Felsefi Dönem*. Bu dönemde toplumsal olaylar gizli, soyut birtakım güçlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Fındıkoğlu'na göre bu dönem, sosyoloji tarihinin başlangıcını ya da hazırlık dönemini oluşturmaktadır. Beşinci dönem, *Bilimsel Dönem*. Bu dönem, toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle açıklanmaya çalışıldığı dönemdir. Toplum olaylarının -yine bu olaylara bağlı kalınarak- pozitif metodlarla açıklanmaya, incelenmeye, nedensellik ve kanunları bulunmaya çalışıldığı görülür. Sosyolojinin ortaya çıkışı da bu bilimsel döneme rastlamıştır. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'na göre bu son dönemde daha önceki dört dönemin izleri görülebilmekte ve bu izler varlığını hâlâ koruyabilmektedir.⁵⁶⁵ O, bilimsel dönemin

⁵⁶³ Nevin G. Ergen, "Gökalp-Fındıkoğlu Çizgisi Üzerine Notlar", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 31, 2005, s. 2,3.

⁵⁶⁴ Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri -II-*, s. 143,144.

⁵⁶⁵ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Cilt 1 : Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, s. 5-12; Nevin Güngör, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 14-17; Kemaleddin Taş, "Türk Sosyolojisinde Yerlici-Millici Bir Çizgi: Ziyaeddin Fahri

temel nitelikleri, sosyolojinin, tüm bilimlerin kullandığı *gözlem, tümevarım ve deneysellik* metotlarını kullanmakla ayırt edilebilir. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'nun yaptığı bu vurgulamaların, pozitivist bilginin bilgi üretiminin deneylere ya da gözlenebilir olgulara dayandırılarak tümevarımsal bir yaklaşımla betimsel açıklamalar geliştirme mantığına uygun olduğu görülmektedir.⁵⁶⁶

1940'lı yıllarda pozitivist bilginin değer yargılarından arınmadığı görülmektedir. Diğer yandan bu dönem, toplumla ilgili geçerli bilgi elde etme ve bunu uygulamaya yönelik sosyal bir kuramsal çerçeve arayışı içerisinde olunan bir dönem olmuştur.⁵⁶⁷ 1940'lı yıllar, Ziya Gökalp çizgisini devam ettiren İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Hilmi Z. Ülken'in önderliğinde içinde bulunduğu fetret devrinden kurtularak bağımsızlığını kazandığı dönem olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1930'lu yıllarda Hilmi Z. Ülken'in Ziyaeddin F. Fındıkoğlu ile birlikte sosyoloji dersleri vermesiyle birlikte uzun zamandır durgunluk dönemi yaşayan sosyolojinin ve sosyoloji kürsüsünün tekrar eski canlılığını kazanması 1940'lı yılların başında Hilmi Z. Ülken'in olağanüstü çabalarının bir sonucu olmuştur.⁵⁶⁸

Hilmi Z. Ülken, Türkiye'de sosyolojinin kurucuları arasında yer almaktadır. Gerek kendisi, gerek kendinden öncekiler, gerek kendinden sonrakiler sosyoloji alanında toplumla ve toplumsal problemlerle ilgilenmişlerdir. Türkiye'nin Batı karşısındaki geri kalmışlığına ve Türkiye'nin gelişme sorununa değinmiştir. Bu çerçevede milliyetçilik, batılılaşma, pozitivism, toplumsal alanda nesnel veri toplama metotları önem kazanmıştır.⁵⁶⁹ Bunun yanında kendisi, yazdığı eserleri ve vermiş olduğu dersleri ile sosyolojinin Türkiye'de kurulmasına ve yerleşmesine katkı sağlayan düşünürler arasında yer almaktadır.⁵⁷⁰

Fındıkoğlu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 149, 2004, s. 149; Kongar, *Türk Toplumbilimcileri - II-*, s. 120.

⁵⁶⁶ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -II-*, s. 122.

⁵⁶⁷ Oğuz Arı, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 13, 1975, s. 45-46.

⁵⁶⁸ Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", s. 17; Ünal, "Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimler", s. 143,144.

⁵⁶⁹ Arı, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", s. 45.

⁵⁷⁰ Arı, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", s. 45,46.

Hilmi Z. Ülken, bilimi, “*Kat’ilik dereceleri ne olursa olsun metafizik veya ilahi endişeler dışında insanların tabiata ve kendilerine ait araştırmalar...*”⁵⁷¹ şeklinde tanımlamaktadır. Hilmi Z. Ülken’e göre sosyal bilim konularının belirlenmesinde, sınırlarının çizilmesinde, yöntem ve tekniklerinin tespit edilmesinde sosyal bilimlerden ziyade doğa bilimlerindeki gelişmeler etkilidir. Diğer bir ifadeyle Hilmi Z. Ülken, sosyal bilimler alanındaki gelişmeyi tamamen doğa bilimlerindeki gelişmeye bağlamaktadır.⁵⁷² Eğer doğa bilimleri gelişirse sosyal bilimler de o ölçüde gelişme gösterecektir.

Hilmi Z. Ülken’e göre sosyolojik araştırmaların merkezini örf ve adetler oluşturmaktadır. Ona göre örf ve adetler konusunda yapılacak araştırmalarda ise farklı yöntem ve teknikler kullanılır.⁵⁷³ Buna ek olarak toplumsal olguların incelenmesinde monografi ve istatistik tekniklerden de yararlanılabileceğini söylemesi onun pozitivistizmin etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Türkiye’de Ziya Gökalp sonrası pozitivist sosyoloji geleneğini sürdüren bir diğer sosyolog Nurettin Ş. Kösemihal’dir. Döneminin birçok sosyologu gibi Nurettin Ş. Kösemihal de sadece sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla kalmayıp, çeşitli sosyal bilimler alanında da önemli katkılarda bulunmuştur. O, bir yandan Türk sosyolojisinin konu ve metod problemleriyle ilgilenirken, bir yandan da Batılı sosyologların bu alanla ilgili görüşlerinin Türkiye’de tanıtılmasında aracı olmuştur.⁵⁷⁴

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde oluşan pozitivist sosyoloji geleneği içerisinde Nurettin Ş. Kösemihal ile aynı dönemde Cahit Tanyol da yer almaktadır. Cahit Tanyol, Ziya Gökalp’le kurumsallaşan İstanbul Sosyoloji geleneğinin devamcısı olmakla birlikte Hilmi Z. Ülken sonrası dönemde bölümdeki sosyoloji geleneğini Nurettin Ş. Kösemihal’le birlikte yürütmüştür.⁵⁷⁵ Cahit Tanyol, Ziya Gökalp sosyolojisinin temel ilkelerini derinlemesine ele almış; ayrıca Emile Durkheim sosyolojisini devam ettirerek genel olarak Türk sosyolojisi geleneğinin; özelde ise

⁵⁷¹ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -I-*, s. 151.

⁵⁷² Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -I-*, s. 152.

⁵⁷³ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -I-*, s. 180,181.

⁵⁷⁴ Kongar, *Türk Toplumbilimcileri -I-*, s. 283.

⁵⁷⁵ Erkan Çav, “Cahit Tanyol’un Düşünce Dünyası ve Türk Sosyolojisindeki Yeri”, *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı*, Yay. haz. Çağlayan Kovanlıkaya-Erkan Çav, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 40.

İstanbul Üniversitesi sosyoloji geleneğinin kökleşmesine ve gelişmesine hizmet etmiştir.⁵⁷⁶

Buraya kadar Ziya Gökalp sonrası pozitivist geleneğin önemli takipçileri üzerinde durulmuştur. Bu bilim adamlarının Türk sosyolojisine getirdiği birkaç yenilik dışında pozitivist sosyoloji geleneğinin -daha çok kuramsal alandaki- taşıyıcısı oldukları görülmektedir.⁵⁷⁷

Türkiye’de pozitivist sosyolojinin etkileri sadece kuramsal alanda değil metodolojik alanda da görülmektedir. Niyazi Berkes’in de belirttiği gibi, Türkiye’de sosyoloji uzun süre siyasal akımların etkisinde kalmış ve bu süreçte en çok Fransız sosyolojisinden etkilenilmiş; özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra daha da yaygınlaşan yöntem tartışmaları nedeniyle yapılan araştırmalar daima eleştiriye maruz kalmış ve bu yüzden araştırmalara mali destek verilmemiştir.⁵⁷⁸ Sosyoloji üzerindeki siyasal baskılar 1940’lı yıllarla birlikte kalkmaya başlamış ve sosyoloji alanında ampirik yöntemlerle elde edilen, toplumsal dönüşüm üzerinde öngörülerde bulunabilen, nihai olarak onu yönlendiren ve kontrol edebilen pozitivist bilginin değeri tam manasıyla anlaşılmaya başlamıştır.⁵⁷⁹ Dolayısıyla Türk toplum yapısını yansıtan, toplumsal sorunlarımızı saptayan, toplumumuzu kendine özgü nitelikleriyle diğer toplumlardan ayıran ve farklılığımızı ortaya koyan ampirik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁵⁸⁰

Türk sosyolojisi, Cumhuriyet dönemi resmi ideolojisinin etkisinden kurtulmuş ve büyük bir hız kazanarak gelişmeye başlamıştır. 1940’lardan itibaren uygulamaya dönük alan araştırmaları, Türk sosyolojisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde yapılan alan araştırmaları ile Türk toplumunun sosyal gerçeklikleri belirlenmeye başlanmış ve bu durum Türk sosyolojisi için bir dönüm noktası olmuştur. Yine bu dönemde güncel sorunlara duyulan ilgi artarak toplumsal yapıyı ve bu yapıdaki değişimleri ele alma düşüncesi alan araştırmalarının başlıca amacı haline gelmiş ve araştırmalar sonucunda elde edilen verilerden hareketle toplumsal hayattaki değişimler

⁵⁷⁶ Çav, “Cahit Tanyol’un Düşünce Dünyası ve Türk Sosyolojisindeki Yeri”, s. 43.

⁵⁷⁷ Ünal, “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimler”, s. 144.

⁵⁷⁸ Gökçe, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, s. 4.

⁵⁷⁹ Ülken, *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, s. 54; Mübeccel B. Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 31.

⁵⁸⁰ Aylin G. Baran, “Birsen Gökçe”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) -II-*, Der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 412.

gerek toplumda, gerekse akademik çevrelerde oldukça dikkat çekici bir hale gelmiştir.⁵⁸¹

Ampirik araştırmaların Türkiye’de diğer sosyal bilimlerde de yoğun ilgiyle karşılanması 1950-1960 yılları arasında artmış; 1960’lı yıllardan itibaren bir hayli önem kazanmıştır.⁵⁸² Bu dönemden itibaren Türk sosyolojisi içerisinde “*bilimsel, ampirik ve araştırmacı*” bir aşamaya geçilmiş ve böylece daha geniş kapsamlı ve daha bilimsel bir metot anlayışına yönelik çalışmalar önemli hale gelmiştir.⁵⁸³ Yapılan ampirik araştırmaların büyük çoğunluğu toplumsal değişimin etkisiyle kırsal alandaki köy araştırmaları üzerinedir. Bu köy araştırmaları özellikle Türkiye’nin gelişmemiş bölgelerinde yoğunlaşmıştır.⁵⁸⁴ 1970’li yıllarda araştırmalara çeşitli teknikler de ilave edilerek bu alan araştırmaları daha da yaygınlaşmıştır. Böylece Türkiye’deki alan araştırmaları sayısında önemli artış olmuştur. Ancak bu araştırmaların büyük çoğunluğunda kuramsal çerçeve ihmal edilmiş; bu nedenle alan araştırmalarında daha çok pozitivist sosyolojinin etkileri önem kazanmıştır.⁵⁸⁵ 1980 sonrası dönem ise alan araştırmalarının ve deneysel sosyoloji çalışmalarının yanında teorik ağırlıklı çalışmaların ön plana çıktığı bir dönem haline gelmiştir.⁵⁸⁶

1990’lı yıllara gelindiğinde Türk sosyolojisinde iki önemli problem göze çarpmaktadır: *Aktarmacılık* ve *gelenek yokluğu*.⁵⁸⁷ Dolayısıyla Türk sosyoloji tarihine ve Türk toplum yapısına yönelerek bu problemlere çözüm aranmalıdır. Bu doğrultuda 1990 sonrası postmodern epistemolojilerle pozitivist ve tarihsel yaklaşımlar arasında yaşanan -kısmen verimli olmakla birlikte genel olarak verimsiz olan- tartışmaların Türkiye’deki sosyal bilimler alanında yarattığı etkilerin iyi analiz edilmesi gereklidir. Bu noktada Türk sosyolojisinin geçmişi tartışmaya açılmıştır. Pek çok kişi bilimi pozitivist düşünce ile eşitlemiş; fakat asıl üzerinde durulması gereken noktaya -son

⁵⁸¹ Gökçe, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, s. 3,4.

⁵⁸² Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler -I-*, s. 219.

⁵⁸³ Ünver Günay, “Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, No: 2, 2006, s. 512,513.

⁵⁸⁴ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler -I-*, s. 58.

⁵⁸⁵ M. Aytül Kasapoğlu, *Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s. 26,27; Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ Ya Da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, s. 187.

⁵⁸⁶ H. Bayram Kaçmazoğlu, “Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine”, 75. *Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 145.

⁵⁸⁷ Kasapoğlu, *Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları*, s. 33.

dönemlerde bilimin epistemolojik ve tarihsel araştırmalardaki kat ettiği gelişime değinilmemiştir.⁵⁸⁸ Dolayısıyla bu noktada ciddi epistemolojik problemler bulunmakla birlikte bu problemlerin çözümü daha sonraki süreçlere bırakılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda Türkiye’de sosyolojinin genellikle pozitivismle bağlantılı olarak inşa edildiğini ve kendisini pozitivismin ilkelerine teslim ettiğini, ona göre temellendirdiğini söylemek mümkündür.⁵⁸⁹ Osmanlı toplumunun Tanzimat’tan sonra Batı yönündeki yaşadığı değişim süresince pozitivism çoğunlukla herhangi bir felsefi eleştiriye maruz kalmadan aydınlarımız tarafından benimsenmiştir. Oysa hiçbir düşünce, bir ülkeden ya da bir toplumdan diğerine olduğu gibi aktarılmaz. Bu düşüncenin felsefi temellerinin sorgulanması, aktarılacak toplumdaki yerinin ve öneminin ne olduğunun tespit edilmesi gerekir.⁵⁹⁰

Türkiye’de önceleri çeşitli konularda Avrupa’nın değişik ülkeleriyle işbirliği kurmak amacıyla başlayan Batılılaşma akımı, kısa sürede Türkiye’nin de Batılılar gibi düşünmeyle ve onlar gibi yaşam sürmeyle kurtulacağı ve eski gücüne yeniden kavuşacağı görüş ve inancına dönüşmüştür.⁵⁹¹ Bunun sonucunda Batı düşüncesinin çeşitli unsurları Türkiye’ye ithal edilmeye,⁵⁹² hatta olduğu gibi Batı’dan aktarılmaya başlamıştır. Yani sosyolojinin Türkiye’ye girişi bu dönemde yapılan çeşitli ıslahatlar aracılığıyla olmuştur.⁵⁹³ Bu nedenle *aktarmacılık* Türk sosyolojisinin en önemli özelliklerinden birisidir. Bu aktarmacılık Türkiye’de sadece sosyolojiye has ya da sadece sosyoloji ile sınırlı bir alan değildir. Batı’dan yapılan bu aktarmacılık, Türk toplumun her alanında görülen genel bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁴

Türk sosyolojisi, Türk toplumunun kendi tarihi, siyasi, sosyal, dini, ekonomik ve kültürel yapısına göre şekillenen olayları kendisine araştırma ve inceleme konusu olarak

⁵⁸⁸ Alim Arlı-Yücel Bulut, “Türkiye’de Sosyolojiyle 100 Yıl: Mirası ve Bugünü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 28.

⁵⁸⁹ Sezgin Kızılcı, *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt: 2 : Burjuva Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 69.

⁵⁹⁰ Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, s. 105.

⁵⁹¹ Taşkın Takış, “Sosyal Bilimlerin “Öteki” Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi: Milliyetçilik II*, Doğu Batı Yayınları, Yıl: 10, Sayı: 39, 2006-07, s. 288.

⁵⁹² Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 7,8.

⁵⁹³ Ülken, *Dünya’da ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, s. 23.

⁵⁹⁴ Hayati Tüfekçioğlu, “Türkiye’de Sosyolojinin İşlevi”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 140,141.

seçtiğinden dolayı *Türk sosyolojisi* olarak kavramsallaştırılmıştır.⁵⁹⁵ Sosyolojinin uzun bir geçmişe ve büyük bir birikime sahip olmaması nedeniyle Türk sosyolojisinin köklerini sosyoloji dışında fakat sosyolojiyle ilişkili diğer alanlarda, Türk tarihinin ve Türk düşüncesinin derinliklerine eğilerek eski Türklere varıncaya kadar araştırılması gerekir.⁵⁹⁶

Türk düşünce tarihinin izlerine çok eski dönemlerde ve geniş bir coğrafyada rastlansa da Türk düşünce tarihi Batı düşünce tarihine göre oldukça yüzeysel ve zayıf olarak kabul edilmektedir. Türk aydınlarının özellikle de Türk sosyologlarının amacı, Batı düşüncesi tarzında bir gelenek oluşturmaktır. Türk sosyoloji tarihinin eski Türklere varıncaya kadar araştırılarak özgün Türk düşüncesi oluşturmak yerine Batı düşünce yapısına çeşitli ilavelerde bulunarak Batı merkezli sentezci bir düşünce şekli oluşturmak amaçlanmıştır.⁵⁹⁷ Aslında Batılı sosyolojik teorilerin Türk sosyologlar tarafından çok iyi bilinmesi gerekir. Çünkü Türk sosyolojisinde ileri sürülen çoğu görüşlerin, düşüncülerin anlaşılabilmesi için Batı sosyolojisinin niteliklerinin doğru bir şekilde öğrenilmiş olması gerekir. Batılı sosyolojik teoriler öncelikle Batılı toplumların bir ürünüdür ve bu teoriler genel olarak Batı dünyasının üstünlüğünü meşrulaştırmaya çalışırlar. Türk sosyologların Batı sosyolojisini bilmelerinin yanında öncelikle kendi sosyoloji geleneklerini oluşturması gerekir.⁵⁹⁸

Türk sosyolojisi, kendi toplumsal sorunlarını kendi içerisinde yeniden değerlendirmek zorunda olduğu gibi, yine tarihteki konusuna uygun olarak dünyada meydana gelen gelişmeleri ve özellikle de Batı'yı açıklamak zorundadır. Türk sosyolojisi bunu kendisine amaç edinmeli ve her zaman göz önünde bulundurmalıdır. Türk sosyolojisi ancak bu amacına ulaşırsa kendinden beklenen işlevi yerine getirmiş olacaktır.⁵⁹⁹ Buradan hareketle Türk sosyolojisinin en önemli iki özelliğinden söz edilebilir. Birincisi, başlangıçta Türk toplumunun meselelerine çözüm aramak amacıyla

⁵⁹⁵ Fazlı Arabacı, *Türk Din Sosyolojisi İmkân ve Sorunlar*, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 34; Fazlı Arabacı, "Türk Toplum Biliminde Kuram Sorunu: Toplumsal Eylemin Arka Planı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, s. 99.

⁵⁹⁶ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -III- : Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 154.

⁵⁹⁷ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi -III- : Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*, s. 153.

⁵⁹⁸ Arabacı, *Türk Din Sosyolojisi İmkân ve Sorunlar*, s. 35.

⁵⁹⁹ Sezer, "Türk Sosyolojisi'nin Önündeki Sorunlar", s. 10-12.

aktarmacılığı benimseyen aydınların bir süre sonra bunu bir gelenek haline getirmiş olmalarıdır. İkincisi ise Türk sosyologlarının Türk tarihini ele alırken de Batı’da üretilen teorileri, ideolojileri Türk tarihine olduğu gibi uygulamış olmalarıdır.⁶⁰⁰ Pozitivist düşüncenin Türkiye’ye aktarılmasında etkili olan aydınlar, bu sisteme eleştirel yaklaşmayıp, yapılan eleştirileri de göz ardı edip, büyük çoğunluğu kendisine örnek aldığı filozofların düşüncelerini ve görüşlerini Türkiye’ye aktarmışlardır.⁶⁰¹ Dolayısıyla Türkiye’deki sosyoloji araştırmalarının önemli bir bölümünde, derlemecilik, aktarmacılık, yüzeysellik, taklitçilik, spekülasyon ve de sosyografyanın ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.⁶⁰²

Baykan Sezer’e göre Batı aktarmacılığının yanında Türk sosyolojisinin diğer bir problematiği, Türk sosyologların tüm çabalarına karşın toplumsal sorunların çözümünde mesafe alınamaması ve Batı sosyolojisindeki en son geliştirilen kuram ve yaklaşımların tam olarak bilinmemesidir.⁶⁰³ Araştırmaların metodolojik ve kuramsal destek ve içerik açısından yetersizliği, genel geçerlik düzeyinin yüksek olmaması, masa başı çalışmanın alan çalışmasına tercih edilir olması, ülke genelini kapsayıcı alan araştırmalarında yeterli mali kaynakların bulunamaması, bürokratik engellerin hala aşılamamış olması, siyasi endişeler, ideolojik kamplaşmalar, skolastik düşünceden kurtulamamış olmamız gibi sorunlar Türk sosyolojisinin genel olarak özgün bir kimliğe ulaşamamasına neden olan diğer problematik alanlardır.⁶⁰⁴

Türk toplumunun kendine özgü yapısı ve gerçekleri vardır. Dolayısıyla Türk toplum yapısı salt Batılı sosyolojik teorilere dayalı olarak açıklama zorunluluğu yoktur. Aslında Türk aydınlarının en büyük eksikliği, Türk toplum gerçeğini açıklayan ve kendine has bir sosyoloji geleneği şekillendiremeyişidir.⁶⁰⁵ Bu durumu aşmak için Türk sosyolojisi, Türk toplumuna ve gerçeğine yönelmelidir. Bunu yaparken Türk sosyolojisi, kendi gelenek ve yöntemini de oluşturma fırsatını elde edebilir. Türk sosyolojisi, ancak bu noktada Türk toplumuna ışık tutabilir. Türk sosyolojisi, toplumsal

⁶⁰⁰ Doğan, “Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori”, s. 20.

⁶⁰¹ Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, s. 222.

⁶⁰² Taş, “Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi”, s. 24.

⁶⁰³ Kızılçelik, *Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı*, s. 32,33.

⁶⁰⁴ Kızılçelik, *Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı*, s. 37.

⁶⁰⁵ Sezgin Kızılçelik, *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 299,300; Taş, “Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi”, s. 23,24.

problemleri bir bütün içerisinde ele almakla, dolayısıyla toplumsal olayları ve toplumsal problemleri gerçek manada aydınlatmakla mükelleftir. Bu nedenle Türk sosyolojisinin işlevleri arasında yeni açıklayıcı modeller ve teoriler geliştirmek olmalıdır.⁶⁰⁶

Türkiye’de sosyoloji çalışmalarının, gerek bilginin elde edildiği alan, gerek bu alana yaklaşırken zihinde kurgulanan ilkeler, sayıtlar bütünü olan yaklaşımlar, gerek seçilen konunun içinde kavramsallaştırıldığı kuram, gerekse o kuram ışığında gözlemlenen olgunun bilgisini elde etme yöntemleri açısından “Batılı” sosyologların çalışmalarından esinlenerek yürütüldüğü, özgün bir bakış, kuram, yaklaşım ve yöntem anlayışımızın bulunmadığı tespiti bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır.⁶⁰⁷

Çağdaş bir milletin sürekli düşünmeye ihtiyacı vardır; bu da mutlaka pozitif bilimlere doğru gitmekle mümkündür.⁶⁰⁸ Türkiye’de sosyoloji yapmak yerine, Batılı sosyologların kavramlarını aktaran, evrensellik tutkusu yüzünden Batı’nın kavramsal birikimi karşısında geri kalan sosyolojinin Türkiye’de içine düştüğü krizden çıkış yolu kendi toplumsal yapısıyla ilgilenip, çeşitli çözüm yolları arayıp bulmakla mümkündür.⁶⁰⁹ Dolayısıyla Türkiye’de toplum sorunlarının sağlıklı bir biçimde ele alınabilmesi için Türk tarihinin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir.⁶¹⁰ Türk toplumu kendi doğal gelişme seyrinin dışında siyasi, askeri, ekonomik müdahalelerle denetlenmek ve yönlendirilmek istenirken Türk düşünce hayatının da bunun dışında kalması elbette düşünülemez. Bir toplum için en tehlikelisi de budur.⁶¹¹

Batı’da XX. yüzyıl aydınları tarafından pozitivizm ağır eleştirilere maruz kalmasına rağmen, Türkiye’de çok az düşünür bu eleştirilere katılmıştır. Jürgen Habermas’ın ifadesiyle; ‘*Bilim ve teknolojiye aç kalmış bir toplumda pozitivizmi eleştirmek, sırlıslıkla aşık bir gence evliliğin zorluklarını anlatmak kadar güç bir iştir*’.⁶¹² Çünkü o dönemdeki Türk düşünürlerinde pozitivist zihniyet hâkimdir. Onlar pozitivizme tek değişmez ve kurtarıcı hakikat olarak sarılmaktadırlar. Şerif Mardin’in

⁶⁰⁶ Kızılçelik, *Sefaletin Sosyolojisi*, s. 315; Taş, “Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi”, s. 25.

⁶⁰⁷ Arabacı, “Türk Toplum Biliminde Kuram Sorunu: Toplumsal Eylemin Arka Planı”, s. 100.

⁶⁰⁸ Ülken, *Seçme Eserleri -1- : Ziya Gökalp*, s. 53.

⁶⁰⁹ M. Çağatay Özdemir, “Sosyolojinin Ontolojik Sorunu”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. V.

⁶¹⁰ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 19.

⁶¹¹ Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, s. 14.

⁶¹² Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, s. 218.

de belirttiği gibi, ‘*Dünyada birçok esnek sosyolojilerin olmasına karşılık, Türkiye’de şimdiye kadar bir tek sosyoloji vardır. O da pozitivist sosyolojidir.*’⁶¹³

Son dönemlerde Türk sosyoloji alanında yoğun eleştiriler ve alternatif metot arayışları görülse de pozitivistimin etkileri temel olarak önemini korumaktadır. Çünkü pozitivistime alternatif olarak ileri sürülen paradigmalar sosyal bilim araştırmaları için gerçek anlamda hem geçerli hem de güvenilir bir metodolojik imkân sağlayamamaktadır. Buna ek olarak pozitivistimin yerine alternatif olarak düşünülen sosyolojik arayışlarda herhangi bir konsensüse varılamamış olması da pozitivist paradigmanın varlığını sürdürmesinde temel etkidir.⁶¹⁴ Ayrıca pozitivistime, Cumhuriyetle birlikte başlayan katı laiklik uygulamalarından sonra dinin boşalttığı alanı doldurma misyonu yüklenmiş ve halkın din gibi pozitivistime iman etmesinin gereği vurgulanmıştır.⁶¹⁵ Bu da Türk aydınlarının pozitivistimi bir din gibi savunmalarına neden olmuştur.

⁶¹³ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, s. 214,215.

⁶¹⁴ Taş, “Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi”, s. 26,27.

⁶¹⁵ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, s. 223.

SONUÇ

Sosyal bilimler, tarihin her döneminde “sorunlu” bir alan olmuştur. Çünkü bilgi elde etme noktasında ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu da sosyal bilimcilerin bir kısmını doğa bilimlerinin yöntem ve tekniklerinden yararlanmaya yöneltmiştir. Deney ve gözleme dayanan ampirik metodun kullanılmaya başlanması sosyal bilimlerde natüralist/pozitivist/açıklayıcı paradigmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İster mikro düzeyde ister makro düzeyde olsun bir araştırmanın “bilimsel” bir nitelik kazanabilmesi için onun mutlaka belli bir paradigmaya dayanması gerekir. Her paradigmanın da kendine göre oluşturmuş olduğu belli başlı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıltıları bulunmaktadır. Pozitivist paradigmanın sayıltılarının deneysel, rasyonel ve de olgusal niteliklere sahip olduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi sosyoloji, ortaya çıkmasından itibaren pozitivist bir kimliğe bürünmüştür. Pozitivizmin felsefi kökenleri her ne kadar daha öncelere kadar geri götürülse de bilimsel anlamdaki etkileri XIX. yüzyılda kendini göstermiştir. Pozitivizmin etkileri sadece XIX. yüzyıla sınırlı kalmamış; XX. yüzyılda da pozitivism önemini korumuştur. Günümüzde ise pozitivismye yönelik çeşitli eleştirilerle beraber pozitivismin başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler alanındaki hakimiyeti nispeten azalmıştır.

Pozitivizm, modern dönemde ortaya çıkan bir eğilim olarak düşünülebilir. Bu nedenle pozitivismin Türkiye’ye giriş süreci de modernleşme süreciyle birlikte görülmeye başlanmıştır. Osmanlı aydınları modernleşmeyi ülkedeki politik, askeri ve teknolojik sorunların üstesinden gelmenin önemli bir yolu olarak algılamışlardır. Bu süreçte pozitivism modern bir bilgi eğilimi olarak önemli bir ilgi konusu olmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı’yı çöküş sürecinden kurtarmak amacıyla başlayan Batılılaşma hareketleriyle birlikte pozitivism Türkiye’ye girmiştir. Pozitivizmin Türk toplumunun bilim dünyasına giriş sürecinde başta Auguste Comte, Emile Durkheim gibi pozitivist sosyolojinin baş aktörlerinin büyük etkisi olmuş ve bu durum, Jön Türklerle başlayan Batılılaşma faaliyetleriyle düşünsel aktarmacılığı da beraberinde getirmiş, böylece pozitivist gelenek Türkiye’ye yerleşmeye başlamıştır.

Ziya Gökalp'e gelinceye kadar Türk aydınlarının pozitivistliği tam olarak idrak edemedikleri ve dolayısıyla bu alana pek katkı sağlayamadıkları görülür. Ziya Gökalp ise başta Emile Durkheim'ın görüşlerinden hareketle pozitivist sosyolojinin Türkiye'deki en büyük temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Ziya Gökalp, Emile Durkheim'ın görüşlerine salt bağlı kalmayıp, bu görüşleri Türk toplum yapısına uygulamaya çalışmıştır. O da Emile Durkheim gibi toplumsal olguları yine toplumsal olgularla açıklama yoluna gitmiştir.

Fransa'daki pozitivist sosyolojinin ortaya çıktığı koşullarla Osmanlı'nın son dönemindeki şartlar benzerlik gösterir. Fransa'nın içinde bulunduğu kriz dönemi ile Osmanlı'nın içinde bulunduğu kriz dönemi pozitivistliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fransa ile Osmanlı Türkiye'si arasındaki fark; Fransa'da pozitivistliğin bilimsel bir birikim sonucunda ortaya çıkmasına karşın Osmanlı'da Batı'yı taklitten öteye gidememesidir. Her ne kadar sosyoloji, ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Türk toplumunda geniş bir kabul görse de gerekli gelişimi göstermemiştir. Nitekim günümüzde Batı'daki sosyolojinin geldiği nokta ile Türk sosyolojisinin geldiği nokta kıyaslandığı zaman aradaki fark daha rahat görülebilir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra da Batılılaşma faaliyetleri sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Batılılaş(ama)masına en büyük engel olarak din gösterilmiştir. Dönemin düşünürleri pozitivistliğin etkisi altında kalarak dine hücum etmiş, dini bilimsel gelişmeye engel olarak görmüş ve onu dar bir alana hapsetmişlerdir.

Positivist sosyoloji, Osmanlı'nın son yıllarında ortaya çıkmış; çeşitli dergi, kuruluş, tercüme ile Türkiye'ye tanıtılmış ve böylece pozitivistliğin ülkeye girişi sağlanmıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte toplumsal yapının şekillenmesinde her zaman gündemde kalmıştır. Sosyoloji alanındaki araştırmalar ve kullanılan metodoloji tartışılmak yerine Batı'dan aktarılan teorilerin sürdürüldüğü görülmektedir. Tıpkı Batılılaşma faaliyetlerinde olduğu gibi pozitivistlik herhangi bir eleştiriye maruz kalmadan ülkemize aktarılmıştır. Ancak pozitivistliğin Türk sosyoloji geleneğine yaptığı etkileri ve katkıların da göz ardı edilemeyeceğini bilmek gerekir.

Positivistliğin Türkiye'deki en önemli etkisi metodolojik açıdan olmuştur. Deney ve gözlemle doğrulanmayan, duyu organlarıyla algılanamayan hiçbir şeyin doğruluğunu ya da geçerliliğini kabul etmeyen pozitivistlik bu etkisini ülkemizdeki sosyolojik

Çalışmalarda da göstermiştir. Bunda Batılı pozitivist sosyolojinin doğayı ve toplumu ele alış tarzının ve bu noktada sunmuş olduğu metodolojik imkânların *bilimsel* bir kimliğe sahip olması nedeniyle doğrudan ülkemize aktarıldığı görölmektedir.

Emile Durkheim'ın Türk sosyolojisine daha çok kuramsal, Le Play'in ise daha çok uygulamaya yönelik alanda etkileri olmuştur. Bu da Türkiye'de bilimsel bilginin elde edilmesinde temel etkenin deney ve gözlem olması, sosyoloji başta olmak üzere diğer sosyal bilimlerin de doğa bilimleri gibi deney ve gözlem temeline kurulu pozitivist paradigmaya dayanmasını beraberinde getirmiştir.

Pozitivizme karşı gerek Batı'da gerek Türkiye'de ciddi eleştiriler yöneltirse de pozitivist gelenek bilinçli veya bilinçsiz şekilde Türk sosyolojisinde etkisini büyük oranda hissettirmektedir. Dolayısıyla, ülkemizde halen baskın konumda olan pozitivist sosyolojinin Türk sosyolojisinde belirleyici bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- ABRAHAMSON, Mark, *İşlevselcilik*, Çev. Nilgün Çelebi, Sebat Ofset, Konya, 1990.
- ACAR, İsmail, *Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme*, Liva Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ADIVAR, A. Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- AKARSU, Bedia, *Çağdaş Felsefe Akımları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- AKDOĞAN, Ali, *Sosyal Değişme ve Din (Trabzon İl Merkezi Örneği)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- AKSOY, Mustafa, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000.
- ALATLI, Alev, (Der.), *Batı'ya Yön Veren Metinler -II-*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya MYO, Nevşehir, 2010.
- ARABACI, Fazlı, *Türk Din Sosyolojisi İmkân ve Sorunlar*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.
- ARON, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, 7. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- ARSAL, Oğur, *Modern Osmanlı Resminin Sosyolojisi (1839-1924)*, Çev. Tuncay Birkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ARSLAN, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat*, 2. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

- ARSLANTÜRK, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- ARSLANTÜRK, Z.-AMMAN, M. Tayfun, *Sosyoloji: Kavramlar-Kurumlar Süreçler Teoriler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- BALCI, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, 7. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2009.
- BARNES, Barry, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, Çev. Hüsamettin Arslan, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009.
- BİLGİSEVEN, Amiran K., *Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977.
- _____, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
- BİRAND, Kâmiran, “Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri”, *Kâmiran Birand Külliyyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- BURCKHARDT, Jacob, *İtalya’da Rönesans Kültürü*, Çev. B. Sıtkı Baykal, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2010.
- CAIRD, Edward, *Comte’un Din ve Toplum Felsefesi*, Çev. Ertuğ Ergün, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003.
- CALLINICOS, Alex, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa, 2008.
- _____, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- _____, *Felsefe Tarihine Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

- COMTE, Auguste, *Pozitivizm İlmihali*, Çev. Peyami Erman, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- _____, *Pozitif Felsefeye Giriş*, Çev. Süleyman Sarı, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003.
- _____, *İslamiyet ve Pozitivizm*, Çev. Özkan Gözel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÇAKIR, Sabri, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.
- ÇELEBİ, Nilgün, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.
- _____, *Sosyoloji Notları*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- DEMİR, Fevzi vd., *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 2. Baskı, T. C. Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2003.
- DESCARTES, Rene, *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.
- DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, 10. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2010.
- DURKHEIM, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006.
- _____, *Sosyoloji Dersleri*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev. Cenk Saraçoğlu, 3. Baskı, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2008.
- _____, *İntihar*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.
- EDLES, Laura D., *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çev. Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2006.

- EKİZ, Durmuş, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.
- ERDEM, Hüsameddin, *Bazı Felsefe Meseleleri*, HÜ-ER Yayınları, Konya, 2009.
- ERDOĞAN, İrfan, *Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz ve Yorum*, Genişletilmiş 2. Baskı, Erk Yayınları, Ankara, 2007.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, *İçtimaiyat Dersleri Cilt I : Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971.
- FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- _____, *İctimai Nazariyeler Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, 2. Baskı, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1968.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, Yay. haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005.
- _____, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- GOLDMANN, Lucien, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çev. Afşar Timuçin-Fusun Aynuksa, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Ahlâkı*, Toker Basımevi, İstanbul, 1975.
- _____, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2006.
- _____, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÖKSAL, Gökçen, *İngiliz Sanayi Devrimi: Öncesi, Sonrası ve Etkileri*, Kora Yayın, İstanbul, 2003.
- GÜÇLÜ, Sevinç, (Edit.), *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, 8. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975.

_____, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

GÜNGÖR, Nevin, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

GÜRSAKAL, Necmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 2001.

GRÜNBERG, Teo, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

HÂTEMÎ, H. Hüsrev, *Türk Aydını Dünyu-Bugünü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1991.

HEYD, Uriel, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980.

_____, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

HIZIR, Nusret, *Bilimin Işığında Felsefe*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.

HORKHEIMER, Max-ADORNO, Theodor W., *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner-Elif Ö. Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

_____, *Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar*, Çev. M. Sezai Durgun-Adnan Gümüş, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2011.

HOFFE, Otfried, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Çev. Okşan N. Aytolu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008.

İŞÇİ, Metin, *Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul, 1988.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi -I- : Ön Koşullar*, Kitabevi, İstanbul, 2010.

- _____, *Türk Sosyoloji Tarihi -II- : II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, Kitabevi, İstanbul, 2011.
- _____, *Türk Sosyoloji Tarihi -III- : Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*, Kitabevi, İstanbul, 2011.
- KARATAŞ, Birgül, (Der.), *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1984.
- KASAPOĞLU, M. Aytül, *Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler -I-*, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994.
- KEAT, Russel-URRY, John, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev. Nilgün Çelebi, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- KESSLER, Gerhard, *Sosyolojiye Başlangıç*, Çev. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Venüs Ofset, İstanbul, 1985.
- KILIÇ, A. Faruk, *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KIRAY, Mübeccel B., *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- KIZILÇELİK, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri/2*, 2. Baskı, Yunus Emre Yayıncılık, Konya, 1994.
- _____, *Pozitivizm ve Eleştiricileri*, Saray Kitabevleri, İzmir, 1996.
- _____, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000.
- _____, *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.
- _____, *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt: 2 : Burjuva Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- _____, *Frankfurt Okulu*, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.

- KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- _____, *Türk Toplumbilimcileri –I, II-*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- KORKMAZ, Alâaddin, *Ziya Gökalp Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2002.
- KÖKER, Levent, *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- KÖSE, Metin, *Yeni Nesil Yeni Toplum*, Tekin Kitabevi, Konya, 1983.
- KÖSEMİHAL, N. Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- _____, *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1971.
- KUHN, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, 8. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.
- KURT, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Dora Yayınları, Bursa, 2011.
- KUŞ, Elif, *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.
- LACHELIER, Jules, *Tümevarımın Temeli Hakkında*, Çev. H. Ragıp Atademir, 3. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 9. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- LUCKMANN, Thomas, *Görünmeyen Din*, Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

- MAUBLANC, Rene-CACHIN, Marcel, *Sosyalizmin Işığında Felsefe, Bilim ve Din*, Çev. Asım Bezirci, 3. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1995.
- MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- MICHELET, Jules, *Rönesans*, Çev. Kazım Berker, 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- NEUMAN, W. Lawrance, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Çev. Sedef Özge, 4. Baskı, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- NİRÜN, Nihat, *Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.
- OKAY, Orhan, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- OKUMUŞ, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZKALP, Enver (Edit.), *Davranış Bilimlerine Giriş*, 10. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009.
- _____, *Sosyolojiye Giriş*, 19. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.
- ÖZLEM, Doğan, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, 3. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.
- POINCARÉ, Henri, *Bilim ve Metot*, Çev. H. R. Atademir-S. Ölçen, 3. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- POLAMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

- SABAHADDİN, Prens, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzâh'lar*, Çev. Fahri Unan, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- _____, *Görüşlerim*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, *Bütün Eserleri: Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- SAKALLI, Bayram, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- SELİM, Ahmed (Zeki Önal), *Dünya İslâma Muhtaç*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- SEZAL, İhsan, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- SEZER, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1979.
- _____, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- SOLMAZ, Bünyamin-ÇAPCIOĞLU, İhsan, (Edit.), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2006.
- SUBAŞI, Necdet, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- SWINGEWOOD, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- ŞAHİN, Adil, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- ŞENEL, Alâeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomi Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- ŞENEL, Adnan, *Doğu ve Batı'da Düşüncenin Temelleri*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1993.
- ŞENTÜRK, Recep, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.

- ŞİMŞEK, Hasan, *21. Yüzyılın Eşiğinde Paradigmalar Savaşı ve Kaostaki Türkiye*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.
- TAŞ, Kemaleddin, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*, Hondu Kitap Kırtasiye, Isparta, 2011.
- TEMO, İbrahim-RIZA, Ahmet, *Biz İttihatçılar*, Edit. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- THOMPSON, Ian, *Odadaki Sosyoloji*, Çev. Bekir Zakir Çoban, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- TİMUÇİN, Afşar, *Düşünce Tarihi*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2008.
- TOLAN, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş*, 4. Baskı, Murat&Adım Yayıncılık, Ankara, 1996.
- TURNER, Jonathan H. vd. , *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1973.
- _____, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- _____, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- URAL, Şafak, *Bilim Tarihi -III- : Bilim ve Felsefenin Ortak Gelişimi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- ÜLKEN, H. Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, *Seçme Eserleri -1- : Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, *Dünya'da ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, Kitabevi, İstanbul, 2008.

YILDIRIM, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

YILMAZ, Aytekin, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

YILDIRIM, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1999.

YILMAZ, İrfan, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din 1*, T.Ö.V. Yayınevi, İstanbul, 1998.

Makaleler:

ADAK, Nurşen, “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış/ Ege Academic Review*, Cilt: 10, Sayı: 1, Yıl: 2010, ss. 371-382.

ARI, Oğuz, “Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 13, 1975, ss. 45-49.

AKPOLAT, Yıldız, “Durkheim’den Giddens’a Pozitivist Sosyoloji”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 2007, ss. 53-87.

AKYÜZ, Niyazi, vd., “Sosyolojide Yönteme Giden Yollar Üzerine”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, ss. 79-95.

ALVER, Köksal, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ Ya Da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2002, ss. 184-194.

ARABACI, Fazlı, “Türk Toplum Biliminde Kuram Sorunu: Toplumsal Eylemin Arka Planı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, ss. 97-113.

ARLI, Alim-BULUT, Yücel, “Türkiye’de Sosyolojiyle 100 Yıl: Mirası ve Bugünü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 13-32.

- BALTACIOĞLU, İ. Hakkı, “Dine Doğru”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 1957, ss. 44- 59.
- _____, “Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1964, ss. 1-7.
- BARAN, Aylin G., “Birsen Gökçe”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) -II-*, Der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 371-423.
- BOZARSLAN, Hamit, “M. Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce I : Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 314-327.
- BURCU, Esra, “Evrimeci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobioloji”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1998, ss. 175-186.
- BULUT, Yücel, “Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 10, 2005, ss. 91-103.
- CAN, Yücel, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, No: 1, Yıl: 2005, ss. 1-11.
- CELKAN, Hikmet Y., “Ziya Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 183-194.
- COŞKUN, İsmail, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 13-23.
- ÇAKMAK, Ahmet, ”Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak”, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, ss. 47-61.
- ÇAV, Erkan, “Cahit Tanyol’un Düşünce Dünyası ve Türk Sosyolojisindeki Yeri”, *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı*, Yay. haz. Çağlayan Kovanlıkaya-Erkan Çav, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 33-43.
- DEMİRKAN, Salâhaddin, “Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens Sabahaddin Çığır”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 1, 1960, ss. 81-95.

- DİKEÇLİGİL, Beylü, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, ss. 47-67.
- _____, “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2010, ss. 53-62.
- DOğAN, Necmettin, “Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori”, *Şerif Mardin Okumaları*, Edit. Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 19-42.
- ELİBOL, Sadettin, “Hızlanan Tarihsel Süreç ve Sosyolojinin Geleceği”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Edit. M. Çağatay  zdemir, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), ss. 81-88.
- EMEKLİER, Bilgehan, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2011, ss. 139-184.
- ERKAL, Mustafa E., “ l m n n 30. Yılında Hocamız Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 31, 2005, ss. 301-310.
- GIDDENS, Anthony, “Hermeneutik ve Sosyal Teori”, *Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler*, Der. ve  ev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 23-38.
- GÖKÇE, Birsen, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve  rg tlenme Süreci”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Edit. M. Çağatay  zdemir, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), ss. 1-10.
- GÜNAY,  nver, “Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, 1989, ss. 223-237.
- _____, “Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, No: 2, 2006, ss. 509-542.
- _____, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1-3, Sayı: 1-6, 2006-2009, ss. 7-46.

- ERGAN, Nevin G., “Gökalp-Fındıkoğlu Çizgisi Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 31, 2005, ss. 1-11.
- GÜRSOY, Şahin-ÇAPÇIOĞLU, İhsan, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2006, ss. 89-98.
- HIZ, Koşar-DURDU, Zafer, “Türkiye’de Sosyolojinin Kimliği”, *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 12-13, 2004, ss. 1-14.
- İHSANOĞLU, Eklemeddin, “Modern Bilimlerin Türkiye’ye Girişi (Tanzimat’ın İlanına Kadar)”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 85-124.
- İREM, Nazım, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Doğu Batı Yayınları, Yıl:10, Sayı:39, 2006-07, ss. 157-179.
- KABAKCI, Enes, “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 41-60.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, “Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 145-150.
- _____, “Meşrutiyet’ten Günümüze Ziya Gökalp”, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kitabevi, İstanbul, 2010, ss. 9-29.
- KARAKAŞ, Mehmet, “Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 435-476.
- KAYALI, Kurtuluş, “Bir Asırlık Sosyoloji Birikimi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 33-40.
- KESKİN, Y. Mustafa, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, 2004, ss. 7-21.

- KORLAELÇİ, Murtaza, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 214-222.
- KOŞTAŞ, Münir, “Din Sosyolojisine Giriş”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 0, (Tarihsiz), ss. 355-369.
- _____, “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 0, (Tarihsiz), ss. 67-73.
- KÖSEOĞLU, Fitnat, vd. , “Bilimin Doğası Hakkında Paradigma Değişimleri ve Öğretimi ile İlgili Yeni Anlayışlar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, Yıl: 2008, s. 221-237.
- KURAN, Ercüment, “Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Şeriat”, *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, ss. 19-24.
- _____, “Tanzimat’ın 150. Yılı Münasebetiyle”, *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, ss. 85-88.
- _____, “Halid Ziya Uşaklıgil’in “Kırk Yıl” adlı Hatıratında Çağdaşlaşma Olgusu”, *Türk-İslâm Kültürüne Dair*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000, ss. 109-113.
- KURT, Abdurrahman, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, ss. 73-93.
- MARDİN, Şerif, ““Kontrol Felsefesi” ve Geleceğimiz”, *Makaleler 2: Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 131-136.
- OKAN, Oya, “Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 1, 1989, ss. 97-106.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 37-41.

- ÖZDEMİR, M. Çağatay, “Sosyolojinin Ontolojik Sorunu”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Eylül Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), ss. III-XIX.
- ÖZDENİZ, M. Nuri, “Ziya Gökalp ve Türkleşmek”, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 25-46.
- SEZER, Baykan, “Türk Sosyolojisi’nin Önündeki Sorunlar”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 7-12.
- SÖNMEZ, Veysel, “Auguste Comte ve Pozitivizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, Sayı: 3, 2010, ss. 161-163.
- TAKIŞ, Taşkın, “Sosyal Bilimlerin “Öteki” Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi: Milliyetçilik II*, Doğu Batı Yayınları, Yıl: 10, Sayı: 39, 2006-07, ss. 273-290.
- TAŞ, Kemaleddin, “Türk Sosyolojisinde Yerlici-Millici Bir Çizgi: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 149, 2004, ss. 147-156.
- _____, “Türk Din Sosyolojisinde Batı Eksenli Sosyoloji Geleneğinin Yönlendirici Etkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 36, 2010, ss. 21-30.
- TIRYAKIAN, Edward A., “Émile Durkheim”, Çev. Ceylan Tokluoğlu, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Yay. haz. Mete Tunçay-Aydın Uğur, 2. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 213-265.
- TUNA, Korkut, “Türk Sosyolojisi’nin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 29-38.
- TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, “Türkiye’de Sosyolojinin İşlevi”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Yay. haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, ss. 139-143.
- _____, “Frédéric Le Play’in Tarih Anlayışı”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 2003, ss. 21-28.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türk Köy Sosyolojisine Yardımcı Olması Bakımından Medikal Sosyoloji, Saha ve Problemleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 6, 1965, ss.45-59.

- UÇAR, Ramazan, “Abdullah Cevdet’in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, No: 10, ss. 7-30.
- UĞURLU, S. Battal-BALIK, Macit, “Sessiz Ev’in Hayaleti: Gündük Bir Aydınlanma Projesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/8, ss. 2369-2401.
- UTKU, Ali, “Ziya Gökalp’in Felsefe Dersleri: “Kayıp Eser”in 85 Yıl Sonra Yayımlanışı Vesilesiyle”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Milliyetçilik II*, Doğu Batı Yayınları, Yıl: 10, Sayı: 39, 2006-07, ss: 259-271.
- ÜNAL, A. Zeki, “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 123-172.
- YILDIRIM, Ergun, “Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908- 1945)”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2004, ss. 107-130.

Diğer Kaynaklar:

- KARACA, Nuray, *1923-1945 Arası Türk Sosyolojisinde Pozitivist Eğilimler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.
- SARI, Süleyman A., *Ahmet Rıza’nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- RITZER, George, “Sociological Theory”, Third Edition, McGraw-Hill, 1992, Çev. Ümit Tatlıcan, ss.1-21. [http://www.umittatlican.com/files/Emile%20Durkheim%20\(Ritzer,%201992\).pdf](http://www.umittatlican.com/files/Emile%20Durkheim%20(Ritzer,%201992).pdf) (10.05.2012).
- <http://www.sosyalbilge.com/index.php/cumhuriyet-tarihi/270-osmanli-son-done-fikirakimlari> (14.05.2012).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Uğur KORKMAZ
Doğum Yeri : İspir/ERZURUM
Doğum Yılı : 20/11/1988
Medeni Hâli : Bekâr
Email : u.korkmaz@msn.com

Eğitim Durumu:

Lise (2002-2005) : Antalya Atatürk Lisesi
Ön Lisans (2010-2012) : Anadolu Üniversitesi/A.Ö.F./Sosyal Hizmetler
Lisans (2006-2010) : Süleyman Demirel Üniversitesi/F.E.F./Sosyoloji
Bölümü
Yüksek Lisans (2010-2012) : Süleyman Demirel Üniversitesi/S.B.E./Felsefe
ve Din Bilimler A.B.D./Din Sosyolojisi
Bilimi